Mehmet Bayrak

ACILI COĞRAFYANIN KEDERLİ ÇOCUKLARI

ÊZÎDÎLER

[Asırlık Gravür, Fotoğraf ve Kartpostallarla Êzîdî Kürtler'in Görsel Tarihi]

KURDISH TYPES.

Özge

MEHMET BAYRAK

ACILI COĞRAFYANIN KEDERLİ ÇOCUKLARI

ÊZİDÎLER

[Asırlık Gravür, Fotoğraf ve Kartpostallarla Êzidî Kürtler'in Görsel Tarihi] »

yayınları
- 45 -

Yönetim Yeri
Anadolu Bulvarı, Timco Sokak
İş Merkezi Ş Blok, No: 1
Gimat - Ankara
Tel: 0312 236 00 32
Faks: 0312 387 22 52
www.ozgeyayinevi.com
info@ozgeyayinevi.com

ISBN
978-975-7861-25-6

1. Basım
Mayıs 2015

Tasarım
Merdiven Reklam Tanıtım
Tel: +90 312 232 30 88
merdivenreklamtanitim@gmail.com

Baskı
Osmanlı Matbaası
Tel: 0312 395 64 47

Ön Kapak
Êzidî Kürt kadın ve erkek tipleri
[Globus, Cilt-30/1876]

MEHMET BAYRAK

ACILI COĞRAFYANIN KEDERLİ ÇOCUKLARI

ÊZİDÎLER

[Asırlık Gravür, Fotoğraf ve Kartpostallarla Êzidî Kürtler'in Görsel Tarihi]

Özge

İÇİNDEKİLER

"ÖNSÖZ" YERİNE: ASIRLIK GÖRSELLERLE ACILI COĞRAFYANIN KEDERLİ ÇOCUKLARI: ÊZİDÎLER 11

I. KESİM

I. BÖLÜM: ÊZİDÎLER'İN DESPOTİZM VE FANATİZMLE ÖLÜMCÜL DANSI 19

II. BÖLÜM: SİNCAR ÊZİDÎLERİ'NİN BELGESEL ROMANI: "YEZİDİN KIZI" 27

III. BÖLÜM: ÊZİDİLER, İNANÇLARI VE TARİHLERİ 35
(Prof. Dr. İlhan Kızılhan)

IV. LALİŞA NÛRANÎ / KUTSAL LALEŞ/ ÊZİDİLER'İN TAPINAĞI 55
(D. V. Pîrbarî/ Pîr Dîma- S. A. Grigoriyêv- L. V. Îvasko)

V. EZİDÎ DİNİ (TEMEL TANRILARI, KUTSAL KİTAPLARI) 73
Garnik Asatryan, Arşak Poladyan

II. KESİM

I. BÖLÜM: ASIRLIK GRAVÜRLERDE ÊZİDÎ KÜRTLER 95

1- Gravür ve Fotoğrafın Sunduğu Gerçek (1891) 99

2- Sincar- Musul arasında Êzidî – Arap çarpışması (1827) 100

3- Sincar'da Êzidî erkek ve kadın (1836) 100

4- Bir âmâ Êzidî müzisyen (1836) 101

5- Êzidî Tapınağı'nda Kürt ziyaretçiler 101

6- Êzidî dahil Kafkas ırkından tipler (1846) 102

7- Êzidî Kürt Şeyhi Nasır (1849) 102

8- Laleş'teki Êzidî Tapınağı (1850) 103

9- 1850'de Êzidîler'in yoğun yaşadığı Musul'dan insanlı görüntü 103

10- Tarihi bir kalıntının başında Êzidî Kürtler (1850) 104

11- Êzidîler'in dini önderi Şeyh Nasır (1853) 104

12- Dini müzik icra eden Êzidî Qewallar (1849) 105

13- Şeyh/ Şêx Adi Türbesi'nde Êzidîler'in dansı (1853) 105

14- Vadide Şeyh Adi Türbesi'nden insanlı bir görünüm (1853) 106
15- Bir Êzidî grubu (1853) 106
16- Êzidî Kürt kadınları (1853) 107
17- Çeşme başında Êzidî Kürt kadınları (1850) 107
18- Sincar/ Bukra'da ve Êzidî evinin içi (1853) 108
19- Êzidî Kürt Mîri Hüseyin Bey ve kardeşi (1849) 108
20- Tiflis'li kadınlar, Êzidî Kürt süvari, İranlı ve Çerkes (1850) 109
21- Ermenistan'da Êzidî Kürt aşireti (1856) 109
22- Tipik bir Êzidî Kürdü (19. yy) 110
23- Êzidî Kürt portreleri, tipleri ve kostümleri (1847/ 1854) 110
24- Ararat yöresinden Êzidî Kürt kızı ve Kürt erkekleri (1860) 111
25- Ağrı yöresinde Êzidî kökenli Celalî aşiret grubu (1883) 111
26- Sazı ve savaş âletleriyle Êzidî Celalî Kürtleri (1890) 112
27- Êzidî Şeyhi Nazır (1892) 112
28- Êzidî Kürt kadınları (1892) 113
29- Kafkaslar'dan Êzidî Kürt kadını Fatma Hanım (1893) 113
30- Êzidî Kürt kadını Güllü Hanım (1893) 114
31- Ararat'ta Êzidî Kürt kızları (1893) 114
32- Serdarbulak'lı Êzidî genç kızlar (1893) 115
33- Çiçanlı Êzidî Kürt kadınları (1893) 115
34- Radki Êzidî Kürt kadınları (1893) 116
35- Peçara Êzidî Kürt kadınları (1893) 116
36- Êzidî Ataç Kürdü ve oğlu (1893) 117
37- Êzidî Celali aşiretinden Kürtler (1893) 117
38- Akdağ'den Êzidi Buruki Kürdü (1893) 118
39- Peçara'dan Êzidî Celali Kürdü (1893) 118
40- Kafkasya'da Êzidî Kürt çobanlar (1893) 119
41- Kafkasya'da bir Êzidî Kürt çadırı (1893) 119
42- Tereyağı üreten Êzidî Buruki aşiretinden kadınlar (1893) 120
43- Yaylada keçi sağan Êzidî Kürt kadınları (1893) 120
44- Peçara'da Êzidî Kürt konalgası/ kampı (1893) 121
45- Kürdistan'da baiz Ağa'nın çadırı (1895) 121
46- Êzidî Deybokri Kürdü (1910) 122
47- Şeyh/ Şêx Adi Türbesi önende bir Êzidî (1925) 122
48- Şêx Adi Türbesi'nde Êzidî Kürtler (1925) 123

II. BÖLÜM: ASIRLIK FOTOĞRAFLARDA ÊZİDÎ KÜRTLAR 125
1- Şikago Müzesi Antropoloji Arşivi'nde Êzidî Tipleri 129
2- Bir Asuri/ Kaldi papazın evine ziyarete gelen Êzidîler (19.yy) 129
3- Êzidî Mîri Hüseyin Bey (1870 suları) 130

4- Yılın ve zincir figürleriyle sembolize edilen Êzidiler'in kutsal tapınağı Şeyh/ Şêx Adi (19. yy) 130
5- Êzidîler'in kutsalı Laleş Tapınağı (1896) 131
6- Köyün en yaşlısı Êzidî Kürt (1903) 131
7- Şêx Adi Türbesi'nin girişi (1911) 132
8- Şêx Adi Türbesi'nin girişinde bir Êzidî Kürt hatun (1911) 132
9- Lalişa Nûranî girişinde Êzidî pîri (1890) 133
10- Laliş Tapınağı'nda iç avlu (1909) 133
11- Bir Êzidî kutsal türbesi (1911) 134
12- 20. yüzyıl başlarında iki Êzidî kadını (1911) 134
13- 20. yüzyıl başlarında Êzidî kadın ve kızlar (1911) 135
14- 20. yüzyıl başlarında Êzidî kadınlardan bir grup (1911) 135
15- 20. yüzyıl başlarında Êzidî tipleri (1911) 136
16- Êzidî Şeyhi Alui Bey (1911) 136
17- 20. yüzyıl başlarında bir grup Êzidî, Gertrude Bell'e poz veriyor (1911) 137
18- 20. yüzyıl başlarında kadınlı- erkekli bir Êzidî grubu (1911) 137
19- Êzidî Musa ve ailesi, G. Bell tarafından fotoğraflanıyor (1905) 138
20- Bir Êzidî evi avlusunun dışardan görünümü (1905) 138
21- Bayram yerinde eğlence yapan Êzidîler (1911) 139
22- Bayram yerine giden Êzidî köylüler (1911) 139
23- Dinî raks eden Êzidîler (1911) 140
24- Dinî dansa başlayan Êzidîler (1911) 140
25- Ağıt yakan Êzidi kadınlar (1911) 141
26- Şeyh Muhammed Türbesi'nin girişinde Êzidîler (1911) 141
27- Türbe'de gece nöbeti (1911) 142
28- Kutsal figürler önünde Êzidîler (1911) 142
29- Êzidî yerleşkesi Başika'da Çingeneler (1911) 143
30- Şeyh ve kızı (1911) 143
31- Şengal Êzidîleri (1911) 144
32- Kahve yapımı (1911) 144
33- Çelebi (1911) 145
34- Örgülü saçlarıyla bir Êzidî genç (1911) 145
35- Bir Êzidî kızı bayram giysileriyle (1911) 146
36- Êzidî kadın ve kızı (1911) 146
37- Kutsal kalıntılarda bir Êzidî kadın (1911) 147
38- Faqir Ali ve kutsal ağaçlar (1911) 147
39- Şeyh Mand'ın kutsal türbesi (1911) 148
40- Süryanî ve Êzidî din adamı (1911) 148
41- Başika'da iki Qewal (1911) 149
42- Baba Şeyh ve ev sahibi (1911) 149

43- Êzidî kadını ve kızı yün eğiriyor (1911) 150
44- Êzidî Şeyhi meşe kaşığı işlerken (1911) 150
45- Çamaşır yıkayan Êzidî kadınlar (1911) 151
46- Çamaşır yıkayan Êzidî kadınlar (1911) 151
47- Tapınak'ta Faqir Reşo (1911) 152
48- Şeyh Ali Türbesi'nde bir Êzidî grup (1911) 152
49- Şeyh Adi Türbesi'nden bir görüntü (1913) 153
50- Şeyh Adi Tapınağı'nın avlusu (1914) 153
51- Şeyh Adi Tapınağı'nın uzaktan görünümü (1914) 154
52- Şex Adi Tapınağı'nda Êzidîler (1914) 154
53- Sincar'lı bir Êzidî Şeyhi (1915) 155
54- Erivan'dan Sincar'a Êzidî Kürtler (1911) 155
55- Sincar'da Şêx Adi Tapınağı ve Türbesi (1911) 156
56- Sincar'da bir Êzidî yerleşkesi (1917) 156
57- Kafkaslar'da bir Êzidî kızı (1919) 157
58- Ağrı yöresinde Êzidî Kürtler (20. yüzyıl başları) 157
59- Kafkaslar'da bir Êzidî aile (1919) 158
60- Kafkaslar'da Êzidî-Kürt aile reisi (1919) 158
61- Ararat'ta bir Êzidî-Kürt (1923) 159
62- Ararat'ta bir Êzidî güzeli (1923) 159
63- Êzidî-Kürt Şeyhi (20. yy. başları) 160
64- Êzidî aşiret reisi İsmail Bey (1930) 160
64/b-Êzidî dinî önderlerinden Pîr Nehroz (1925) 161
65- Şeyh Adi Türbesi'ned yılanlı kapı (1925) 161
66- Şeyh Adi Türbesi'nde güneş tapınağı (1925) 162
67- Êzidîler'in kutsadığı Melek Taus (1925) 162
68- Şeyh Adi Türbesi'nden insanlı bir görüntü (1925) 163
69- Bir Êzidî Mîri (1925) 163
70- Êzidî Mîri'nin kabul yeri (1925) 164
71- Şeyxan Êzidîleri (1928) 164
72- Şeyh Adi Türbesi'nde han (1928) 165
73- Alko Kaymakamıyla bir Êzidî (1928) 165
74- Şeyh Adi Türbesi'nin ana kapısı (1931) 166
75- Elinde kusal yağ ile bir Êzidî Faqir (1931) 166
76- Şêx Adi Türbesi'nde bir Êzidî grup (1937) 167
77- Şêx Adi Tapınağı'nda Êzidîler dinî dansta (1937) 167
78- Sincar Dağı'nda bir Êzidî aile (1942) 168
79- Sincar'da kadınlı-erkekli bir grup (20. yy. başları) 168
80- Şeyh Adi Tapınağı'nda dinî dans (20. yy. ilk yarısı) 169
81- Şeyh Adi Tapınağı'nda Faqir Hüseyin (20. yy. ilk yarısı) 169

82- Qewal ve Köçek (20. yy. ilk yarısı) 170
83- Êzidî lideri Hamo Şero (20. yy. ilk yarısı) 170
84- Sincar'da Ciwana aşireti mensubu (20. yy. ilk yarısı) 171
85- Şeyh Adi Türbesi'nde pazar yeri (20. yy. ilk yarısı) 171
86- Şeyh Şems'te müzayede (20. yy. ilk yarısı) 172
87- Sincar'da kurban öncesi hazırlık (20. yy. ilk yarısı) 172
88- Kurbanlık için getirilen boğa (20. yy. ilk yarısı) 173
89- Cebel Sincar'da Êzidîler (20. yy. ilk yarısı) 173
90- Başika'da dinî dans (20. yy. ilk yarısı) 174
91- Şeyh Adi Türbesi'nin avlusu (20. yy. ilk yarısı) 174
92- Şeyh Adi Türbesi'nin çatısında Çavuş (20. yy. ilk yarısı) 175
93- Mayan Hatun ve Mîr Said Beg (1930 suları) 175
94- Aşiret yöneticisi Mayan Xatun (1935) 176
95- Mayan Xatun, Mîr Tahsin Bey'le (1945) 176
96- Şex Adi'nin mezarı başında Êzidîler (1943) 177

III. BÖLÜM: ASIRLIK KARTPOSTALLARDA ÊZİDÎ KÜRTLER 179
1- Sürmeli'de Êzidî Kürt kadını (1938-Gürcistan Müzesi) 183
2- Ermenistan'dan Êzidî Kürt kadını (1938) 183
3- Bir Êzidî kadını (1938) 184
4- Ermenistan'da bir Êzidî Kürt kadını (1938-Gürcistan Müzesi) 184
5- 1917 öncesinde eski bir Êzidî kartpostalı 185
6- Êzidî Kürt aşiret reisi Şemdin Ağa (1847) 185
7- İbo Mehmet Oğlu, Ermenistan Kürdü (1847) 186
8- Êzidî Kürt Resul Ağa (1847) 186
9- Ermenistan'da bir Êzidî Kürt (1918-Gürcistan Müzesi) 187
10- Bir Êzidî erkeği (1938-Gürcistan Müzesi) 187
11- Ermenistan'da bir Êzidî Kürt (1938-Gürcistan Müzesi) 188
12- Ermenistan'ın güneyinde bir Êzidî Kürt (1938) 188
13- Halklar köprüsü Kafkasya'da Êzidî Kürt Resul Ağa, diğer Êzidîler'le 189
14- Kafkasya'da kadınlı-erkekli-çocuklu Êzidî Kürt tipleri 189

IV. BÖLÜM: 20 YIL ÖNCE HAZIRLANMIŞ ÊZİDİLİK VE ÊZİDİLER ÜSTÜNE TÜRKÇE YAYINLAR BİBLİYOGRAFYASI DENEMESİ 190

"ÖNSÖZ" YERİNE [*]

Birbirine tümüyle karşıt ve zıd olduğu halde, bilerek veya bilmeyerek sürekli karıştırılan iki kavramdır "Yezid" ve "Êzid"... Kürt dilinde "Êzid, Îzid, Yezdan" biçiminde ifade edilen "Tanrı- Haq" kavramları; Arap asimilasyoncular eliyle bilerek "Yezid" kavramıyla karıştırılarak sunulmuş ve bu kavram, süreç içerisinde cahil kişilerce de kanıksanarak, kullanılmaya başlanmıştır. İnsan, inanç ve kültür soykırımcısı zihniyetler; doğrusu, sahiplenir gibi görünerek yoketmede son derece mâhirdirler. Hem kimi özgün kimlikleri, içini boşaltarak eritmeye hem de çağlarboyunca her türlü katliama maruz bırakarak yoketmeye çalışacaksın...

Yerine göre katliam, yerine göre "ihtida" yani zorla dinden döndürme, yerine göre asimilasyon uygulamalarıyla kadim bir halkı ortadan kaldırmak... İşin ilginç yanı, kimi Êzidiler de süreç içerisinde gerek korku, gerekse yanılsama yoluyla bu uygulama ve propagandaları kanıksayarak katillerinin kimliğine bürünecek. Bu nedenle de, büyük bölümü son 100- 120 yıl içinde olmak üzere Serhad bölgesinden Sincar'a kadar, Sincar'dan Rojava istikametinde çok geniş bir coğrafyadaki Êzidi Kürtler, ya "Müslüman Kürd"e ya da kısmen "Müslüman Arab"a dönüşecek...

Bu nedenle, Êzidi coğrafyası tarihten beri bir "acılar" coğrafyasıdır. Êzidiler'in 7. yüzyıldaki ataları; İslam halife ordularının katliamı;

"Kutsal yerler yakıldı, kutsal ateşler söndü
Herkesten saklandı namlı büyükler
Zâlim Araplar girdi ta Fırat'a kadar
Köylerden tut da ta Şehrizûr'a kadar
Esir alındı bütün kızlar ve kadınlar
Kendi kanında boğuldu özgür adamlar
Kimsesiz kaldı Zerdüşt'ün töresi, dini
Ulu Hürmüz affetmeyecek hiç birini"

[*] "Önsöz" yerine verdiğimiz bu bölümün yayını için bkz. Özgür Politika, 19 Mart 2015.

ağıtlama- şiiriyle lânetlerken; yine 19. yüzyılın ilk yarısında bir Êzidi kadın, İçtoroslar bölgesindeki Osmanlı katliamını şu ağıtlama- destanla lânetliyordu:

"Sinsice yaklaşır Türk, uyuyan düşmanına
Baykuşun geceye yaklaştığı gibi;
Yaşlı demez, kadın demez,
Anne karnındaki çocuğu da boğar.
Kuşlar âlemindeki güvercin,
Kuğurdayarak, yumuşak tüyleriyle,
Yaklaştırır gagasını yavrularına.
Güvercin dahi sadıktır, sever eşini.
(...)
Türkler'in paşası, hunhar vahşi,
Boz kartal gibi kan içer hep.
Bak çocuk, babanın kanayan başına;
Seninse delikanlı aldı elinden sevdiğini.
Lânet olsun iki seven kalbi ayırana,
Lânet olsun acımadan yoksun katile!
Toprak geri vermez ölüleri,
Bedduamızı duy ***Melek Tavus!*** *"*

Sonuncusu faşist DAİŞ çetelerince olmak üzere bugüne kadar 75 defa katliama maruz kalan **Êzidiler,** geçmişten günümüze böylesine acılı, sancılı, hasarlı bir mücadeleden çıkarak ve devamlı azalarak günümüze ulaşabildiler...

Bu acılı yaşamın ötesinde Êzidiler, belirleyebildiğimiz kadarıyla 19. yüzyılın başlarından buyana hep Batılı gezginlerin ve araştırmacıların dikkatini çeken bir halk olageldi. Bu tarihten itibaren Êzidiler üstüne yüzlerce makale , kitap yazıldı ve görsel ürün yayımlandı. İngiliz gezgin **Layard'**dan başlayarak, Fransız gezgin **Chantre'**lara kadar çok sayıda Batılı gezgin Êzidiler'i önce gravür olarak resmettiler, sonra da fotoğrafladılar. Bunlara, daha sonra **Gertrude Bell, Mark Sykes** ve **Edmonds** gibi İngilizler de eklenecekti. Daha sonra bu gravür ve fotoğrafların bazıları kartpostal haline getirilecekti. Diyebiliriz ki, Kürtler'i gravür ve fotoğraf olarak Batı literatürüne en çok sokan topluluk Êzidilerdi.

Bu Batılı gezgin ve araştırmacıların küçük bir bölümü, İslâmi kesimlerin enformasyonuyla bu dini "Şeytan – tapıcılığı" olarak nitelendirse de; büyük bölümü Êzidiliğin, Zerdüştiliğin en yakın takipçisi olduğunu, dahası Alevilik ve Yaresanlık'la büyük benzerlik gösterdiğini vurgulamaktadır. Buna rağmen, kimi Arap ve Abdülhamid döneminin Musul Valisi **Giridî Mustafa Nuri Paşa** gibi Osmanlı yönetici- ideologlarının yaptığı bilinçli çarpıtma ve propagandalar, bu topluluğun son derece yanlış algılanmasına yolaçıyordu.

Bilindiği gibi **Yezid,** Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'i Kerbela'da öldürten Emevi halifesidir ve Alevilik gibi Yezdanilik'te yani Êzidilik'te de, katilliğin ve kötülüğün simgesi olarak görülür. Nitekim, ünlü Kızılbaş şairi **Pir Sultan Abdal,** bir şiirinde şöyle demektedir:

Gidi Yezid bize Kızılbaş demiş

Meğer Şah'ı sevmiş dese yoludur.

Oysa, bir bütün olarak Êzidilik'in yani Yezdaniliğin kutsal metinleri ve sözlü geleneğe dayalı kültürü, gerek Kürt kültürünü gerekse Kürdistan/ Mezopotamya uygarlığını aydınlatmak açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, üstte de vurgulandığı gibi; Ezidilik, Kürtler'in eski dini Zerdüştiliğin günümüzdeki en yakın devamı niteliğindedir. Nitekim, yetkin Kürdologların hemen tamamı; Êzidi dininin, kuralları ve kökeniyle Zerdüştiliğe dayandığı ve Alevilik'le büyük benzerlikler gösterdiği noktasında birleşmektedirler.

Sözgelimi, ünlü Kürt aydın ve yazarlarından **Dr. Bletch Shirguh (Celadet Bedirhan),** Kürt Özgürlük Örgütü **(Xoybûn)** adına uluslararası platformlara gönderdiği bir Memorandum'da, bu konuda şunları söyleyecektir:

"Kürtler'in öteden beri inandığı din Zerdüştlük'tür. İslamlıktan önce, Kürt halkının tamamı Zerdüşttü. Az da olsa, sonradan Katolik veya Protestan olarak bölünün Hıristiyanlığa inananlar vardı. İslamlıktan sonra, büyük bir bölümü Müslüman olsa da, eski dinlerini bırakmayanlar oldukça fazlaydı. Yüzbinlerce Kürt tarafından inanılan ***Êzidi*** *dini, kuralları ve kökeniyle Zerdüştlüğe dayanır. Zerdüştlüğün değiştirilmiş bir kopyasıdır. Birbirinden farklı ülkelere inen bütün kutsal kitaplar, o ülkelerin diline göre inmişti. Êzidi dininin kutsal kitabı da Kürtçe'dir. Bütün Êzidi dini törenleri de Kürtçe yapılıyordu, duaların tamamı Kürtçeydi. Êzidiler'in kutsal kitabı, Tanrı'nın (güzel Kürt diliyle) konuştuğunu söyleyerek, milliyetçilikten de ileriye gidiyordu.*

Bütün bunlar incelendiğinde, sadece Kürtler'in Zerdüştlüğe bağlı kaldıkları, diğerlerinin yani Pers ve Hindistan Farisileri'nin bu inanca sadık kalmadıkları görülür. Êzidi dini, Kürtler'in dininin değişime uğramış biçimidir. Bazıları, ***Yezid bin Muaviye*** *ile* ***Êzidi*** *dini arasında, isim*

benzerliğinden dolayı yanılgıya düşerek, bir bağıntı kurmaya çalıştılar. Aslında aralarında hiç bir bağıntı yoktu. Êzidi kelimesi (Allah) anlamında kullanılan ***Yezd/ Yezdan*** *kelimesinden gelir ve (Allah'la ilgili) anlamı taşır. Bugün bile Kürtler arasında, ister Êzidi, ister Müslüman veya Hıristiyan olsun; eskiden Zerdüştlüğe inanmış olmalarından ileri gelen birçok ortak geleneğe rastlanır. Yine günümüzde, Botan Müslüman ve Êzidi Kürtleri için en kutsal yemin, (Cizre'nin yıkıntıları içinde kaybolmuş* ***Kara Kitap*** *üzerine) anlamına gelen* ***(Be Moshafê Reş qawilê Cezire)****dir. Hemen belirtmek gerekir ki, Mushafê Reş Êzidiler'in kutsal kitabının adıdır ve bir inanışa göre, İslamlıktan önce Cizre'nin yıkıntıları arasında yitmiş olan bu kitap, Kürt uygarlığını aydınlatmak açısından önemli bir unsur teşkil eder."* (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri- I,** Özge yay. Ank. 1994, s. 68).

Kuşkusuz, bu rastgele bir belirleme değil, köklerini tarihsel ve toplumsal gelişmelerden alan bir gerçekliktir. Yapacağımız kimi tesbitlerle birlikte, küçük bir karşılaştırma bile bunu göstermeye yetecektir:

1- Êzidiler, Şeytan tapıcıları değildir.

2- Êzidilik, İslâmiyet'ten değil geçmişi Sümer uygarlığına ve daha öncesine götürülebilecek kadim kültürlerden ve özellikle Zerdüştilik ve türevlerinden kaynaklanan bir dindir.

3- Êzidiliğin kuramlaştırıcısı sayılan **Şêx Adi bin Musafir,** büyük bir mutasavvıftır.

4- Tasavvuf da İslâmlık'la doğrudan ilişkili bir felsefi ekol değildir. Tasavvuf, Tanrısal gücü insandan giderek yakalamadır. "İslâm tasavvufu" denen şey, tasavvuf felsefesinin zorunluluktan kimi İslâmi parolalarla yaşatılmış biçimidir. Tasavvuftaki "vahdet-i vücud" anlayışı, doğal ve felsefi dinlerde esas olarak "vahdet-i mevcud"a dönüşür.

5- Êzidilik, Zerdüştilik'ten önemli ölçüde etkilenmiştir; ancak onun mota-mot bir devamı değil; değişime uğramış takipçisi niteliğindedir. Dualizm'den (iyilik- kötülük Tanrılarını kabullenme) Monizm'e (tek Tanrılık) geçiş gibi. İyilik Prensibi, Toprak- Su- Ateş- Ağaç kültü başta olmak üzere, gök cisimleri ve Güneşe tapınma gibi hususlar Zerdüştilik'ten alman özelliklerden bir bölümüdür. Dikkat edilirse, Êzidilik'te kötülük ilkesi reddediliyor. Alevilik'teki "hayır ve şer yapmak insanın elindedir" ilkesi Êzidilik'te de geçerlidir. Aslında Êzidilik, "kötülük" ilkesini reddettiği için, başta Müslümanlık olmak üzere diğer egemen dinlerce "İblis veya Şeytan tapıcılığı" ile suçlanmıştır.

6- ***Kitabu'l- Cilwe, Mushafê Reş*** ve ***Şêx Adi İlâhileri*** gibi kutsal yazılı metinleri bulunmakla birlikte Êzidilik, esas olarak Alevilik gibi sözlü geleneğe dayanan; bundan dolayı da başkaca din, inanç ve kültürle emişme içinde olan bir öğretidir.

7- Êzidilik, bir yönüyle "karma" bir din olduğu gibi, aynı zamanda Kürdistan'ın orta bölgelerinde dağlık alanlarda örgütlenen bir "halk dini"dir. Kürdistanî bir halk dini olduğu için de, dışardan bu dine girilmesi imkânsızdır. Êzidi bir ana- babadan olmayan Êzidi olamaz. Bu yönüyle de Kızılbaş- Aleviliğine benzer. Kuşkusuz, bu tutumda esas itibarıyla korunma içgüdüsü egemendir.

8- Yöntem, içerik ve ritüel özellikleriyle birbirine benzeyen Êzidilik'te ve Alevilik'te misyonerlik yoktur; dinlerini yayma gibi bir amaç güdülmez. Tersine, dışarıya karşı korunma dürtü ve anlayışı egemendir.

9- Êzidilik'te ilahî güç Melekê Tavus'un şahsında simgeleşir. Bu nedenle o, Êzidiliğin en kutsal varlığıdır. Melekê Tavus'tan sonra en kutsal kişilik, bu dinin 12. yüzyıldaki yeni kuramlaştırıcısı **Şêx Adi bin Musafir'**dir.

Şêx Adi, Kürdistan'ın ortalarına rastlayan Hakkari'de Zerdüştiliği yeniden yorumlayarak, Êzidilik dinini yeniden biçimlendirmiştir.

10-Bugün elimizde, özel şifreli bir alfabeyle yazılan ve hem Kürtçe, hem Arapça metinleri bulunan "kutsal" kitapların ötesinde, asıl kapsamlı metinler sonraki yandaşlarınca kaleme alının şiirsel Kürtçe metinlerdir. Bu yönüyle de, Yaresanlığa ve Aleviliğe benzemektedir.

11-Êzidiliğin kutsal kitapları Kürt dilinin Kurmanci/ Mukri lehçesiyle yazıldığı gibi; diğer şiirsel metinleri ile duaları da tümüyle Kürtçe'dir. Bu da, Êzidiliğin Kürt kimlikli bir din olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı da Êzidilik, Kürt yurtseverliğiyle yoğrulmuş bir söylem taşır. Bu inanca göre, Tanrı da Kürtçe konuşmakta ve Cennet'te de Kürt dili konuşulmaktadır!..

Sonuç olarak; Aleviliğin "Ali taraftarlığı" olarak sunulması nasıl yanlışsa, Êzidiliğin Emevi halifesi "Yezid taraftarlığı" olarak sunulması da, Araplar'ca kasten türetilmiştir ve öylesine yanlıştır. Yani bu, tümden bir zorlama , yakıştırma ve inançların içini boşaltarak, yoketme politikasıdır.

Nitekim, geçmişi binlerce yıla dayanan ve İslamiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte birçok katliama maruz kalan Êzidilik, Şex Adi bin Musafir'in ortaya çıktığı 12. yüzyıldan sonra da büyük çelişkiler ve yıkımlar yaşadı. Bu tarihten sonra Êzidiler'e karşı girişilen soykırımlar ve katliamlar; Êzidiliği Alevilik gibi daha kapalı ve gizemli bir inanç haline getirdi.

Son önemli katliamlar, 17 ve 18. yüzyıllarda İranlılar ve Osmanlılar'ca, 19. yüzyılda bunlara ek olarak Müslüman Kürtler'ce uygulandı. Abdülhamid dönemindeki zoraki "ihtida" ve asimilasyon politikası ile İttihad-Terakki'den sonraki uygulamalar ise işin cabası... İslamcı DAİŞ çetelerinin 21. yüzyıldaki barbarlığı ise, tüm öncekilere tuz- biber ekmiş durumda.

Tüm bunlardan dolayıdır ki, mensupları hızla azalan bir din olageldi Êzidilik ve bugün "ölmekte olan bir din" olarak anılıyor ne yazık ki. Oysa bu, herşeyden önce Kürt kültürü, giderek insanlık kültürü için bir kayıptır.

Tüm bu nedenlerle, Êzidi tarihine ve inanç kültürüne sahip çıkmamız, her zamankinden daha büyük bir önem taşımaktadır…

< DIE KURDAN UND IESIDEN >

< ՔՐԴԵՐ, ԵՎ, ԵԶԻԴԻՆԵՐ >

1846

LES YÉZIDIZ

ÉPISODES DE L'HISTOIRE

DES

Y 3345

ADORATEURS DU DIABLE

PAR

M. JOACHIM MENANT

MEMBRE DE L'INSTITUT

PARIS

ERNEST LEROUX, ÉDITEUR

28, RUE BONAPARTE, 28

1892

Resim-1/2: Êzidîlik konusunda Batı'da yayımlanan 1846 tarihli Almanca ve 1892 tarihli Fransızca iki çalışmanın kapağı

I. KESİM

ACILI COĞRAFYANIN KEDERLİ ÇOCUKLARI: *ÊZİDÎLER*

I. BÖLÜM
ÊZÎDÎLER'İN DESPOTİZM VE FANATİZMLE ÖLÜMCÜL DANSI(*)

"Dersimliler mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı, mağaraların kapısının içerisinden, bunları fare gibi zehirledi. Ve yediden yetmişe o Dersim Kürtleri'ni kestiler..."

Üstteki trajik sözler, birkaç yıl boyunca Dersim soykırımına tanıklık etmiş, Seyid Rıza ve arkadaşlarının idamını organize eden, dönemin Emniyet Müdürü **İhsan Sabri Çağlayangil'**e ait. Kime yapıyor bu açıklamayı? Yaklaşık 25 yıl önce, bizden de Dersim'le ilgili kaynak isteyen şimdiki CHP Genel Başkanı **Kemal Kılıçdaroğlu'**na...

1989 yılında, yayımlamakta olduğum Kürt kimlikli ***Özgür Gelecek*** dergisinden dolayı iki kez tutuklanmış ve Çağlayangil'in Dersim katliamına ilişkin kimi tanıklıklarını röportaj ve anı biçiminde cezaevi koşullarında basından izlemiştim. Çağlayangil, daha 1935 yılında Malatya Emniyet Müdürü iken Dersim kasabı Kor-Vali **Abdullah Alpdoğan'**la yaptığı alan çalışmalarına; 1937 yılında ise Seyid Rıza'nın idamına ilişkin ilginç ve çarpıcı anekdotlar anlatıyordu.

Bu anlatımlar, o tarihlerde bürokrat olarak kamuda çalışan Kılıçdaroğlu'nu da oldukça etkilemiş olmalı ki, ortak bir tanıdık üzerinden benden kaynak istediği gibi, bir arkadaşıyla birlikte Yalova'da Çağlayangil'i de ziyaret etmiş ve üstteki trajik sözleri de içeren bir röportaj yapmıştı. Aslında, Çağlayangil bu döneme ilişkin tanıklıklarını ve benzeri görüşleri övünerek, Nakşibendiler'in yayın organı ***İslam*** dergisinde de anlatmıştı(Bkz. **İslam**, Mayıs- 1990, Sayı: 81).

Çağlayangil, Dersim harekatının doğrudan Atatürk'ün "Dersim meselesini kesin olarak halledin" talimatıyla yürütüldüğünü; Alpdoğan'la iki yıl süreyle alan çalışması yaptıklarını, burada *"Hz. İsa kılıklı, insan güzeli adamlara rastladığını"* söyler. 1937'de Ankara'dan gönderilerek, Seyid Rıza ve arkadaşlarının idamını organize eden Çağlayangil, Devlet aklını şu

(*) Bu bölüm daha önce **"Katilamlarda Mazlum Sığınağı Mağaralar ve Êzidîler"** adıyla **Kürt Tarihi** (Sayı: 15/2014) ve **Zülfikar** (Sayı: 3/2014) dergilerinde yayımlandı.

sözlerle ortaya koyar: *"Devlet otoritesi tesis edilmelidir. Bir kadının kocası belli olmalıdır. Hakimiyet devlette olmalıdır"* (Agy)

Evet, "medenileştirme" yani Türk- İslamlaştırma adına, silahları neredeyse tümüyle toplanmış bir bölgeye, bombardıman uçaklarının yanısıra, tam teçhizatlı üç kolordu , iki süvari tümeniyle girmek ve can korkusuyla mağaralara sığınmış olan insanları yaylım ateşine tuttuktan sonra, içeriye zehirli gaz salarak topyekün imha etmek... Bu, Kemalist rejimin Dersim'i "medeniyete açma" projesidir. Öyle ya, ünlü Kemalist kalemşör **Hakkı Naşid (Uluğ),** 1931'de

Derebeyi ve Dersim; 1938'de ise ***Tunceli Medeniyete Açılıyor*** kitaplarını boşuna mı yazmıştı? Bunlar, tam da Kemalist rejimin sözcülüğünü yapan rapor- kitaplar değil miydi?..

Koçgiri Katliamında Da Mağaralara Sığınanlar *"Tütsüyle İmha"* Edildi...

Yaklaşık 90 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen, Koçgiri katliamı üstündeki sır perdesi bile yeni yeni aralanıyor. Ve anlıyoruz ki, Dersim'de uygulanan imha yöntemlerinin benzeri, yaklaşık 15/16 yıl önce 1921'de **Koçgiri**'de de uygulanmış. Yaklaşık 140 köyün yokedilmesiyle sonuçlanan Koçgiri'de de yine insanlar can havlıyla doğanın en kuytuluk ve korunaklı mekanları olan mağaralara sığınmışlar, ancak buralara da tütsü salınarak, insanlar boğularak katledilmişler.

Bu konuda bir alan çalışması yapan, Koçgiri'nin efsanevi şairi **Alişer**'in yakınlarından **Dr. Ali K. Yıldırım,** ilginç anekdotlar aktarıyor. Katliam sırasında insanların sığındıkları mağaraları resimleriyle veren Yıldırım, sözgelimi İmranlı'nın Pevriziyan (Eskidere) köyündeki bir mağaranın acıklı öyküsünü şöyle anlatıyor: *"Çevre köylerden kaçıp bu mağaraya sığınanlar, **Topal Osman** güçlerince mağaranın girişine yığılan samanın yakılması sonucu duman ile boğularak öldürüldü."* (Bkz. A. K. Yıldırım: **Osmanlı Sonrası İlk İcraat: Koçgiri Katliamı;** Rızgari Online, 23.11.2011).

Doğanın bu derinlikli mekanları, kimi zaman gerçekten mazlumların kurtarıcıları olur. Sözgelimi, yine Koçgiri katliamı döneminde insanların sığınıp kurtuldukları ve bugün ***"Ana Fatma Ziyareti"*** olarak tavaf edilen bir başka mağaranın öyküsü şöyle aktarılıyor: *"Bu mağaraya yerleşen Eskidereliler, kurtulmayı başarıyor. Mağaranın girişi dar ve içerisinde su akıyor. Ağız bölümü otlarla kaplanmış bulunduğundan, birilerinin burada saklanacağı tahmin edilmediğinden Eskidereliler kurtuluyor. Bu nedenle, buraya **Ana Fatma** deniliyor ve ziyaret olarak kabul ediliyor."* (Aynı yer)

Sömürgeci Devlet İttifakıyla Ağrı/ Zilan'da Gelen "Dereboyu" Ölümler

Burada anlatılan iki örneğin kahramanları, *"azınlık içinde azınlık"* statüsündeki Koçgiri ve Dersim Kızılbaş- Kürtler'i... Ancak, biliyoruz ki 15 bin kişinin katliyle noktalanan 1925 Kürt Hareketi'nden sonra, Kürt Özgürlük Örgütü **(Xoybun)** tarafından örgütlenip 1928-1932 yılları arasında devam eden **Ağrı/ Zilan İsyanı,** birçok diplomatik manevralar ve yasal aldatmacalardan sonra, Türk ve İran sömürgeci devletlerinin ittifakıyla sonlandırıldı. Türk basınının haberlerine göre, bu aşamada katledilen Kürtler'in sayısı 30 bini buluyor ve dereler "lebalep" insan cesetleriyle doluyordu.

Burada da, savaş uçakları dahil tüm araçlar kullanılmıştı. Bu harekattan yıllar sonra 1944 yılında, harekatta bizzat görev alan **Yarbay Eyüp Sabri Süsoy** tarafından kaleme alınan ve Genelkurmay Başkanlığınca yayımlanan ***"Eşkıya Muharebeleri ve Mağara Aramaları"*** konulu bir kitapçıkta; iki devlet arasında Kürtler'e karşı kurulan kanlı tuzağın birçok ipucu görülebileceği gibi insanların dağlardaki sığınağı olan **"Mağara"** olgusu konusunda da son derece ilginç bilgilere yer verilir.

Mağaraların muharebe ve korunmadaki işlevi konusunda ayrıntılı bilgiler içeren kitapçık, Kürt coğrafyasında dağlık ve volkanik arazide çok sayıda mağaranın bulunduğunu, özellikle çok volkanik olması dolayısıyla Ağrı Dağında çok sayıda mağara bulunduğunu ve bu mağaralardan bazılarının kışın bile sıcak dumanlar çıkardığını bildirmektedir. *"Ağrı'da bulunan çeşitli mağaraların arasında yüklü hayvanların girebileceği ve bir taburu tamamen barındırabilecek büyüklükte olanları da vardır. Bu mağaralar türlü biçimlerde olup giriş yeri dar, içerisi geniş ve serbest; koridorlu ve birkaç bölmeli, uzun dehlizli, birkaçz kapılı olanları bulunduğu gibi; içlerinde yakılacak ateşin dumanının çıkması için tabiattan ve sonradan yapılmış bacalı olanları da vardır."*(Age, s. 37)

Yazar, bu mağaraların ya mıntıka adıyla ya da simgeleşmiş isyancı kişilerin adıyla anıldıklarını belirtiyor. Sözgelimi, kişi adıyla verilen mağaralardan bazıları şöyle: **Haso mağarası, Timur mağaraları, Hacıali mağarası, Mato mağaraları, Ahmet Şemo mağarası, Ali Mirza mağarası, Ömerbesi mağarası, Paşo mağaraları...**

Yine bu kitapçıktan öğreniyoruz ki, önce Koçgiri'de, sonra Dersim'de başvurulan mağaralara boğucu duman salınması yöntemi Ağrı/ Zilan'da da uygulanmış. Ancak yazar, mağaraların içi girintili ve bölmeli olduğundan, isyancıların bir yamçı veya keçe ile bir menfezi tıkayarak kendilerini

dumandan koruduklarını; bu nedenle bu tür mağaraları çökertmek için "bomba, bomba demeti ve tahrip kalıbı" kullanıldığını bildiriyor. (Age, s. 40)

Ağrı/ Zilan direnişi aşamasında, Ağrı Dağı çevresindeki Kürt direniş noktaları ve Kürt yaylaları konusunda bugün elimizde, harekata bizzat katılan **Pilot Naim Bürküt**'ün çektiği fotoğraflar da bulunuyor. (Bunun bir örneği için bkz. Haz. Yılmaz Çamlıbel: **Ağrı Albümü/ Serhildana Agiriye).**

Ezidi Kürtler'in Despotizm ve Fanatizmle Ölümcül Dansı

Biliyoruz ki, Kürdistan'da yine "azınlık içinde azınlık" statüsündeki **Ezidi Kürtler**'in devletle ve yöredeki fanatik Müslümanlar'la ölümcül dansı en az üsttekiler kadar trajik...

Başka din mensuplarının sayısı sürekli artarken, sayıları sürekli azalan bir etnik topluluk **Ezidi Kürtler.** Zerdüşt dininin en yakın devamcıları olarak geçmişte büyük bir çoğunluğa sahip olan Ezidiler, bilinen İslamcı devlet baskıları dolayısıyla sürekli azalmaya yüz tutmuşlar. Osmanlı dönemindeki çok yönlü

baskı ve katliamlar bir yana, son yüzyıllık sürede bile büyük bir kırılma yaşanmış. Sözgelimi, Serhad bölgesi Kürtleri'nin büyük çoğunluğu geçmişte Ezidi olup, bugün sınırın kuzeyinde kalanlar Ezidiliğini korurken; Osmanlı bölümünde kalanlar komple Müslümanlaşmışlar. Keza, 19. yüzyıl kaynakları Serhad'dan Sincar bölgesine uzanan güzergahta büyük bir Ezidi varlığından söz ederken, bugün bu varlığın yüzde-birine rastlamak mümkün değil. Yine, Rojava'nın kuzey kesimine yayılan Ezidi varlığı da önemli ölçüde eriyip gitmiş.

Salt bir rakam vermek gerekirse, 1980 Cuntasına kadar Siirt, Batman, Diyarbakır, Urfa ve Mardin gibi illerde yaşayan Ezidiler'in sayısı 20 bini aşkınken, bu rakam 2000 yılında 400'lere kadar düşüyor (Bkz. **Ezidilerin Sayısı 423'e Düştü,** Evrensel gaz. 15.3.2005; **Kürdistan'da Ezidiler'in Sayısı Azalıyor,** Öz- Po, 15.3.2005).

Ezidi denince, ilk akla gelen bölge, Ezidilerin kutsal mekanı **Laleş.** Oysa, biliyoruz ki, geçmişte **Viranşehir**, Orta Anadolu'daki Kapadokya gibi hem bir uygarlık ve kültür merkezi hem de Ezidiler'in ana karargahlarından biriydi. Benzeri kadrleri paylaştıklarından olmalı, burada da tıpkı Kapadokya gibi yeraltı kiliseleri ve mağara barınakları vardı. Bunların bazı kalıntıları ise günümüze kadar gelebilmiş. **Göbeklitepe** gibi 12 bin 500 yıla tarihlenen insanlığın en eski yerleşkeleri Harran'da bulunduğu gibi, Viranşehir de bölgenin en eski kültür ve uygarlık merkezlerinden biridir.

*"**Akese Kilisesi ve Mağaraları,** Viranşehir- Urfa yolunun 19. kilometresinde bulunan Kırlık ya da diğer adıyla Gavurhori köyüne altı kilometre mesafede bulunuyor. Akese Kilisesi, dere yatağında yeralan kayalara oyulmuş. Kilise girişinin tam karşısında **Ezidiler** tarafından kutsal kabul edilen **(Tavuskuşu)** kabartmaları yer alıyor. Kilisenin M.S. 2. yüzyılın sonlarına doğru gizli ibadet için yapıldığı tahmin ediliyor. Yine ibadethane olarak yapılan mağaralar ise, yerden iki metre yüksekte bir girişle inşa edilmiş."* (Bkz. **Uygarlıklar Merkezi Viranşehir,** Öz- Po).

Bu mağaraların hangi maceralara tanıklık ettiklerini tahmin etmek hiç de zor olmasa gerek. Bilinen dini baskılar nedeniyle, gizli ibadet yeri olarak kullanıldığı gibi, tehlike durumunda sığınak olarak kullanıldığı da açıktır. Keza, Şengal dağlarında Ezidiler'in katliamlarda sığındığı bir mağaranın öyküsü, ünlü Kürt halk destanının kahramanları ***Derweş İle Edula***'nin acıklı macerası ekseninde verilir: *"Bir yandan Edule'ye dört nala at koşturan Derweş'in atının ayak sesleri, bir yandan acımasız fermanlarla gelen kılıç darbelerinden kurtulmak için Şengal dağlarına koşan, koşarken çığlıklara boğulan kimsesiz Ezidiler'in aman çığlıkları. (...) Sincar/ Şengal dağları, sadece bir büyük aşk öyküsünün tanığı değildir kuşkusuz. Onlar, 72 fermana da tanık dağlar. Her bir*

taşı, her bir vadisi acı, hüzün ve Ezidi kanıyla yıkanmış..." (H. Ermiş: **Edule'nin Gözyaşları,** Politik Art, Sayı: 132/ 2014).

Bilindiği gibi Ezidiler, bugüne kadar 72 katliama maruz kaldıklarını kabul ederler. Bu gerçeklik ve daha 2007 yılında Şengal'ın kadim halkı Ezidi Kürtler'e karşı yürütülen ve 600 dolayında insanın yaşamına malolan karanlık katliam gözönüne alınırsa, Ezidiler'in dünden bugüne fanatik ve despotik güçlerle girdiği ölümcül dans daha iyi anlaşılır...

Malatya- Viranşehir Hattında Bir Taçsız Kral: *İbrahim Paşa*

Üstte de vurgulandığı gibi, Ezidiler denince Viranşehir; Viranşehir denince Batı literatüründe *"Kürdistan'ın ya da Hamidiye Alaylarının Taçsız Kralı"* olarak ün yapan Milli aşiret federasyonu reisi ve Hamidiye Alayları paşası **İbrahim Paşa** akla geliyor. Gerçekten de, nasıl 1854'te Kırım üzerinden yürütülen ve İngilizler'le Fransızlar'ın da aynen bugün gibi taraf oldukları Osmanlı- Rus Savaşı'na katılan ünlü Kızılbaş- Kürt kadını **Fataraş,** Osmanlı/Kürt kadınını Batı literatürüne en çok taşıyan figür ise; **İbrahim Paşa** da, gerek Aşiret Alayları Paşası olması gerekse çevredeki etkinliği dolayısıyla üzerinde en çok durulan ve fotoğraflanan Kürt figürüdür.

Kendisinden söz açan Batılı kaynaklar, ondan **"Malatya Kızılbaşı"** olarak söz etmekte ve şu bilgileri vermektedirler: *"19. yüzyılın başlarında Milan Aşireti'nin başında **İbrahim Paşa** bulunmaktaydı. İbrahim Paşa'nın, 2000'i geçen aile üzerinde nüfuzu olduğu biliniyor. İbrahim Paşa, bu 2000 aile arasında saygı ve hoşnutlukla anılmakta ve kendisinden **Malatya Kızılbaşı** olarak bahsedilmektedir. O, Dersim'de muhafız olarak gezebilecek tek aşiret lideri olarak bilinmektedir. İbrahim Paşa'nın ilginç yanlarından biri de; kendisine bağlı ailelerin arasında **Putperest, Şii, Ortodoks ve Müslümanlar'ın** bulunmasıdır."* (Mark Sykes ve Hugo Grothe'den aktarılarak, İ. Yazgan: **Kürdistan'ın Taçsız Kralı İbrahim Paşa,** Öz- Po, 9 Ocak 1998).

İbrahim Paşa'nm, Batılı kimi kaynaklarda "Malatya Kızılbaşı" olarak sunulması, kuşkusuz ilginç bir belirlemedir. Geçmişten 19. yüzyıl sonlarına kadar, Malatya- Adyaman/ Semsur- Urfa/ Ruha hattında büyük bir Kızılbaş ve Ezidi nüfusunun yaşadığı bilinmektedir. İbrahim Paşa'nın da Kızılbaş veya Ezidi olarak Viranşehir bölgesine gittiği ve sonradan Müslümanlaştığı söylenebilir. Zaten, Hamidiye Alayı oluşturması için de Müslüman olması gerekiyordu. Ancak, İbrahim Paşa'nm Batılı araştırmacının söylediği gibi, farklı din ve inançtan topluluklara ne denli hoşgörülü davrandığı sorgulanması gereken bir husustur. Unutmamak gerekir ki, Koruculuk sisteminin babası bu Alaylar'ın ta kendisidir.

Literatürde "Aşiret Alayları" olarak da anılan Hamidiye Süvari Alayları, üstteki örnekte görüldüğü gibi kimi aşiret reislerine büyük nüfuz sağlamış olsa da, izlenen yanlış politikalarla Kürt blokunda inançsal temelde bir kırılmaya da yol açmıştır. Siyasi ve manevi gücünü Abdülhamid'den alan bu milis kuvvetlerinin liderlerinin yani Alaylı Paşalarının en büyük muhaliflerinden biri İttihad- Terakki kadrolarıydı. Nitekim, Diyarbekir'deki *Osmanlı- Kürd İttihad ve Terakki Cemiyeti'*nin aktif üyelerinden biri olan **Ziya Gökalp**'ın yayımlanan ilk kitabı, doğrudan İbrahim Paşa'yı hedef alan ***"Şaki İbrahim Destanı"*** dır. (1908'de yayımlanan bu Destanın ayrıntılı bir irdelemesi için bkz. M. Bayrak: **Alman Emperyalizminin Türkiye İle Kürdistan'a Girişi ve Ziya Gökalp;** Kürdoloji Belgeleri- I içinde, Özge yay. Ank. 1994,s. 509- 515).

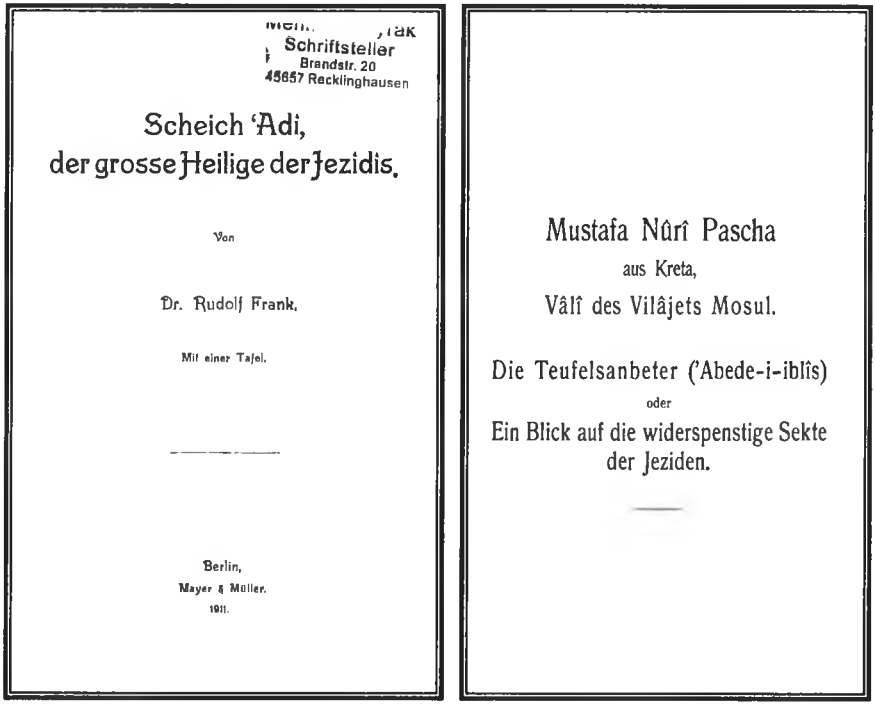
Z. Gökalp, destanın bazı kesitlerinde şöyle diyor:

Berazi'yi, Aneze'**yi dağıttı/ Seller gibi** Şammar **kanı akıttı/ Mızrak dikti** Karakeçi **yurduna (...)Her tarafı sardı azgın kurtları/** *Diyarbekir, Mardin, Urfa **yurtları/***Döndü **baştan başa ıssız çayıra** *(...)*Osmanlılar **bu vahşete dayanmaz/** Kürd **kılıcı din kanına boyanmaz/Bugün millet alacaktır intikam.**

1908 Meşrutiyet Devrimi aşamasında yayımlanan bu destanda söylendiği gibi, **İbrahim Paşa** gibi birçok şahsiyet tasfiye edildi. Ancak,

Hamidiye Alayları tasfiye edilmediği gibi, **Ziya Gökalp**'in ideologluğunu yaptığı İttihad- Terakki yönetimince birçok alanda kullanılmaya devam edildi. Ziya Gökalp'in içinde bulunduğu kadro, bir etno- dinsel arındırma politikasıyla birçok halkı bu topraklardan sildi, süpürdü. Dahası, bu zihniyetin devamı olan **Kemalistler** de, 1924'te resmen lağvettikleri bu milis kuvvetlerini 1925'te "mahalli milis kuvvetleri" adı altında yeniden göreve koştu... Son uzantıları ise, bugünkü Korucular...

Özetle söylersek; "azınlık içinde azınlık" kategorisindeki Kızılbaş veya Ezidi Kürt topluluklarla benzerleri, tarih boyunca nice uğursuzlar, salgınlar ve saldırganlarla ölümcül bir mücadelen geçip bugünlere geldiler. **Ozan Telli**'nin dizeleriyle söylersek:" *Ve yine de her zaman/ Tırnaklarını avuçlarına saplamış/ Isırmış dişleriyle dilini/ Dilememiş düşmandan aman...*"

*Resim-3/4: **Êzidîler** konusunda 1911 yılında Almanya'da yayımlanmış iki eserin kapağı*

II. BÖLÜM
SİNCAR ÊZİDÎLERİ'NİN BELGESEL ROMANI: *"YEZİDİN KIZI"* VE ÊZİDÎLER(*)

150'liklerden Refik Halid'in (Karay) İlginç Yaşamı

Refik Halid, Türk roman, hikaye ve mizahının en ilginç kişiliklerinden biridir. 1888 yılında İstanbul'da doğan Refik Halid, baba tarafından bir memur ailesinin çocuğudur. Annesi ise Kırım hanlarının soyundandır.

İlk ve orta öğrenimini iki ayrı okulda gördükten sonra, 1900-1906 yılları arasında Galatasaray Lisesi'nde okur. Okulu bitirmeden ayrılır, ancak ertesi yıl sınavla Hukuk Mektebi'ne girer (1907). Hukuk'un ikinci yılındayken, Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle (1908) burayı da bırakıp gazeteciliğe başlar.

Çeşitli gazetelerde yazar ve çevirmen olarak çalıştıktan sonra, özellikle mizaha yönelir ve asıl bu kimliğiyle tanınır. Burada, özellikle İttihad ve Terakki Partisi'ni eleştiren yazılar yayımlar ve 1911 yılında ***"Kirpinin Dedikleri"*** adıyla yayımladığı bu yazılar büyük ilgi uyandırır.

İttihad ve Terakki'nin muhalifi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası işbaşına gelince, Beyoğlu Belediyesinde Başkatip olarak göreve başlar (1912). İttihad ve Terakki Partisi'ni ve ileri gelenlerini taşlayan yazılarından dolayı, Mahmut Şevket Paşa'ya suikast olayı üzerine tutuklanıp, Sinop'a sürülür (1913). Orada evlenir. Sonra Çorum'a, Ankara'ya ve Bilecik'e nakledilir (1913-1918).

Çocuğunun doğumu üzerine izin alıp İstanbul'a gelince (1918), Ziya Gökalp'ın devreye girmesiyle, sürgün yaşamı sona erer. Bundan sonra Robert Kolej'de bir yıl kadar Türkçe öğretmenliği , ayrıca çeşitli gazetelerde makale yazarlığı yapar.

Mütareke döneminde, Damad Ferid Paşa işbaşına gelince, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na üye olur ve Posta- Telgraf Genel Müdürülüğü'ne getirilir (1919). Bu dönemde de çeşitli gazetelerde yazdıktan sonra, o dönem çok tutulan ***Aydede*** adlı mizah gazetesini kurar (1922).

(*) Bu bölüm, daha önce **"Sürgünde Bir Belgesel Roman: Yezidin Kızı ve Êzidîler"** adıyla Deng (Sayı: 85/2012) ve **Politik Art** (Sayı 83/2012) dergilerinde yayımlandı.

"Milli Mücadele" döneminde adı **"150'likler"** listesine alınarak, İstanbul'dan sürgüne çıkmak zorunda kalır. 15 yıl kadar süren sürgün hayatını Beyrut'ta ve Halep'te geçirir (1922- 1938). Bu süre içinde Halep'te çıkan ***Doğru Yol*** (1924) ve ***Vahdet*** (1928) gazetelerinin yönetimini üzerine alır. Bu arada, Halep'te birkaç kitap bastırır ki, konumuzu oluşturan ***Yezidin Kızı*** da bunlardan biridir.

Atatürk'ün ölümüne yakın günlerde (Temmuz-1938) çıkarılan af üzerine, 15 yıllık sürgün yaşamının ardından Türkiye'ye döner. Türkiye dönüşü yeniden gazeteciliğe başlar ve romanlar, hikayeler, anılar, mizah yazıları yayımlar. Refik Halid Karay, bu serüven dolu ilginç yaşamın ardından nihayet 18.7. 1965 tarihinde hayata veda eder.

Refik Halid'in, 1919'da yayımladığı ***Memleket Hikayeleri*** ile 1940'ta yayımladığı ***Gurbet Hikayeleri***, türünün öncüsü niteliğinde eserlerdir. Cevdet Kudret, sözkonusu eserlerin önemi konusunda şu belirlemede bulunuyor: *"O zamana değin yalnız türkülerde ve halk hikayelerinde sözü edilen Anadolu insanı, Refik Halid'in* ***Memleket Hikayeleri*** *ile, ilk kez düzenli, sürekli ve bilinçli olarak aydın toplulukların edebiyatına girmiş; bu tutum, daha sonraki kuşakların eserleriyle bugüne değin sürmüştür."* (C. Kudret: **Türk Edebiyatı'nda Hikaye ve Roman**, Varlık yay. İst. 1965, s. 164).

Nitekim, kendisi de bu öncülüğün farkındadır ve bir konuşmasında şunları söylemektedir: *"Memleket Hikayeleri, çığır açma bakımından bugünkü köy hikayeciliğinin nüvesini teşkil eder. Ben Anadolu'yu bir köylü olarak değil, varlıklı bir şehir delikanlısı olarak gördüm ve anlattım."* (M. Baydar: **Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar**, 1960).

Kürt ve Türk Aydınları Yakınlaştıran Sürgün

Gerek II. Abdülhamid'in istibdat döneminde, gerek İttihadçılar gerekse bunun devamı niteliğindeki Kemalistler döneminde sürgüne çıkan Türk , Kürt veya başkaca halkların aydınları arasında bir yakınlaşma ve dayanışmaya tanık oluyoruz. İlk Kürt kimlikli gazete ***Kurdistan'***ın Kahire ve Avrupa'daki yayınlarında bunu gördüğümüz gibi, başta **Dr. Abdullah Cevdet** olmak üzere Kürt aydınlarının Avrupa'daki faaliyetlerinde de bu güçbirliği ve dayanışmayı rahatlıkla gözlemleyebiliyoruz.

Nitekim, buna benzer bir işbirliği ve dayanışma, Kemalist yönetim döneminde sürgüne çıkan Kürt aydmlarıyla diğer halklardan aydınlar arasında da yaşanıyor. Sözgelimi, 1924'ten itibaren **Refik Halid**'in yönetiminde Halep'te yayımlanan ***Doğru Yol*** gazetesinde, Türkiye'nin demokratikleşme sorunları çerçevesinde, Kürt sorununun demokratik çözümüne ilişkin de

kimi yazılar yayımlanır ki, bunlardan birine de, yine sürgünde bulunan **Kadri Cemilpaşa,** sonradan ***"Doza Kurdistan"*** adlı anılar kitabında yer verir.

İlk basımı 1969 yılında Beyrut'ta yapılan kitabın, Türkiye'deki ilk yayını sadeleştirme ve notlama yoluyla 1992 yılında tarafımızdan yapılmıştır. Refik

Halid'in yönetiminde çıkan **Doğru Yol** gazetesinin 17 Mayıs 1932 tarihli 745. sayısından alıntılanan ve belki de doğrudan adı geçen Türk yazarı tarafından kaleme alınan ***"Kürtler Ne İstiyorlar, Ne Verilmelidir?"*** başlıklı son derece ilginç yazı, bugüne de ışık tutacak niteliktedir. Kısa bir kesitini birlikte izleyelim:

"(...)Kürde, (Sen Türksün) demekten bir şey çıkmaz. (Kürdistan yoktur!) demekle Kürdistan ortadan kalkmaz. Bizce Kürt sorununda atılacak ilk adım, Kürt milletinin ve Kürt vatanının varlığını kabuldür. İkinci adım, bu milletin isteklerini kuvvetli ve büyük bir ağabeyi sıfatıyla tecrübe ve ağırbaşlılıkla derin bakışlı bir rehber ve hami sıfatıyla dinlemektir. (...) Türkler, Kürtler'e Avrupaca genel olarak kabul edilen topraklarında dillerini konuşmak, bu dilde gazete çıkartmak, okullarda Türkçe'den sonra Kürtçe okumak, Kürtler'i yönetime ortak etmek gibi yardımlarda bulunmakla, Kürt milli akımını pekala olumlu bir yöne yöneltebilir. Kürtler (bağımsızlık istiyoruz) dediklerinde, (biz milli toplulukları, dilleri ve gelenekleri dahilinde yaşama ve gelişme istiyoruz) dediklerinden tereddüt etmiyoruz dersek, yanılmadığımıza kaniyiz. Kürtler'e karşı büyük bir ağabeyi durumunda bulunması gereken Türkler, Kürtler'e haklarını vermek suretiyle memnun etmeye ve haklarından fazlasını istedikleri zaman, (dururuz) demeye muktedirdirler. Zeki, çalışkan ve cesur olan bu unsuru, Türk vatanının yardımcısı gerçek evladı haline getirmek lazımdır. En büyük rahatı onlara Türkiye'de göstermek suretiyle, Kürtler'i memleketin öz evladı yapabiliriz.(...) Türk milletinin kuvveti, tarihi, toplumsal ve siyasal gelişkinliği bunu icab ettirir. ***Kılıç ile yapılan kılıç ile yıkılır****. Ancak hakka saygı ve karşılıklı anlayışla, hayat ilişkilerinin kalıcılığı ve devamı mümkündür. İşte, Türkiye açısından Kürt sorunu hakkında izlenmesi gereken yol budur."* (Bkz. Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopi): **Doza Kurdistan** ***(Kürdistan Davası),*** Özge yay. Ank. 1992,s. 134-136).

Özetle *"Yezidin Kızı"*

Refik Halid, ilk basımı 1938'de Halep'te, ikinci basımı 1939'da İstanbul'da yapılan romanının, baş kahramanlarından (Hikmet Ali) biridir. Zaten roman, anılarla yoğrulmuş otobiyografik bir romandır. 1922-1938 yılları arasında devam eden Lübnan, Irak ve özellikle Suriye'deki sürgün yaşamında, bölgedeki birçok Kürt aydınıyla temasta bulunduğu gibi, çok sayıda etnik

topluluğu da doğrudan tanıma imkanı bulmuştur. 1933'de, Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla çıkarılan aftan Kürtler'in yararlandırılmaması ve 1935'te Irak Arap yönetimince Yezidi Kürtler'e katliam ve sürgün uygulanmasının, bu romanın yazılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Romanın özeti şöyle: Suriye'de babadan kalma köyünü görmeye giden Hikmet Ali (romancının kendisi), Marsilya'da bindiği vapurda genç ve güzel bir kadınla karşılaşır ve ilk anda çarpılır. İlk dikkatini çeken husus, bu kadının Kürtçe konuşmasıdır. Bu nedenle romancı, kitabının ilk bölümüne *"Kürdce konuşan Arjantinli kız"* başlığını koyar.Vapur komiseri, kadının Arjantinli bir milyoner ve adının Zeliha olduğunu söyler ve Hikmet Ali'yi bu genç kadınla tanıştırır. Zeliha'nın yanında Asuri rahibi kimliğinde ve rehber durumunda, sakallı, esmer Şem'un adında bir adam vardır ve ikili Kürtçe konuşmaktadırlar. İspanyolca **Matmazel Zeli della Yezdi** olarak adlandırılan ve 1910 yılında Arjantin'in Mendoza şehrinde doğan bu genç kadın; aslen Güney Kürdistan'daki Sincar bölgesinden Êzidi Kürt kökenli bir kadındır. Ataları, Osmanlı dönemindeki ırkçı saldırdılardan kaçarak Arjantin'e yerleşmişlerdir. Ataları ve asıl yurduyla gönül bağını hiçbir zaman koparmayan Zeli, başta ataları olmak üzere bölge halklarıyla ilgili önemli ölçüde kendisini donatmış; şimdiyse onları kurtarmaya, özgür bir cemaat kurmaya gelmiştir. Zeli, kendisinin Yezid'in (Yezdan) kızı olduğuna inanmaktadır. Hikmet Ali'nin (romancı), bu topluluğun sorunlarına ve geleneklerine aşina olduğunu gören Zeli, ondan da yardım rica eder.

Zeli (Zeliha), Hikmet Ali ve Şeyh Şem'un, halkla görüşmek ve büyük Yezid'den kalan kutsal emanet ve eşyayı görmek üzere Sincar Dağları'nda bir hisara giderler. Burada büyük bir saygıyla karşılanırlar. Burada birlikte oldukları birkaç gün içinde Zeli ile Hikmet Ali arasında duygusal bir yakınlaşma olur. Zaman zaman baş başa kalırlar ve Yezidi gelenek, görenek ve inancı üzerine uzun soluklu sohbetler ederler. Ancak, bu ziyaretin amacını haber alan İngiliz yönetimi, durumdan rahatsız olur. Yapılan görüş-alışverişi üzerine, Yezidi topluluğuna bulundukları yerde yardım edilmesi gerektiği sonucuna varırlar.

Hikmet Ali, Zeli'yi delice sevse de, bu birlikteliğin uzun erimli olamayacağının farkındadır. Esasen, Irak topraklarına vizesiz girdiği için de, yakalanmadan buradan çıkmak zorundadır. O da öyle yapar ve evine (Suriye'ye) döner. Yezidin Kızı Zeli ise, Hikmet Ali'siz tesellisini aramak üzere Hind denizlerine doğru yola çıkar. (Farklı bir özet için bkz. B. Necatigil: **Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü,** Varlık yay. İst. 1979,s. 503-504).

Yukarda da vurguladığımız gibi, Yezidin Kızı, Refik Halid'in hayatını endirekt olarak anlattığı romanlarından biridir. Eser, tefrika edilmek üzere

İstanbul'da Akşam gazetesine gönderilirse de, 150'likler'in Türkiye'de yayın yapma yasağı dolayısıyla yayımlanamamıştır. Bunun üzerine yazar, Halep'teki bir matbaaya İstanbul'dan yeni Türk harfleri getirterek, dizgisini bizzat yapmış ve ilk olarak 1000 adet bastırmıştır. İlk 25 adedini numaralı olarak özel kağıda bastıran yazar, bunun (1) numaralısını *"Atatürk'e yürek çarpıntılarıyla"* ithafıyla

Atatürk'e göndermiştir. Kitabın gönderilmesinden bir süre sonra ise Refik Halid dahil, 150'likler'in büyük bölümü için af çıkmıştır. Bu aftan yararlanmak amacıyla, aynı tarihlerde *"Atatürk'ün Hayat Felsefesi"* konulu bir kitapçık yazan ünlü Kürt aydınlarından **Dr. Mesud Fani** de, aftan yararlanarak, memleketi Antakya'ya yerleşmiştir.

Roman Diliyle Êzidiler ve Êzidilik

Romancıyla aynı kaderi paylaşan 150'lik Kürt aydınlarından **Dr. Mesud Fani**'nin, bu roman üzerine kaleme aldığı bir yazıda vurguladığı gibi; yazarın sürgünde yazdığı diğer eserleri gibi **Yezidin Kızı** romanı da, uzun erimli gözlem ve incelemelere dayanmaktadır (Bkz. Hikmet Münir Ebci: **Kendi Yazıları İle Refik Halid,** Semih Lütfi Ktb. İst. 1943, s. 86-87).

Bu incelemelerin doğal sonucu olarak, romancı, kimi zaman kendi anlatımıyla, kimi zaman da Yezidi Kızı Zeli'nin anlatımıyla Yezidiler ve Yezidilik hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sözgelimi, Zeli'nin şu anlatımı Yezidiler'in acılı kısa tarihi gibidir:

"1892 bizim için kan ve ateş yılıdır. Daha evvel de büyük felaketlere uğramıştık. Onsekizinci asırda ikiyüzelli bini aşan nüfusumuz, Kürd ve Türk akınları önünde mütemadiyen eriyordu. 1638'de ***Melek Ahmed Paşa'****nın Yezidi seferi tarihte kızıl izini bırakmıştır. Osmanlı Devletine karşı bir Kürd isyanı çıkaran* ***Revandızlı Mehmed*** *de, aynı ırktan olduğumuza bakmayarak Sincar'a yürüdü ve ahalisini zalimcesine ezdi. O zaman Babıali, Yezidiler'in tarafını tutmuş ve 1835'te ordu yollayarak sergerdeyi başımızdan defetmişti. 1843 ve 1847 tarihlerinde de yine Kürd kıyımları olmuş, Nasturiler'le beraber cemaatim tekrar Kürdler'in hücumlarına uğramıştı. Size, kana boyanmış mazlum tarihimizi anlatmak istemiyorum; maksadım küçük milletimin daima kahır gördüğünü hatırlatmaktır. Biz fasılasız darbe yedik; buna son ve amansız darbeyi* ***Ömer Paşa*** *vurdu; Yezidiler'i ortadan büsbütün kaldırmak istemişti.* ***Ömer Paşa****'nın kan ve pıhtı kokan çeteleri, o dediğim şeametli senede sayımızı elli bine indirdi. Onbeş binimiz görünüşte Müslüman olduk; büyük bir kısmımız da Hıristiyanlığa geçti. İşte, babam* ***Emir Ali*** *de bu son kısım içinde, daha doğrusu başındadır."* (Age, s. 55-56).

Êzidiler ve Êzidilik konusunda oldukça donanımlı olan Zeli, o güne kadar Yezidilik üstüne yazan **Bore, Guinet, Layard, Anastas, Şehristani, Timur Paşa** gibi Batılı ya da Doğulu yazarları eleştirerek şöyle der: *"En eski dinlerden biri olan Yezidiliği, Havarici kavgalarına yaklaştırırlar; Yezid'i, Muaviye'nin oğlu sandırırlar; Müslümanlığın ve Hıristiyanlığın Şeytanını bizim Tavus'umuz, Allahımız mertebesine çıkarırlar. Hayır! Bunlar yanlıştır."* (s. 59-60).

Romancı, Êzidi kızı Zeli'nin ağzından, Êzidiler'in yerleşim alanları konusunda bugüne kadar üzerinde pek durulmayan ilginç bir gerçekliğe de parmak basıyor: *"Biz **Hazar Denizi'nin şark kıyılarında** yaşamış bir ırktanız; belki bu ırkı şimdilik İranlı, Türk veya Kürd diye tayin edemeyiz. Muhakkak olan cihet **petrol kaynaklarının çocuklarıydık**, onun için de **ateşperesttik.** İstila sarsıntılarıyla yerimizden koparak cenuba kaydık, fakat öyle bir yere geldik ki geçtiğimiz toprakların altından yine ateşin kılavuzluk ettiğine hükmedilebilirdi: Yerleştiğimiz yer tekrar bir petrol sahası oldu. **Bakü**'de fışkıran gaz, bugün insan eliyle konulmuş borulardan **Batum**'a akıyor, fakat toprağın altındaki damarlardan **Musul** tarafına, **Kerkük**'e sızıyor, **Sincar Dağı**'nı derinden aşarak* (s. 60) (...) *Bugünkü politik coğrafya bakımından Irak, Suriye ve Türkiye arazisinde yerleşmiş bulunan cemaatimin Kafkasya'da **Surhdar** ve Hindistan'da **Lebkos** adını almış iki ufak şubesi vardır; yekunumuz aşağı yukarı seksen bin kişiyi bulur. Bu halkı, evvela Sincar'dakilerden başlayarak bir yere toplamak ve onlara modern, emniyetli bir yurd kurmak... İşte, projemizin ana hattı* (s.67). *Bize bir yurd lazım ki, orada sarsıntılardan kurtulup ecnebi entrikalarını hiçe sayacak bir kuvvetli devlet ve bir kudretli millet hakim bulunsun. Medeni kanunlarla idare edilen bir memleket!* (s.69)".

Yazar, Türkiye Cumhuriyeti'nin de Êzidiler ve Aleviler için korunaklı bir yer olmadığını, *"Türkiye'de tarikatler,ayinler, şehlikler, müridler ve tekkeler, buna benzeyen dini teşekküller kaldırılmıştır"* sözleriyle hatırlatmaktadır. (S.69)

Romanın önemli bir bölümünde de, Türk literatüründe daha çok Yezidilik olarak bilinen, ancak Kürt literatüründe daha çok Ezidilik veya Yezdanilik olarak anılan Yezidi Dini'ne ilişkin önemli bilgiler verilmektedir:

*"**Yezidiliğin** esasında, güneşe taptıran eski İran dinini ve bunu ıslah eden **Zerdüştülüğü, Zendavesta**'yı aramalıdır. İyi ve fena iki prensibin çarpışması: **Ahuramazda** ve **Angramainio**... Yani Farsça'nın **Hürmüz** ve **Ehrimen**'i. Biz gönlümüzde bu akidelerle yola çıkmıştık. **Hıristiyanlık** önümüzü kesti, sonra **Müslümanlık**'la karşılaştık. Bu temaslar bir nevi fikir karışıklıkları ve kaynaşmalar yaptı; artık Zend'in **Avesta**'sı yerine elimizde bir **Mushafereş** vardı, **Kara Kitap** denilen kitabımız. Üç dinin ve eski-yeni birçok mezhep ve tarikat itikadlarının birleşmesinden vücuda gelen bu kitap*

Zendce değildir; ilk yazıldığı dilde Arami harfleriyle de değildir, ***Farisi bozması bir Kürdce'dir.***"(s.60)

Romancı, eserin başka bölümlerinde de "**Yezidi Dini Nedir**?" sorusuyla Zeli'nin anlatımıyla konuyu daha da detaylandırır:

"Bildiğimiz bütün itikadların bir salad-rüs"üdür (karışımı MB). Fakat temelini iki zıddı, yani iyilik ve fenalık mefhumlarını birbirleriyle uyuşturmak teşkil eder. Onun içindir ki, her dine başvurmuşlar; hepsinden ümit ve şifa verici birer parça koparıp itikadlarına eklemişlerdir. Bu yamalardan ortaya çıkan şey, ilk bakışta biraz gülünç ve tenasübsüzdür (uyumsuz MB), çocukca cihetleri vardır, reforma muhtaçtır. Lakin hangi din bu kusurlardan kurtulabilmiştir? Dinlere şiirini veren de o kusurlar değil midir? Yalanı insana şiddetle yasak eden itikadda ben yükseklik buluyorum. Bir Yezide hakikatı söyletmek için etrafına elinizle, hayali bir daire çiziniz, bu Yezid'in halkasıdır, ondan çıkmamak için Yezidi yalan söyleyemez." (s. 117)

Eserde, Êzidilik'le Alevilik, Hıristiyanlık ve Hind dinleri arasındaki birçok ortak paydaya da vurgu yapılır ki, bunlardan biri de "teslis" yani "üçtebirleme"dir:

"Yezidi bir tanrıya inanır; fakat bunun altında bir ikinci tanrı daha vardır; bu da bir teslis'dir. (...) Bu teslisi ***Tavus, Şeh Hadi*** *ve* ***Yezid*** *teşkil ederler. Yezid, Tavus'un oğludur; bildiğimiz şekilde bir insandı. İsa gibi insanlar içinde yaşadı, Rabb'in kanunlarını tanıttı, nihayet Allah'ın yanına erişti ve teslisin iki uzvu arasında yer aldı. Yezid, dünya yüzünde bir oğul bırakmıştı. İşte ben bu ilahi ve mukaddes sülaleden gelen prens Ali'nin ve aynı sülaleye mensup prenses Ayşe'nin kızları olmak dolayısıyla Yezid'in kızıyım...Yezid bende'dir, ben'im! "* (s. 61)

Zeli, sürekli baskı altında tutulan Êzidiler'in korunma içgüdüsünü de şu sözlerle ifade eder: *"Cemaatim kitap,niyaz ve ayinleri hakkında sır vermez; fakat bu, etraflarını çeviren müteassıb ve mütecaviz düşman kitlelerinden korunmak için kurulmuş bir kaideydi"* (S.66)

Refik Halid Karay, ***"Yezidin Kızı"*** romanında, sadece Êzidi dininin esasları, töre ve törenleri konusunda bilgi vermekle yetinmez; Yezidi etnoğrafyası ve folkloru konusunda da bize ilginç gözlemler sunar.

Üç gün üç gece devam eden çalgılı, danslı, şenlikli Êzidi düğünleri gibi, Êzidi cenaze törenleri de, ilginç gözlemlerle verilir. *"Ey insanoğlu! Topraktan gelmiştin, bugün toprağa dönüyorsun! "* belgisi, Êzidiler'in yolculama erkanını anlatan anlamlı bir söylemdir. Öte yandan Êzidi beyleri, pirleri, kuçekleri, kavalları, müridleri ve fakirleri konusunda da ilginç bilgiler sunulur...

III. BÖLÜM
ÊZİDÎLİK İNANCI VE TARİHÇESİ(*)

Prof. Dr. İlhan Kızılhan

Özet

Êzidiler, Kürttürler ve anavatanları ile politik ve sosyal anlamda aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Etnik veya dil yönünden değil inançsal tanımlanan küçük bir kürt topluluğudur. Êzidiler, Türkiye, Suriye, Irak ve eski Soyyetler Birliğine dağılmış yaşamaktadırlar ve çiftçilik ile hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Kürt bölgelerinin İslamlaştırılması dalgası ile onlarda da bölünmeler meydana geldi. Kürtlerin büyük bölümü İslam dinini benimsedi.

Kendilerinin dünyanın en eski dininin üyeleri olduklarına inanan Êzidilerin büyük bir kısmı bügünkü Kuzey Irak'da yaşamaktadırlar. Dünya genelinde yaklaşık olarak 800.000 ile 1000.000 arsında Êzidinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Çalışma amaçlı göçlerin başlaması ile Êzidiler de orta Avrupa'ya özellikle de Almanya'ya gelmişlerdir. Yaklaşık 100 000 Êzidi, Almanya'da yaşamaktadır. Avrupa'da yaşayan Êzidilerin büyük çoğunluğu Türkiye'den göç etmişlerdir.

Giriş

Din mensuplarının telafuz ettikleri şekli ile "yezidi", "izîdî" veya "ezdayî", "êzdî" terimleri kürtçede "beni yaratan" yani yaradan ve tanrı anlamına gelmektedir. Êzidilik bir bütünlüğe ve tek tanrıya inanır yani monoteist bir inançtır. Tanrıya, Êzidilikte "Xweda" denir, kelime anlamı ise; "kendini yaratan"dır [1].

Tanrıdan sonra, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamda da adları geçen yedi melek gelir. Bu melekler, Êzidilerin günlük dualarında yer alırlar. Yedi meleklerin başında Tausi Melek yer alır ve tanrı tarafından dünyayı gözlemleme ve özellikle de Êzidileri korumak ile görevlendirilmiştir. Êzidilk inancında tanrı aslında pasif bir rol oynamaktadır ve Tausi Melek tanrısal yetkilerle

(*) Kendisi de Êzidi olan ve şimdiye kadar birçok çalışması bulunan **Kızılhan**'ın daha önce **Bîrnebûn**'da (Sayı: 60/2014) yayımlanan bu incelemesi, doğrudan yazarın kendisinden alındı (M.B.).

donatılmıştır. Tausi Melek dışında başka kutsal isimler vardır: Şeh Adî, Şeh Assin, Şeh Şems, Şeh O Bekir, Şeh Faxradin ve Şeh Sijadin.

Güneş ve ay ezidilikde kutsaldır. Şeh Şems güneşi, Şeh Assin ise ayı sembolize eder. Êzidiler bu iki doğal elementin tanrının ışığını oluşturduğuna inanırlar. Her ezidi, dünyanın yaratılışına minnettarlığı göstermek, tanrıyı ve ezidilik inancını anmak için yılda üç gün (Aralık ayında) oruç tutmalıdır. Ayrıca her ezidi yaşamında bir kere Kuzey Irak'ta bulunan kutsal yer olan "Laleş a Nuranî'yi ziyaret etmelidir.

Êzidiler, etik ve ahlak, doğru ve yanlış, hak, doğruluk, bağlılık, merhamet ve sevgiye evrensel prensipleri olan bir inanç sistemine sahiptirler [2].

Êzidiliğin Tarihçesi

Êzidiliğin dini tarihçesi, kürt halkının genel tarihinin bir parçasıdır. İnançlarından dolayı farklı şiddete maruz kalmış olsalar da aslında bu kürt halkına yapılan zulümdür [3].

Arapların 637 ve 1246'da Kürtlere savaşımı, Moğol baskınları ve zorunlu asimilasyonlar Êzidilere büyük zararlar vermiştir. Êzidiler "şeytana tapanlar" olarak adlandırılmışlardır. Hatta onların müslüman bir tarikat ve damgalanmış oldukları iddia edilmiş. Baskılardan dolayı Êzidiler dağlara doğru çekilmişler ve diğer gruplar ile ilişkileri kısıtlanmıştır [4]. Inançları din adamları tarafından sözlü olarak devam ettirilmiştir. Bu nedenle ezidilik tarihi, Oral History dir ve inançları ile ilgili çok az yazılı belge bulunmaktadır [5].

Bu nedenle komuoyu Êzidilik hakkında kısıtlı bilgiye sahiptir. Anglosakson literatüründe 18. yy'dan beri bazı araştırmacılar Êzidilik inancı ile ilgilenmişlerdir. Alman dini topluluklar sözlüğünde Êzidiler; "hazin, ahlaklı şartlarda yaşayan kabile" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Islam dini sözlüğünde (1941); " ezidi güzel, bağımsızlığın verdiği öz güvene sahip ve genellikle kuvvetli vücut yapısına sahip uzun ve kıvırcık saçlı bir insan tipi. Başları örtülü olmayan kadınlarının özgün yüz çizgileri vardır. Eskiden Êzidiler kendilerini dışarıdan gelen şiddet baskınlarına karşı cesurca savunan, korkulan isyancılar ve yağmacılardı. Sözlerine bağlılıkları ve vefalılıklarından dolayı düşmanları tarafından da takdir edilirler. Becerileri ve çalışkanlıklarıyla bahçe ve tarla işçiliği ve hayvancılıkda komşularından daha üstündürler. Özellikle bireysel temizliğe verdikleri utandırıcı özenle diğer Kürtlerin kirliliklerinde göze batmaktadırlar" denilmektedir [6].

Êzidiler, sayısız mitolojik açıklamalar dışında, ezidilik tarihinin başlangıcı ile ilgili kesin bilgilere sahip degiller. Êzidiler inançlarının insanlık tarihinin başlangıcından beri var olduguna inanırlar. Tarihi kaynaklarda I.S. 7

yy'la kadar 'Êzidi' kelimesine rastlanmamıştır [7]. Bin yıl başlangıcı ile birlikte Müslüman din adamları ve tarihçiler tarafından 'Êzidi' tanımlaması kullanılmaya başlamıştır. Örneğin yazar Damalgi, dini cezaların (fetva) Êzidilere karşı geliştirildiğini, çünkü müslüman bilginlerin 855 yılında ezidi inancının, Müslümanlığa karşı olduğuna inandıklarını belirtmiştir [8].

10 yy.'da arap tarihçi Al-Samani (1166) kitabında Al-Ansab (The Genealogies) Êzidileri, Halwan-dağlarında (bugünkü Kuzey Irak) yaşayan mataryalizmden uzak bir topluluk olarak tarif etmektedir. Yazar kitabında ayrıca Êzidilerin, Ommayid-Halife Yazid Ibn Muawiya'ya bağlı olduklarını belirtmiştir. Bu yanlış iddia günümüzde bile hala bazı kürt topluluklarda benimsenmektedir ve bu, Êzidilerin baskılara maruz bırakılmalarına bir neden olarak gösterilmektedir [9]. Özellikle Alevi toplumunda bu yanlış bilgiden dolayı Êzidilere karşı bir tepki oluşturulmuştur. Günümüze kadar bazı Şii ve Aleviler, Êzidilerin Muhammed'in halefi olan peygamber Ali'yi, Yazid Ibn Muawiya'nın yandaşları olarak öldürdüklerine inanmaktadırlar. Êzidilerin, Yazid Ibn Mauwiya ile olan tek yakınlıkları isim benzerlikleridir, bunun dışında bir bağlantıları yoktur. Yazid Ibn Muawiya Arap ve Müslümandı, Êzidilik ise Kürdistan'lı bir inançtır ve Êzidiler o dönemlerde arap ülkelerinde yaşamadılar. Son kırk yılda diyasporada yaşamları başladıktan sonra Êzidiler ve Aleviler arasında gerçek anlamda yakınlaşma başlamıştır ve ön yargılar azalmaktadır [10].

Êzidilere Karşı Yürütülen Savaşımlar

Êzidilere karşı yürütülen en kanlı savaşımlar 1671 yılında Osmanlı Mufti Ahmed Mustada Abu Al-Imadi tarafından ve daha sonra ise 1832 yılında Rawanduz hükümdarı ratafından gerçekleştirilmiştir. Bu nesilden nesile aktarılan kollektif travma, günümüzde hala Êzidi toplumunda anlatılmaktadır. Êzidilerin şeytan'a taptıkları görüşünü savunan birçok Müslüman bilgin, bunu da Êzidi inancında kutsal olanTausi Meleğin, tanrıya isyan eden baş melek olduğu iddiası ile açıklamışlardır [11].

Osmanlı imparatorluğu, Êzidilere karşı inançlarından dolayı bir savaşım yürütme ile ilgilenmemiştir. Tam tersi hatta bazı Êzidi soyluları, Osmanlı imparatorluğu tarafından yerel yönetimlere getirilmiştir. 1514 yılında Sultan Selim bir Êzidi olan Seyh Izzeddin'i, yeni Halep valisi olarak 1539 yılında ölümüne kadar Kürtlerin emirliğine getirmiştir. 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman Farslara karşı kazandığı zaferin ardından, Dasini aşiretinden Êzidi Husseyin Bey'i Erbil (kuzey Irak) valiliğine atamıştır. Ayrıca yine Dasini aşiretinden ezidi Mirza 1640 yılında Sultan IV. Murat'ın ordusunda önemli bir rol oynamaktaydı. Osmanlının, Bağdat'ı ele geçirmesinde ve Farsların

geri çekilmelerinden Mirza sorumludur. Bu nedenle Mirza, Sultan tarafından Musul valiliğine getirilmiştir. Êzidileri valilik vb. pozisyonlara getiren Sultanlar genellikle ortadoks Müslümanlardı [12].

1872 yılında Osmanlı İmparatorluğu çıkardığı bir kararla ezidilerin askerlik yapma zorunluluğunu kaldırdı ve 1872 anlaşması ile yezdiliğin temellerini tanımıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ile Êzidilerin büyük kısmı bugünkü Ermenistan'a kaçıp eski Sovyetler Birliği'nin Kafkas bölgelerinde yaşamaya başladılar. I. dünya savaşından sonra ve 1923'te Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra, Êzidilerin ülkesi bölüştürülerek parçalandı. O zamandan beri Êzidiler, Türkiye, Irak ve Suriye ile eski Sovyetler Birliği'nde yaşamaktadırlar [13].

Ortadoğu'daki Diğer Dinler İle Benzerlikleri

Ortadoğu her zaman farklı etnik ve dini grupların etkilerini gösterdikleri bir bölge olmuştur. Bu nedenle yüzyıllar boyu benzer değer ve normların oluşması kaçınılmazdır. Bu, hıristiyanlar, yahudiler ve müslümanlar ile yakın ilişkileri olan Êzidiler için de geçerlidir. Islam öncesi dinlerin etkilerinin de hala ezidilerde bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle Yarasan, Mitras ve Zerdüştlük ile Êzidiliğin benzerliklerine kısaca değinelim [14].

Êzidilik ve Yarasan (Ahl-i Haqq)

Hem Êzidiler hem de Iran'da yaşayan Yarasanlar, Tausi Melek'e inanırlar ve inançlarında birçok benzerlikler bulunmaktadır. Bazı Yarasanlar, Tausi Melek'e Da'du da derler. Her iki inancın da melek sistemlerinde benzerlikler bulunmaktadır [15]. Tek tanrıya Xweda (Khuda) inanırlar ve inançlarında Kürtçe konuşan yedi melekleri vardır. Her iki din de bazı melekleri için benzer isimler kullanırlar, örneğin; Cebrail, Mikail, Azrail ve Esrafil [16]. Çilmêr olarak adlandırdıkları başka bir grup melek ve azizleri de vardır. Bunlar, yarasanlarda da benzerlik gösterdiği gibi 40 kişilik kurucu meclis dünyevi ve dini konularda kararlar alır. Yarasanlar gibi Êzidilerin de iki kutsal su kaynakları var, "Beyaz çeşme"(Kaniya Spi) ve "Zımzım" [17]. Yarasanların kutsal su kaynakları ise; "Buza çeşmesi" ve "Hanita çeşmesi". Êzidiler ve Yarasanlardaki bu kutsal su kaynaklarının temelleri büyük olasılıkla su tanrıları inancına dayanmaktadır. Avesta'da yeraltı su tanrısından söz edilmektedir [18]. Windschman'a (1856) göre bu su "köpüren, güçlü saflığın simgesidir. Su kaynağı ise, suyun bilindiği anlamda değil, Ahura Mazda'da belirtilen tüm bitkilerin, hayvanların ve insanların verimliliğine

vesile olan, ilahi anlamı ile tüm yeraltı kaynaklarının bağlı olduğu ana kaynağın kişileştirilmesidir [19].

Dünyanın yaratılması konusunda da hem Êzidiler hem de Yarasanlar, 'inci teorisini' benimserler. Buna göre esas inci patladı ve onun parçalarından daha sonra dünya oluştu. Kainat tarihinde ilk kez o zaman ruh ve madde birbirinden ayrılmıştır. Inci diğer Iran halklarında da önemli bir rol oynar. Bilincin doğuşunun sembolü olarak kabul edilir ve aynı zamanda bekareti de sembolize eder. Tıpkı bazı Êzidi söylevlerinde olduğu gibi Yarasanlarda da yerkürenin bir boğanın veya balinanın (Gamasi) boynuzlarının üzerinde durduğuna inanılır. Adem ve Havva'nın yaratılışlarında da benzerlikler var. Êzidiler gibi Yarasanlar veya Ahl-i Haqq da Arap fetihleri ile zulümüne maruz kalmışlardır. [20] Ahl-i Haqq da ruh göçüne ve böylece de ölümden sonra insan ruhunun yeni bir insan veya hayvan vücuduna geçitiğine inanırlar [21]. Ahl-i Haqq yaradanın baştan beri kulları ile doğrudan bir ilişki içinde olmak istediğine inanırlar. Ölümden sonraki yaşam inancını aslen Hindiuzm ve Budizmden alınmıştır. Daha sonra ruh aktarımı teorisi Ahl-i Haqq inancının önemli bir parçası olmuştur. Ahl-i Haqq kendini kullarından saklayan ve gizleyen bir tanrıya inanmaz.

Ahl-i Haqq inancına göre tanrı ilk insan Adem'i yarattı ve aynı zamanda ona dünya üzerinde kendi ilahi gücünü verdi [22].

Yaradılıştan önce ne okyanuslar, dağlar, ovalar, gök, su, ateş, toprak ne de hava vardı. Büyük bir boşluk hüküm sürüyordu. Yaradan kendi gücüyle "Ya"'dan (boşluk) bir "dorr" yarattı ve dorrdan kendi ışığı ile dört meleği yarattı. Êzidilerde "Ya" tanrının ismidir, dorr ise 'Dir' olarak geçer ve küre veya inci anlamına gelir [23].

Êzidiler ve Mitras

Başka bir hipoteze göre ise, ezidilik inancının elementleri Mitras inancına dayanmaktadır. Mitras, "Yazata" denilen ve yardımcı anlamına gelen yedi tanrı veya meleğin başıdır. Mitras, Zerdüştlerin tanrısı "Ahura Mazda" ile aynı değerdedir [24]. Eski Iran'da büyücüler, din adamları mitras yani güneş tanrısı için dualar geliştirmişler ve bunları halkın içerisine yaymışlardır. Zerdüşt eski Iran dinlerinde reformlar yaptığında, Ahura Mazdaya en yüksek rol verilirken, Mitras daha alt bir pozisyona yerleştirilmiştir. Ancak buna rağmen mitras hiç birzaman tam anlamı ile gücünü kaybetmemiştir. Zerdüştlük inancına göre mitras karanlığın ve ışığın güçleri arasında bir aracı gibidir. Böylece Mitras yeryüzünde yaşayan tüm yaratıkların kaynağıdır; onun düzeni altında hayvanlar çoğalmış, yeni nehirler oluşmuş ve insanlar da sağlıkla-

rının ve yaşamlarının tadını çıkarmışlardır. Başka bir deyimle Mitras, Zerdüşlük inancında güneşin sembolü idi [25].

Mitras ile Êzidilik inançları arasında aşağıdaki benzerlikleri sayabiliriz:

- "Êzidi" kelimesi büyük olasılıkla "Yazata" kelimesinden gelmektedir ve bu kelime eski Iran'da hem Mitra inancı için hem de melek anlamında kullanılmaktaydı.
- Mitraslarda olduğu gibi Êzidilerde de Seyh Şems tarafından sembolize edilen güneş kutsaldır.
- Êzidiler, Seyh Adi'nin reformlarının başlangıcına kadar Şemsani (güneşe tapanlar) olarak da adlandırılırlardı.
- Êzidilerin bayramı "Izid" Aralık ayının sonuna denk gelmektedir ve bugünde ateş yakılır. Mitraslarda Aralık ayının sonunda Mitrasın doğum günü olarak kabul ettikleri bayramlarını kutlarlar. Onlarda da ateş yakılır. Her iki inançta da ateş yakmak benzer önemli bir role sahiptir.
- Mitraslar dini törenlerinde Mitras'ın onuruna kutsal mekanlarında boğa kurban ederler. Êzidiler de Laleş'de yapılan Sonbahar şenliklerinde Şeyh Şems onuruna bir boğa kurban ederler.
- Mitras inancında önemli bir rol oynayan horoz da, Êzidilerin bir Pir gurubunda kutsal kabul edilir.
- Hem Êzidilerin kutsal mekanı olan Laleş, hem de Mitrasların kutsal mekanları doğu-batı yönüne doğru inşa edilmiştir. Hatta ezidilerin kutsal mekanları Laleş'in eskiden Mitrasların yani Şemsanilerin olduğu iddia edilmektedir. "Baadra" köynün Êzidilerin merkezi yerleşim yerlerine yakınlığı bu tezi doğrulamaktadır. "Baadra" İbranice "yardımcıların evi" anlamına gelmektedir ve bu da mitras inancındaki yedi "Yazatanın " evine işaret etmektedir [26].

Bu ve benzeri karşılaştırmalar ezidi ve mitras inançlarının olası bağlantılarını göstermektedir. Bu benzerliklerin nedeni her iki inancın Mezopotamya'daki coğrafi yakınlıkları da olabilir.

Êzidilerin büyük kısmı kendilerini "Rojperest" yani güneşe tapanlar olarak tanımlarlar. Mitrasların eski isimleri Iran veya Hindistan'da değil, I.Ö. 14. Yy bir dizi Êzidi aşiretlerin antik çağdan beri yaşadığı kuzey Mezopotamya'da "Mitani" toplumunda bulunmuştur. Bu bölgede yaşayan ve Êzidi olan "Xalti" aşiretinde de "Mitani" adını taşıyan bir boy bulunmaktadır [27].

Ancak Êzidi geleneklerinde Mitras kelimesi bilinmemektedir. "Seyh Şems" ismi ise güneşi sembolize eder. Elbette bu 11.yy da Êzidilerin son reformcusu olan Seyh Adi'nin yaptığı reformlar sonucunda değiştirilmiş de

olabilir. Mackenzic (1974), Şeyh Şems'in, Êzidilerde, Mitras anlamında kullanıldığını öne sürmektedir [25].

Mitras inancı daha sonra Yunan Helios ve Suriye'li Baal-Akımımn etkisi altında önem kazanmıştır ve I.S. 65 yılından itibaren tüm Roma Imparatorluğuna yayılan bir asker inancına dönüşmüştür. I.S 4. Yy Mitras inancı, Hristiyanlıktan daha fazla yayılmıştı [27].

Êzidilik ve Zerdüştlük (Kürtçe Zerdeşt)

Başka bir teoriye göre ise Êzidilerin kökenleri Zerdüştlüğe dayanmaktadır ve Fars şehri Yazd'an gelmektedirler. Buna göre Êzidi kelimesi farsçadaki "yazdan" kelimesinden türemiştir ve bu kelime Avesta'da yaradanm ismi olarak verilmektedir [28].

Êzidiler tarafından da konuşulan kurmanci lehçesi, Medler tarafından kullanılan Fars Pahlevi lehçesi ile çok yakından bağlantılıdır [29].

Irak'lı bir Êzidi beyi 1933 yılında Iran'dan gelen misafirlerine, bugünkü Êzidilerin kökenlerinin Fars Zerdüştlere bağlı olduğunu ve bir zamanlar atalarının merkezlerinin Iran'da bulunduğunu anlatmıştır. Aynı yazar, Arapların baskılarından dolayı Zerdüştlerin büyük kısmının diğer ülkelere göç ettiklerini belirtir. Bir kısmı Hindistan'a göç etmişlerdir ve günümüzde Parsi olarak bilinirler , bir kısmı ise kuzeye (eski Sovyetler Birliğine) göç etmişlerdir ve "Yezdan Perest" (tanrıya tapanlar) olarak adlandırılırlar. Bazıları ise Ortadoğu'da farklı bölgelere dağılarak göç etmişlerdir [29].

Zerdüşt'ün öğretileri ile ilgili olarak Muawiya ben Ismail al-Yazidi (ezidi bir Mir ailesindendir) der ki; "bu öğretiler sade ve köklüdür. Zerdüşt ainsel kurbanlar talep etmez; kaderin sınanması amaçlı reçeteler de sunmaz. O, insanların doğaüstü olabilmeyi istemelerini talep etmez. O sadece insanın kendi varlıkları ile insanlığın en üst mertebesine ulaşmalarını istemiştir. En iyi kılıcın en keskin olanı olduğu gibi Zerdüşt de en kusursuz insandır..." Zerdüşt'ün öğretileri ilk bakışta basit görünen bir parola ile özetlenebilir: Iyi düşünceler, iyi sözler, iyi işler."[29, 30]

Bazı hristiyan yazarlar Êzidilerin kökenlerinin Şemsanilere dayandığını tahmin etmektedirler. Ermeni bir tarihçi: "...Bu güneşe tapan, kökenleri Farslara dayanan ve zerdüşt bir gruptur; burada Şemsaniler olarak tanınırlar. Kuzey-batı bölgesinde çok sayıda yaşamaktadırlar." [30]

Şeyh Adi Ve Yeni Bir Din Sisteminin Kurulması

Êzidilerin son reformcusu kendi toplumu içerisinde son yıllarda çeştli tartışmaların konusu olmaktadır. Êzidiler islama tepkili olmaları, geçmişte

müslümanlar tarafından baskı, şiddet görüp göçe zorlanmaları gibi nedenlerden dolayı, Şeyh Adi'nin bir müslüman olduğu iddialarını red ederler. Çünkü insan sadece doğuştan bir ezidi olabilir. Hristiyan ve müslümanlardaki gibi bir misyonerlik Êzidilerde söz konusu değildir [31, 32].

Ancak sayısız belgeler, Şeyh Adi'nin, Lübnan'da 1050 veya 1075 yılında, Baalbak Bait al-Far (bugün Khirbet Qanfar olarak bilinir) köyünde doğduğunu göstermektedir. Kendisi, Ibrahim Peygamberin sülalesinden Abdul Malik oğlu, Mervan Ibn Al-Hakam sıralamasında yer almaktadır. Şeyh Adi doksan yaşında ölmüştür. Şeyh Adi, Êzidiler tarafından Tausi Meleğin yeniden doğuşu olarak görülmektedir. Laleş ovası, Şeyh Adi'nin merkeziydi ve günümüzde de Êzidiler tarafındann kutsal olarak kabul edilir. Burası tüm ezidilerin ziyaret etmesi gereken bir yer haline gelmiştir [32].

Müslüman tarihçiler, Şeyh Adi'nin yüksek ruhani bir karizma ve yeteniğinin (Mujahada) olduğunu ve bunun kendisine mucizeler (Karamat) gerçekleştirebilmeyi sağladığını ifade etmişlerdir. Tanınmış keşiş bir müslüman olan Abdul Kadir Geylani, o dönemde Şeyh Adi'yi şöyle tanımlamıştır. "Bir kişi mucize ve gerçekleştirdikleri ile peygamber olmayı hak ediyor ise, Şeyh Adi bunu hak etmiştir." [33]

Bir çok ezidi bölgesinde Şeyh Adi, sadece ismen tanınırdı ve bu hala da öyledir. Êzidiler, onun kendi dinlerinde önemli bir rol oynadığını biliyorlar ancak şahsı ile ilgili bilgilere genelde sahip değiller [34]. Şeyh Adi'in bir müslüman olabileceği görüşü onları endişelendirmekte ve bunu kesinlikle red etmektedirler [35]. Hatta bu durum, Lescot'un 1938 yılıda Kürdistan'da dikkatini çekmiştir: "Ne Sincar'lı ne de Cebel Sim'li ezidilerin Şeyh Adi ile ilgili efsaneleri ve onun düşündüklerini bilmiyor olmaları üzücü. Ismi dışında onunla ilgili herşeyi ignore ediyorlar." [36]

Tarihçiler, Şeyh Adi'nin doktrinlerini islamdaki sofilerinkiler ile özdeşleştirmektedirler. Gelenekler ile ilgili söylevleri, Kuranda peygamberin hadislerine benzemektedir. Şeyh Adi hem iyinin hem de kötünün, tanrı düşüncesi ile oluştuğunu ispatlamaya çalışıyordu. Şeyh Adi'nin bazı şiirleri, onun ruhun ölümden sonra şekil değiştirerek varlığını devam ettirdiğine ve tanrı ile ruhsal bir birleşmeye inandığını göstermektedir [36]. Burada, Müslüman sofi okullarındaki inanç ile benzerlik görülmektedir. Şeyh Adi çok genç yaşta Bağdat'a göç etti. Bağdat'ta, Agil-al-Manbaji, Hamd al-Dabbas, Abi Najb al-Sahrawardi, Abdul al-Jili und Abu Wafa al-Halawni gibi bir çok sofi ile tanıştı. Şeyh Adi, kendisinin şeyhi olan Agil al-Manbaji'nin sofi çevresinin bir üyesi olmuştur [37, 38]. Al-Manbaji, Şeyh Adi'ye deri üzerine giyilen "Kharqa" denilen siyah yünden yapılan, kaba ve kaşındırıcı özelliği olan bir gömlek giydirmiştir. Bu gömlek sadakat ve itaatin simgesinin ispatı olarak

giyilir. 'Kharqa' sofiliğin kuralları ve disiplinine ilk yaklaşımını sembole eder. Bu 'Kharqa' bugün de Êzidilerin Fakirleri (Feqir) tarafından giyilir [39, 40].

Şeyh Adi daha sonra Bağdat'tan Kürt bölgesi olan ve Musul yönetiminin hegemonyasında bulunun Hakkari'ye gitmiştir. Şeyh Adi Kürtlerin yaşadığı Laleş ovasına yerleşir. 1116'da Mekke'ye yaptığı gezi dışında Şeyh Adi tüm yaşamını Laleş'te geçirmiştir. İlk dönemlerde Şeyh Adi, Şeyh Adi el-Shami yani Suriye'li olarak bilinirdi [40]. Daha sonraları ise, Şeyh Adi el-Hakkari olarak tanındı. Êzidiler kendisinin namını ve mucizeler gerçekleştirme yeteneğinin olduğunu öğrendiklerinde onun taraftarları oldular [41].

Êzidiler o zamanlar Şeyh Adi'nin ruhi gücünün Tausi Melek tarafından verildiğine inanıyorlardı. Hadisler ayrıca Şeyh Adi'nin, Êzidilere liderlik yapması için Tausi Melek tarafından gönderildiğini söylerler. Êzidilerin arasında yaşamaya başladıktan sonra "Sad ve Had", "haklar ve görevler" olarak adlandırılan yeni bir dini doktrin geliştirmiştir [42, 43].

Şeyh Adi'nin Reformları

Êzidilikte yapılan bu reformların en önemlisi dini bir hiyerarşinin oluşturulmasıdır. Ancak ezidi aşiretleri bu sisteme dahil etmek yerine, Şeyh Adi kendi ailesi ile Şeyh Şems'in ailesinin üyelerini dini lider ve öğretici (Şeyh) pozisyonlarına getirmiştir. Ruhi eğitim ile görevli olan pirler zaten var olduklarından, bu gurup olduğu gibi korunmuştur ancak şeyhlerin yönetimi altına sokulmuşlardır. Êzidilerin en üst lider kademesinde bulunan Şeyh Şems'in rolüne Şeyh Adi getirildi ve Şeyh Şems vezir olarak görev yapmaya başladı [44].

"Sad u Had"ın kuralları doğrultusunda şu prensiplere uyulmak zorunludur: "Tanrıya, meleklere ve havarilere, Tausi Melek'e inan. Tausi melek, tavuz kuşu formunda sembolize edilir. Bu doktrine göre ayrıca her Êzidi, 'Izid'in (Tanrı) şerefine yılda üç gün oruç tutmalıdır. Laleş ise Êzidilerin kutsal mekanı olmuştur. Her ezidi hayatında en az bir kere bu kutsal mekanı ziyaret etmelidir. Diğer inançlardan olanlar ile evlenmek yasaklandı, ayrıca mürid, pir ve şeyh sınıflarından olanların da birbirleri ile evlenmeleri yasaklanmıştır [45].

Bu reformlara rağmen bazı gelenek ve inanç alanları korunmuştur: Örneğin, ateş hala kutsal kabul edilir, dualar güneşin doğduğu yöne doğru edilmeye devam edilir, ölümden sonra ruhun varlığını devam ettirdiği inancı ile Êzidilerin sembolleri korunur ve 'Gerivan' denilen ensesinde altıgen bir kesik bulunan beyaz atletin giyilmesi geleneği sürdürülür. Zerdüştler de hala 'Gerivan' giyerler.

Şeyh Adi 1160 yılında 90 yaşında ölmüştür. Hiç evlenmemiştir. Halefi yeğeni, Şakr Abu'l-Barakat olmuştur. Daha sonra Şeyh Hasan olarak bilinen oğlu Şemsadin liderliğe getirilmiştir. Şeyh Adi çizgisindeki yeni liderlerin yönetimiyle anlaşılan, istemeden günümüzde de bir bakıma bilinen Kürt kültürü ile eski ezidi elementler karışmıştır.

Şeyh Adi'nin, Êzidiliği (güneşe tapanlar, Mitras-inancı, Zerdüştlük) esas alarak yeni bir inanç kurduğu ve İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikten bazı elementleri üstlendiği anlaşılıyor. Toplumun bir kast sistemi ile idaresinin kökleri sofilerden geliyor ve bazı Hint elementlerini barındırıyor [46]. Êzidilerin kutsal mekanı, Asya'ya uzanan merkezi ticaret yolu olan İpek Yolu'na oldukça yakındır. Ayrıca Êzidilerin, İslama geçmeyi hiçbir zaman kabul etmedikleri söylenebilir. Bu yöndeki tüm baskılara açıkça karşı koymuşlardır ve kendi geleneklerinin devam etmesi için savaşmışlardır.

Êzidi Dini İçerisindeki Hiyerarşi Sistemi

Şeyh Adi'nin 12. yy.da Êzidi toplumuna girişinin önemi sadece dini değildir. Sınıf sisteminin oluşturulması ile tüm toplum yapısı değiştirildi ve grupların birbirleri olan ilişkileri yeni bir şekil ile belirlendi. Bir tarafda şeyhler, diğer taraffa ise müridler yer alıyordu. Bu yapılanma sofilerde de görülür. Zaten var olan pirler ise, ezidi toplumundaki dini liderlik görevini kaybetmiştir. Ancak pirler Êzidi toplumunda köklü bir yere sahiptirler ve bu nedenle de toplumda önemli bir dini rol oynamaya devam edebildiler ancak şeyhlerden sonra ast durumuna girmişlerdir.Êzidi aşiretleri, şeyh ve pirlerin yönetimine bölüştürüldü. Bir aşiretten sorumlu olan her şeyh ve pir aynı zamanda diğer yol göstericiler ile ilişkide bulunmalıdır.

Pirler ile şeyhlerin birbirleri ile evlenmeleri yasaktır. Bir şeyh sınıfından sadece bir gurubun ardıları birbirleri ile evlenebilirler. Pir sınıfında ise pirler, Pir Hasan Mamans'ın ardılları ile evlenemezler. Bunun dışında pirlerin birbirleri ile evlenmeleri serbesttir. Müridlerin, Pirler veya Şeyhler ile evlenmeleri ise kesinlikle yasaktır.

Bu evlilik yasaklarının, Şeyh Adi'nin reformlarının gerçekleştirilmesinden önce de var olup olmadıkları tam olarak bilinmiyor.

Etik bakış ile bu evlilik yasakları, sınıflar arasındaki ilişkilerin netleşirilmesini sağlıyor. Bir grubun üyesi olabilmek ancak doğum ile mümkündür. Grup değiştirmek mümkün değildir. Bu net ayırım ve grup değiştirebilmenin imkansızlığı sınıflar arasında olası güç kavgalarını engellemektedir. Herkes kendi sosyal statüsünün bilincindedir ve bunu değiştirebilme olanağı yoktur. Diğer dini inançlardan olanlar ile evlenebilmek de mümkün değildir.

Êzidilerin toplumdaki yaşamlarını belirleyen bazı kurallar:

- Her bireyin sosyal hiyerarşide belli bir yeri vardır.
- Topluluğun her üyesi hem kendi gurubundaki diğer üyelere, hem de dini liderlere (şeyh ve pirler) bağlılık ile yükümlüdürler.
- Mirler (soylular ailesi) tartışılmazdır ve sınırsız güce sahiptir. Onların diğer sınıf gurupları ile ilişkileri net olarak belirlenmiştir.
- Topluluğun bir üyesinin rolü ve pozisyonu ile devingenliğinin sınırları belirlenmiştir.
- Êzidi toplumun üyesi ancak ezidi olan ailelerin doğan çocukları olabilir.
- Şeyh, pir ve müridlerin diğer guruplara geçişi mümkün değildir.
- Bir gurup içerisindeki görev dağılımı net olarak belirlenmiştir.
- Her kişinin bir Piri ve bir Şeyhi olmalıdır. Bir bölgede Şeyh veya Pir ailelerinin üyeleri bulunmuyor ise, kendisinin ait olduğu Şeyh veya Pir ailesinin üyeleri kişiyi üsleninceye kadar geçici olarak başka bir Pir veya Şeyh edinebilir.
- Topluluğun üyeleri, birbirleri ile ve kendi gurupları içerisinde dayanışma içerisinde olmalıdır.

Ruhani Sınıfı İçerisinde Önemli Pozisyonları Olan Diğer Guruplar:

Mir (Soylular)

O, ezidilerin en üst lideridir. Geleneksel merkezi kutsal mekan Laleş'den birkaç kilometre uzaklıkta olan Baadre'dir.

Mir, Şeyh Adi ve Tausi Melek'i sembolize eder. O, Şeyh Adi'nin direk temsilcisidir ve aziz kabul edilir.

Pismir

Mir ailesinden gelirler. Kelime anlamı olarak kürtçede, "soylular ailesi ile akraba olmak" anlamına gelir. Ancak ayrı bir gurubu oluştururlar. Pismirler, Şeyh O Bekir'in ardıllarıdırlar. Peşmir üyeleri, Mir ailesinin üyeleri ile evlenebilirler.

Baba Şeyh

O, pirler ve şeyhler de dahil tüm ezidilerin tartışılmaz lideridir. Baba Şeyhler ancak Şemsani ve Fakhradin ailelerinden olunabilir. Êzidilerin ileri

gelenleri Baba Şeyh'i seçerler ve bu Mir tarafından onaylanır. Baba Şeyh yazın ve kışın 42 gün oruç tutmak zorundadır. Din ile ilgili geniş bilgi sahibidir ve tüm kutsal ezidi hikayelerini ezbere bilir. Kuzey Irak'da, Ain Sifne şehrinde yaşar. Bu şehir Musul'a yaklaşık 60 km uzaklıktadır.

Peşimam

Kelime anlamı ile birinci dereceden öğretici anlamına gelir. Peşimamların, Şeyh Hasan'ın soyundan geldikleri tahmin edilir. Sadece Adanilerin şeyh çizdisinden gelenler Peşimam olabilir. Bunlar üç ana şeyh dallarından biridir.

Şeyh

Kelime olarak arapçadır ve öğretici, lider veya önder anlamına gelir. Zerdüşt döneminde de şeyhlerin görevlerine benzer sorumlulukları olan üst düzeyde din adamları vardı. Ancak sınıf sisteminin yerleştirilmesi ile beraber ezidi toplumunda şeyhlerin pozisyonu o kadar değiştirildi ki, bunu günümüzde ancak hem pir hem de şeyhleri olan Iran'daki Ahl-i Haqq'ın din adamlarına benzetilirler. Şeyhler toplumun ruhani liderleridir. Her Şeyh ailesinin kendilerinden sorumlu olduğu belli sayıdaki müridleri vardır. Şeyh ailesi, dini sorunlar konusunda müridlere yardımcı olmak ve dini seremonileri yürütmek ile görevlidirler. Buna karşılık müridler yılda belli bir miktar para (Fıto) öderler. Bu miktar şeyh tarafından belirlenmez, mürid ne kadar ödeyebileceği veya ödemek istediğine kendisi karar verir.

Her şeyh çizgisi, tanrı tarafından yaratılan yedi melekten birini temsil eder. Bunlar Şeyh Adi tarafından belirlenen ilk şeyhlerin ardıllarıdırlar. Şeyh gurubu üç ana guruba ve birçok alt guruba ayrılır. Şemsaniler kendilerinin Mir Ezdina'nın dört oğullarının ardılları olduklarını, Adaniler kendilerini Şeyh Hasan'ın ardılları olarak kabul ederler ve Qatani'ler ise varlıklarını direk Şeyh Adi'ye dayandırırlar. Tarihi kökenlerinden dolayı bu üç ana gurup arasında bir güç çekişmesi vardır.

Pir

Mitras ve Zerdüşt döneminde de var olan en eski din adamlarıdırlar ve toplum içerisinde inancın devam ettirilmesi ile yükümlüdürler. Êzidi toplumunda önemli bir sınıftır. Inanca göre pirler dini açıdan şeyhler ile aynı statüye sahiptirler, ancak şeyhler kısmen daha üst bir statüde görülmektedirler. Pirlerin statüsü, şeyhleri ön plana çıkaran Şeyh Adi tarafından değiştirilmiş-

tir. Adi ben Musafir olarak tanınan Şeyh Adi kendini Şeyh ilan etmiştir ve böylece ezidi toplumunda da bu yeni oluşturulan sınıfı güçlendirmiştir.

Her ezidinin, bir şeyhi ve bir piri olmalıdır. Şeyhlerin hepsinin isimlerinin arapça olması ve pirlerin isimlerinin ise kürtçe olmaları oldukça dikkat çekicidir. Pirlerin Şeyh Adi'nin çok öncesinde de ezidilerin dini liderleri olarak işlev görmüş olmaları bunu açıklayabilir. Pirler dört ana guruba ayrılmışlardır: Hesen Meman, Pir Afat, Pir Jerwan ve Pir Haci Ali.

Pir aileleri birbirleri ile evlilik yapabilirler. Pir Hesen Meman'ın ailesinin üyelerinin evlilikleri ise sınırlandırılmıştır, çünkü bu aile Şeyh Adi döneminde pirlerin başı olarak kabul edilirdi. Pir Hesen Meman'ın ailesinin üyeleri sadece kendileri ile aynı statüde olan Pir Jerwan ailesinin üyeleri ile evlenebilirler.

Qewals (dini şiir ve hikaye anlatıcısı)

Çok kısa bir süre önecesine kadar Qewaller sadece birbirleri ile evlenebilirlerdi. 1950 yılında Mir ve Baba Şeyh aldıkları bir karar ile, sayıları hızla azalan qewallerin, mürid sınıfından olanlar ile evlenebilmelerini sağladılar. Qewaller, Musul'a 35 km mesafede bulunan Basik ve Bahzani köylerinde yaşamaktadırlar.

Qewaller tüm dini şiirler ile ezidilerin sözlü dini hikayelerini babalarından öğrenir ve ezberlerler. Kutsal iki kitapları dışında Êzidilerin inançları hiçbir yerde yazılı olamadığından onlar ezidilerin dini hafızasıdırlar. Şeyh Adi'nin reformlarından beri, geleneksel hikaye, şiir ve tarihi öğrenme ve aktarma görevi qawellere verilmiştir. Yaşlı qewaller, Bahzani köyünde özel oturumlar ile genç qewallere dini bilgileri nasıl ezberleyebileceklerini öğretirler.

Qewaler, köylere yaptıkları gezilerde ve düzenledikleri seremonilerde yanlarında tavuz meleğini sembolize eden küçük bir heykel taşırlar. Dini türküler söylerler. Qewaller, kutsal 'Berat' denilen Laleş'ten getirilen toprakdan yapılan küçük, yuvarlak taşları dağıtırlar. Bu taşlar, kutsal heykelin etrafında dönerken dağıtılır. Taşlar, ezidileri hastalık ve fenalıklaran korur. Avrupa'da da birçok ezidi evlerinde bu taşlar bulunur.

Koçek

Bu kelime kürtçede iki kelimenin birleşimi ile oluşturulmuştur: Kulak anlamına gelen Guh ile çok iyi anlamına gelen Çek veya Çak. Yani iki kelimenin bileşimi 'çok iyi kulak' anlamına gelir ve koçeklerin görünmeyen diyardan sesleri duyabildiğini ifade eder. Koçekler dini ainleri yönetirler.

Şeyh veya pirin hazır bulunmadığı durumlarda geleneksel ölü yıkaması görevini üstlenirler. Ancak bir koçeğin en önemli görevi ölen ruhun kaderi hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda dua ve rüya yorunları yapar. Koçek dini tören ve ainlerde görünmeyen dünya ile bağlantı kurar. Koçek olabilmek için özel doğa üstü yeteneklere sahip olmak gerekir ve bunlar Laleş'te kutsal mekanda Êzidilerin dini lideri tarafından sınanır.

Feqir

Feqir yada Fakir (yoksul), tüm dünyavi varlıktan vazgeçmiş kişidir. Feqir sadece tanrıya hizmet etmeyi yaşam vazifesi yapmıştır.

Feqir pozisyonuna ruhani veya mürid sınıfından her ezidi ulaşabilir. Feqir olmak isteyen bu isteğini Mir ve Baba Şeyh'e iletir. Istek sahibi, dini kuralları ihlal etmemiş ise ve karakteri ve kişiliği buna uygun ise feqir olabilir. Adaylığı ezidi liderler tarafından onaylanan kişi, yedi gün yalnız kalır ve bu süre içerinde kimse ile konuşmaz ve bu süre içerisinde sabahtan akşama kadar oruç tutar. Kendisine yemek getiren kişi dışında hiçbir insani temasa izin verilmez. Bu yalnızlık döneminde sürekli maditasyon yapıp dua eder. Yalnızlık süresi dolunca Laleş'de kutsal tapınağı ziyaret eder. Burada kendisine yaşam ve ölümden sonraki kardeşi "Birayê Axretê" eşlik eder. Çeşitli dini tören ve ayinlerin ardından, kutsal tapınağın girişinde kendisine Feqir'lik ünvanı verilir. Yeni Feqir, feqirler, qewaller ve kutsal tapmaktan sorumlu olan Bave Çavuş'dan luşan bir gurubun arasında durur. Daha sonra yaşam ve ölümden sonraki kardeşi öne çıkar ve yeni feqire Kharqa denilen siyah atleti giydirir.

Feqirlerin farklı sorumlulukları vardır: Şeyh Adi onuruna yapılan kutlamalarda yakılan ateş için odun keserler ve yerel tapmaklardan sorumludurlar. Darlık ve hastalık dönemlerinde Êzidiler için dua ederler.

Micewir

Kürtçe bir kelimedir ve komşu veya bekçi anlamına gelir. Micewirler, yerel tapınakları ve kutsal mekanların korunması ve bakımı ile görevlidirler. Micewirler köylerde bir din adamı işlevi görürler ve genellikle zanaatkarlardır. Halka her konuda yardımcı olmaya çalışırlar. Mürid sınıfından olanlar da mücewir olabilirler. Micewirler köylerde saygın kişiliklerdir ve bilgilerine başvurulur.

Kebani

Kebani kürtçedir ve koruyan anlamına gelir. Kebaniler, Laleş'te cemaat haline yaşarlar ve tamamen kadınlardan oluşurlar. Tüm yaşamlarını inançlarına adamışlardır ve bekardırlar. Bu sınıfa geçmek isteyen bir kadın din kurallarını ihlal etmemiş olmalıdır ve en az iki yerel dini lider tarafından onaylanmalıdır. Daha sonra Mir ve Baba Şeyhı ziyaret eder ve bu statüye geçebilmek için izin ister. Bu statüyü edinen bir kadın yaşamını Kebani olarak kutsal Laleş'te sürdürür. Her sınıftan kadın Kebani olabilir. Kebaniler, tapınakların korunmasi ile görevlidirler. Kebaniler tapmakta kalanlar ve törenlere katılan misafirler için yemek yaparlar. Onlar da darlık ve hastalık dönemlerinde dua ederler.

Mürid

Mürid taraftar anlamına gelir. Bu terim sofiler tarafından kullanılırdı. Sofiler bu terimi, Şeyh'e (öğretmen) itaat eden "öğrenciler" için kullanırlardı. Êzidilerde ise topluluk için kullanılır. Müridler sadece birbirleri ile evlenebilirler. Her mürid ailesinin bir şeyhi ve Piri vardır. Ancak aile bunları kendisi seçemez. Bu seçim Şeyh Adi tarafından yapılmıştır ve değiştirilemez.

Toplumsal hiyerarşide her ezidinin çeşitli ritualler sonunda ulaşabileceği üç pozisyon vardır. Müridler buna göre koçek, faqir ve micewir olabilirler. Bu üç pozisyon sosyal açıdan oldukça düşük bir statüdedir ve ezidilerin dini hiyerarşik yapısını etkileyemezler.

Êzidi Toplumunun Sosyal Kural ve Davranışları

Burada kısaca sınıf sistemine ve İslami kurallardan temel olarak ayrılan bazı önemli kutlamalara değinebiliriz.Êzidilerin periodik olan ve olmayan kutlamaları vardır.

Çarşema Sor, Serê Sale (Yeni yıl) Êzidilerde yeni yıl, 13/14 Nisandan sonraki ilk Çarşamba günü kutlanır ve bu dönem olarak Newroza denk gelir (iran topluluklarının yılbaşı). Yılbaşı günü her evde et yemekleri pişirilir ve kurban bir gün öncesinden kesilip hazırlanır ve Çarşamba günü sabahı din adamları tarafından kutsanır. Ölüler de anılır: Gün içerisinde kadınlar mezarlıkları ziyaret edip mezarlar üzerine yiyecek bırakırlar. Bu gün Tausi meleğin onuruna kutlanır. Êzidi anlatımlarına göre Tausi Melek bu günde yeryüzüne iner ve eski yılı değerlendirir ve gelecek yılı planlayan bir divan toplantısı düzenler.

Bu nedenle dini kutsal gün, Çarşamba günüdür. Kutsal Nisan ayı boyunca düğünler yapılmaz.

Belendan (Belindê)

Bu ayin bazı bölgelerde 1 Aralıkta, bazı bölgelerde ise 25 Aralıkta kutlanır. Bu günde ezidiler ekmek yapıp yoksullara dağıtırlar. Etrafta yoksul kimse yok ise, veya herkes eşit durumda ise ekmek, sembolik olarak komşulara dağıtılır.

Êzidilerin büyük kısmı Belindênin "ölülerin kutlaması" olduğuna inanırlar. Pişirdikleri ekmekleri mezarlığa da götürürler. Bazı kesin ise bu günün Şeyh Adi'nin yeryüzüne manifestasyonu olduğunu iddia ederler.

Cejna Jemaiyê (arap: Ayd al-Jamiya) Şeyh Adi Kutlamaları

Şeyh Adi onuruna 23 ile 30 Eylül ve 18 ile 21 Temmuz tarihlerinde kutsal tapınak Laleşte kutlamalar yapılır. Bayramın adından da anlaşılacağı gibi bu günde tüm Êzidi liderleri toplanırlar. Bu kutlamalar bütün yılın en önemli olayıdır ve her ezidi olanakları dahilinde ise hayatında en azından bir kere bu kutlamalara katılmalıdır.

Êzidilerin kutsal merkezleri ve Şeyh Adi'nin mezarı Musul ve Duhok arasında bulunan bir vadi üzerindedir. Bu vadi yaklaşık 36° dedir ve deniz seviyesinin yaklaşık olarak 930 m üzerindedir. Etrafında birçok tepeler vardır ve kutsal mezarın etrafına zamanla bir dizi taş ve balçık evler yapılmıştır.

Oruç

Êzidiler Aralık ayının ilk Cumasından sonra tanrı onuruna oruç tutarlar. Salı günü başlarlar ve gün doğumundan batımına kadar oruç tutarlar.

Bazı din adamları ve müridler ile koçekler yazın ve kışın 40 gün oruç tutarlar. Aralık ayında tutulan üç günlük oruç Êzidilikte mecburidir. Türkiye'deki ezidiler gibi bazı bölgelerde ise Aralık ayında üç değil dokuz gün oruç tutarlar. Salı gününden Perşembe gününe kadar üçer gün her biri bir melek için tutulur. Son üç gün Ezdayî, yaradan için tutulur.

Xıdır Ilyas Bayramı

Şubat ayının ilk Perşembesi Xıdır Ilyas bayramıdır. Bu bayram Ortadoğu'daki birçok toplum tarafından kutlanır. Bu günde oruç tutanlar da vardır.

Ekin-Ekmek Bayramı

Bu bayram 7 Ocak'ta başlar. Ekmek Êzidilerde kutsaldır.

Melkazan bayramı (Melekler toplantısı)

Êzidilerin yılbaşından önce kutlanır.

Newroz

Newroz bayramı, kürtlerde ve başka toplumlarda olduğu gibi Êzidiler için de özel bir öneme sahiptir. Newrozdan önceki ilk Çarşamba günü köylerde ve şehirlerde kutlamak geleneği Fars ve Iran kültürüne paraleldir.

Periodik olmayan bayramlar

Periodik olmayan bayram ve seremoniler şunlardır: Evlilik, ölüm, çocukların ilk saç kesimi, sünnet, ziyaretler, bir ahiret ve yaşam kardeşinin seçimi ve faqir statüsüne geçiş.

Saç kesimi seramonisi

Bir erkek çocuğu yedi, dokuz veya en geç onbirinci aylıkken saçının ilk kez kesilmesine izin verilir. (Kız çocuklarının saçları kesilmez) Çocuğun Şeyhi tarafından saçları iki tarafından üç bukle (Bısk) kesilir; iki bukle annebabasına verilir ve bir bukleyi şeyh alır. Saç kesimi ile çocuk resmi olarak bu inancın bir üyesi olur. Êzidi inancına göre bir erkek çocuğunun saçının sadece şeyh tarafından kesilmesi Êzidi kimliği ile dini bir özdeşleşmedir.

Avrupa'daki Êzidiler

Êzidiler de diğer kürtler gibi 50 yıldan fazla bir süredir Almanya'da misafir işçi ve ilticacı olarak yaşamaktadırlar. Türkiyedeki yaklaşık 30 000 ezididen bazı tahminlere göre yaklaşık 27 000'i bugün Almanya'da yaşar. Türk içişleri bakanlığının açıklamalarına göre Türkiye genelinde toplam 470 Êzidi yaşamaktadır. Êzidiler sayılarının azlığından dolayı Türkiye'de fiili anlamda toplum olarak yaşayabilme olanağına sahip teğiller. Bu 480 ezidinin büyük çoğunluğu 60 yaşın üzerindedir ve yeni nesilin büyük kısmı Avrupa'da yaşamaktadır [48].

Son yıllarda Suriye, Irak ve eski Sovyetler'den Almanya'ya göç eden ezidilerin sayısında artış görülmektedir. Almanya'da yaşayan ezidilerin sayısının 100 000 ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan ezidilerin ise 30 000 olduğu tahmin edilmektedir [49].

80'li yıllardan bu yana Êzidiler Kürt kurtuluş mücadelesine katılmışlar ve sayısız dernek ve birlikler kurmuşlardır. Bu dernekler de bağlı oldukları Kürt partilerinin politik görüşlerinden etkilenmişlerdir. Ancak sayıları az da olsa bazı Êzidi dernekleri tarafsız kalmışlardır ve Êzidilerin mefaatleri için çalışmaktadırlar. Bunlar çeşitli seminerler düzenleyip, kişilerin birokratik sorunları ile ilgilenirler ve farklı kutlamalar için bir araya gelirler [50].

Êzidiler de tıpkı Avrupa'daki diğer göçmenler gibi Avrupa'da yaşam şekli, değerler ve normların kendilerine yabancı olmasından sayısız sosyal, politik ve kültürel sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Êzidiler kırsal bölgelerden ve sınırlı okul eğitimleri ile Avrupa'ya göç etmişlerdir ve burada da kendi inançlarını ve kültürlerini korumak için aile ve aşiretlere arkayik-feodal bakış ile yaşamaya devam etmektedirler. Aileler birbirleri ile oldukça sıkı ilişki içerisindedirler ve yabancıların toplumlarında yer edinebilmeleri olanaksızdır. Bu ve farklı nedenler, Êzidilerin uzun süre ve jenerasyonlar boyu diasporada yaşayacakları gerçeğini fark etmelerini geciktirmiştir. Bunun fark edilmesinden sonra entegrasyon yönünde ilk adımlar atılmaya başlanmıştır [50, 51.

Eski jenerasyonda güç kaybı korkusu ve inançlarının değişmesi endişeleriyle özellikle genç kızlara yönelik zorla evlendirme veya başka inançtan olan biri ile ilişki kuranlara karşı şiddet eylemleri gözlemlenmektedir. Êzidilerde de inançtan öte, hala var olan arkayik anlayıştan kaynaklanan "namus" cinayetleri ile karşılaşılmaktadır.

Ancak Êzidi toplumunun Avrupa'daki gelişimi incelendiğinde, arkayik-patriarkal değerlere tutunmanın yanı sıra yeni jenerasyonda yeni bir oryantasyon gözlenmektedir. Üçüncü ve dördüncü nesil ezidilerde eğitim oranı oldukça yükselmiş ve akademisyenlerin sayısı oldukça artmıştır. Yeni nesil biryandan kültürel varlıklarını korumaya çalışırken bir yandan da yaşamın diğer alanlarında yeniliklere açık olduklarını göstermeye çalışıyorlar. Ancak bu durum aynı zamanda içerisinde birçok sorunu barındıran bir toplumsal ve nesilsen çatışmayı da beraberinde getirmektedir [52].

Avrupa'da doğan üçüncü ve dördüncü nesil Êzidiler yaşadıkları ülkelerin dillerini kendi ana dillerinden daha iyi bilmekteler. Bu ülkelerde arkadaşları vardır ve bilişsel ve duygusal anlamda en az "iki dünya" arasında yaşamaktadırlar ve birçok pozitif kimlik sahibidirler.

Sonuç

Kaybetme duygusu ve denge değişimi her yönden var olan kültür standartlarında uzun bir süreç alan bir değişimi beraberinde getirir. Diğer taraftan eski değerlerinden ve kurallarından ödün veren kişi, yeni "dini vatanında" kendini iyi hissetmez. Ancak bu yeni vatan, yeni nesil için hayatta kalma şansı olabilir. Yenilenme, reformlar ve değişimler her zaman negatif veya problem gibi görülmemelidir. Artan kosmopolitika, migrasyon ve diğer kültürler ile tanışma bir kazanç olarak kabul edilebilir ve yenilenme sürecini kolaylaştırabilir.

Yeni bir oryantasyon ve dönüşüm gereklidir, ancak sadece Êzidi toplumu ile özellikle de elit kesimi ile açık bir müzakere ile mümkündür. Burada bir değişim düşüncesine yaklaşım ve bunun gerekliğinin kabulü hedefi ile ezidi toplumu bu görüşmelere dahil edilmelidir.

Bana göre böylesi bir yeni oryantasyon için kollektif kültür ve inancın işlenmesi esastır. Sadece tarihi travmaların işlenmesi ile sağlıklı bir gelecek perspektifi mümkündür.

Bu toplumun değişimi başlamıştır. Asıl mesele ezidilerin bu değişimleri etkileme ve doğal bir şekilde yön verme gücüne sahip olabilmeleridir. Ancak bu şekilde yaşananların kabul edilmesi ile bir birliğin önü açılır, iç ve dış denge tekrar sağlanır, ve kollektif kimlik çağa uygun şekilde yeniden kazanılabilir. Tarihin ve eski kuralların yenilmesi, yeni gelecek perspektiflerinin açılmasıdır ve insanlara yeniden umut verebilir.

Kaynak:

1. Kizilhan, Ilhan: **Die Eziden**, medico international, Frankfurt, 1997, S.9.
2. Grant, Asahel: **The Nestrians or The Lost Tribes,** Philadelphia Press, Amsterdam, 1915, S. 31.
3. Gotwald, Maria von: **Die Jesiden**, Globus, V. 83, 1898, S. 181.
4. Guest, John: **The Yazidis**, S. 29.
5. Kizilhan, Ihan. **Die Gegenwärtigkeit der Vergangenheit**. Funktionen des Erinnerns von außergewöhnlichen Ereignissen im Kontext der Gegenwart. Berlin: Regener Verlag. S.15-21.
6. **Handwörterbuch des Islam.** A.J. Wensinck & J.H. Kramers (Hrsg.) Leiden 1941, S.806-811.
7. Al-Damalgi, Sadiq, **The Yazidis**, Mousil: Al-Itihad Press, 1949, S.442.
8. Al-Samani, Abed al-Karim, **Al Ansab** (Arabic: The Lineage, Leyden: Brill, E.J. Press, 1912, S.600.
9. Sami Said Ahmed: **The Yazidis - Their Life and Beliefs,** ed. Henry Field, Miami, 1975. S.126.
10. Kreyenbroeck, Philip, G., Rashow, Khalil, **J. God and Sheik Adi are Perfect. Sacred Poems and Religious Narratives from the Êzidi Tradition.** Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, S. 5.
11. Kizilhan, Ilhan. **Die Yeziden,** 1997, S. 16.
12. Guest, John, **The Yazidis: a Study in Survival.** London/New York, 1993, S. 45.
13. Kizilhan, 1997, ebd.
14. John, C./Edmond, **A.: Pilgrimage to Lalish,** Aberdeen, 1967, S.173; W.A. Pilgrim and Edgar T.A.Wigram: **The Cradle of Mankind,** (Life in Eastern Kurdistan), London, 1914, S.101.
15. Edmond, A.: **Pilgrimage...**op. cit.., S.11.
16. Empson, R.H.W.: **The Cult of the Peacock Angel,** London, 1928, S.23.
17. Afzali, Daftar/Doureh-ye Damyari/Mohamed Mokri: **Le Chasseur de Dieu et le mythe du Roi-Aigle** (Dawra-y Damyari), Wiesbaden, 1967.
18. Hamzeh'i, Reza M. **The Yaresan** - A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1990, S. 7-11.
19. Windischmann, F.R: **Die persische Anahita oder Anaitis,** (Ein Beitrag zur Mythengeschichte des Orient), in: Abhandlung der phil.-philologischen Klasse der königlich-bayrischen Akademie der Wissenschaften, Vol.8, 1856, S.113.

20. P. Kreyenbroek: **God and Sheikh Adi are Perfect.** 2005, S.25-27.
21. M. Mokri: **Le Symbole de la Perle dans le folklore persan et chez les Kurdes Fideles de Verite** (Al-e Haqq), in: Journal Asiatique, 1960, S.477.
22. Moradi, Golmorad: **Ein Jahr autonome Regierung Kurdistan,** Die Mahabad Republik 1946-1947, Hochschule Bremen, 1992, S.32.
23. Kizilhan, Ilhan, **die Yeziden,** 1997, ebd.
24. Phythian-Adams, W.J.: **Mithrasism,** London: Constable and Company Ltd., 1915, S.11.
25. Mackenzic, Donald A.: **Mythos of Babylonia and Assyria,** London: The Gresham Publishing Company Limited, 1974, S.54.
26. Klaus, E. Müller: **Kulturhistorische Studien zur Genese Pseudo-Islamischer Sektengebilde in Vorderasien,** 1967. S.78.
27. Homes, Henry A.: **The Sect of Yazidis of Mesopotamia.** Biblical Respository and Classical Review, Series 2, Vol. 7, 1842, S.332.
28. Mohaq, A.: **The Origin of the Yazidi Tribes and Their Present Home in Iraq,** Iran Leaque Quarterly, Vol.3, 1933, S.223.
29. Stausberg, Michael. **Zoroastrian rituals in contest** (Studies in history of religions; 102). Brill, Leiden 2004, S.38-52.
30. Dahman, Mohamed Ahmed: **The Shamsiya in History,** The Journal of Lughat al-Arab (arab.), Vol.9, No.3, 1935.
31. Empson, R.H.W.: **The Cult of Peacock Angel,** Witherly Press, London, 1928, S.225.
32. Al Jazri, Ibn al-Athir, **Al-Kamel Fi Al-Takrikh:** The Complete in History, Sader Press, Beirut, 1966, S.289.
34. Kreyenbroeck, Philip, G., Rashow, Khalil, 2005 ebd.
35. Ibn Khalakkan, Ahmed. **Waffayat al-ayan** (Arabic: The Deaths of Nobels), Editet by Ihsan Abbas, **Dar Al-Thagafa,** Beirut, Vol. 3., 1969, S.254.
36. Lescot, Roger: **Enquette sur les Yezidis de Syrie et du Djebel Sinjar,** Beirut, 1938, S.67.
37. Fatemi, Narollah S.: Love, **Beauty and Harmony in Sufism,** New York, A.S. Barness and Company, 1978, S.55-56.
38. Khalakkan, Ibn, S.254.
39. Rice, Cyprian: **The Persian Sufis,** London, George Allen & Unwin Ltd., 1964, S.19.
40. Kreyenbroek, Philip. **God and Sheikh Adi are Perfect.** 2005, S. 4, 9.
41. Celil, O. und C.: **Zargotina Kurda,** kendine ait yayin evi, Ermenistan, S. 18.
42. P. Kreyenbroek: **God and Sheikh Adi are Perfect.** 2005, S.4
43. Al Damalogi, Sadi: **The Yazidis,** S. 220-230.
44. P. Kreyenbroek: **God and Sheikh Adi are Perfect.** 2005, S.6-8.
45. Al-Jadan, Khalouf: **Cate Among the Yazidis,** M.A. Thesis in Rural Sociology, The Pennsylvania State University Press, 1960, S.104.
46. Lescot, 1938, S. 38f.47.Empson, R.H.W.: **The Cult of the Peacock Angel,** S. 113
48. Kizilhan, Ilhan. **Die Yeziden,** 1997 ebd.
49. Erhard Franz (2004). **Yeziden – Eine alte Religionsgemeinschaft zwischen Tradition und Moderne,** Deutsches Orient-Institut Hamburg, Mitteilungen Band 71 / 2004.
50. Kizilhan, Ilhan. **Die Yeziden.** Between Tradition and Globalism. Journal for Kurdish Studies. Kurdish Institut Paris, 2009, S. 54-56.
51. Kizilhan, Ilhan. **Die Yeziden.** Between Tradition and Globalism. Journal for Kurdish Studies. Kurdish Institut Paris, 2009, S. 54-56.
52. Assmann, A. **"Kollektives Gedächtnis".** In: Pethes, Nicolas und Jens Ruchatz (Hg.). Gedächtnis und Erinnerung: ein interdisziplinäres Lexikon. 2001, Rowohlt Verlag, S. 308-310.

IV. BÖLÜM
LALİŞA NURANİ / KUTSAL LALEŞ / ÊZİDÎLER'İN TAPINAĞI(*)

D.V. Pîrbarî (Pîr Dîma) - S. A. Grigoriyêv - L.V.Îvasko

GİRİŞ

Êzidîlik (Ezidilik ya da Kürtçede *ezdiati*), Yakın Doğu'da varlığını sürdüren en kadim ve gizemli dinlerden birisidir. Bu dine inananlar Kürtçe bir lehçe olan Kurmanji dilini konuşur. Kürdistan'ın tarihsel toprakları günümüzde dört modern ülke sınırları içinde bulunmaktadır. Bu ülkeler Irak, İran, Türkiye ve Suriye'dir. Êzidîlerin çoğu Güney Kürdistan'da (Kuzey Irak, Musul yakınında Şeyhhan bölgesi, Sinjar Dağları), Güney-Batı Kürdistan (kuzey Suriye), Kuzey-Batı Kürdistan'da (Güney-Doğu Türkiye) yaşamaktadır. Bununla birlikte, Ermenistan, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, ABD, Almanya ve Batı Avrupa'nın başka ülkelerinde de Êzidîler yaşamaktadır. Êzidîlerin toplam sayısı bir milyonun üstündedir.

Êzidîlerin kökeni konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bize göre en güvenilir tez, bu dinin kadim Hint-İran inançları temeli üzerine kurulmuş olduğu ve büyük olasılıkla Hint-Ari inançlarına yakın olduğudur; ancak kadim Mezopotamya dinleriyle de iç içe geçmiş durumdadır. Bununla birlikte, diğer dinlerde olduğu gibi, Êzidîlik de gelişmiş ve değişim geçirmiştir. Êzidîler, bulundukları tarihsel konum nedeniyle inançlarını gizlemek zorunda kalmıştır. İbadetlerini gizlice sürdürmüş ve dinlerinin temelleri konusundaki bilgileri, efsanelerini, kozmoloji ile ilgili fikirlerini, kutsal metinlerini ve dualarını sözlü olarak nesilden nesle aktarmışlardır.

Êzidîlik tektanrıcı bir dindir. Êzidîler tek bir tanrıya-yaratıcıya (*Hude ya da Êzid*) inanır. Bu tanrı Dünyayı ve yedi meleği yaratmıştır. Êzidîliğe göre tanrı her zaman her yerde var olandır ve tüm alemler onun iradesine bağlıdır. Kutsal metinlere göre iyi ve kötü tek bir bütünü oluşturur; gece ve gündüz gibi. Êzidîliğin ana figürlerinden biri Melek Tavus'tur. Tanrı, Dünya'yı ya-

(*) Üç yazar tarafından bir Albüm çalışması için İngilizce kaleme alınan bu inceleme, özellikle içerden gözleme dayalı bir çalışma olarak önem taşıyor. Bkz. **Perıstgeha Êzdiyan - The Temple of the Yezidîans**, MOSKOVA-2008

ratmadan önce Melek Tavus'u yaratmış ve "her şeyin hakimi olarak" diğer meleklerin başına getirmiştir. Melek Tavus, gerek ışığı, gerekse karanlığı temsil eder; çünkü Dünya'da meydana gelen her şey Tanrının iradesi doğrultusunda gerçekleşir. Êzidîler, evrende var olan her şeyin bir zıtı olduğuna inanır. Tanrı Güneşi ve Ayı, gündüz ve geceyi vs. yaratmıştır. Bir şeyin özünü idrak edebilmek için onun zıddını da görmek gerek.

Her şeyin yaratıcısı olan Tanrı ve meleklerinin yanında, Êzidîler ahrete, cennet ve cehenneme, ruh göçüne, kıyamet gününe, dirilişe, Şerafettin adında bir kurtarıcının geleceğine inanmaktadır.

Êzidîlerin yaradılışla ilgili ilginç öyküsü, Yahudi ve İslam yaradılış efsanelerinden büyük farklılık gösterir. Kendi yaradılış efsanelerine göre Êzidîler Adem ile Havva'dan değil, evrenden bile önce yaratılmış olan meleklerin menisinden türemiştir. İlk insanlar olan Adem ile Havva yaratıldıktan sonra, yaratıcı onların çoğalmasını sağlamıştır. Sonra Adem ile Havva, soylarının oluşmasında kimin daha büyük bir rolü olduğu konusunda tartışmaya başlar.. Bunun üzerine baş melek (Melek Tavus) onlara iki adet testi getirmelerini, Adem'e testinin birine, Havva'ya da diğer testinin içine tükürüğünü koymasını emreder. Adem tükürüğünü testiye koyarken Melek Tavus içine meleklerin menisini de karıştırır. Sonra testiler toprağa gömülür ve dokuz ay boyunca toprakta kalır. Havva'nın testisi topraktan çıkarıldığında içinden böcekler, Adem'in testisinden ise erkek bir embriyo çıkar, adını da Şeid ben Jer (şeid 'testinin güneşi' anlamına gelir) koyarlar. Daha sonra ise Melek Tavus ona cennetten bir bakire (guria) getirir; adı da Hori bent Hana dır. Bu çiftten de Êzidîlerin ataları türer. Bu efsaneye göre Êzidîlerin ataları göksel (meleklerin menisi) ve dünyevi (Adem'in tükürüğü) kaynakların birleşmesinden meydana gelmiştir.

Araştırmacıların çoğu Êzidîliğin kökenini, Med İmparatorluğunun kuzey-batı illerindeki Zerdüştlük öncesi kültlere dayandırmaktadır.

Êzidîliği ve Zerdüştlüğü (ateş ve güneş kültü) bir araya getiren kimi ortak özelliklere karşın, birbirinden sadece farklı değil, aynı zamanda birbirinin zıddı özellikler de taşırlar. Buna en güzel örnek, bu iki inanç sisteminin iyi ve kötü kavramlarına bakış açılarındaki farklılıktır. Zerdüşt inancında iyi ve kötü birbirinden ayrıdır; iki tanrı vardır: Ahura Mazda (iyi) ve Ankro Manyu (kötü). Êzidîlikte 'kötü' kişileştirilmemiştir; dolayısıyla diğer dinlerde kötüyü temsil eden melekler için 'lanetli,' 'düşmüş' vs. gibi sıfatlar kullanmak çok büyük günah sayılır. Kutsal metinlere göre hiç kimse Tanrıya karşı gelemez; çünkü hiçbir şey onun iradesi dışında gerçekleşemez. Buna göre Êzidîlerin kötüyle ilgili düşüncesi şöyledir: "Sürekli kötüyü düşünen kişi onunla karşılaşır ve yok olmasını geciktirir."

Biz, Zerdüştlüğün ve Êzidîliğin birbirini izlediğini düşünmüyoruz. Büyük olasılıkla her ikisinin kökeni ayrı ayrı yerli halkların kadim dinlerinden türemiştir.

Êzidîlikte güneş kültü halen devam etmektedir. Êzidîler, Güneşi En Yüce Kaynaktan gelen ışık olarak niteler. Êzidîlere göre, tüm hakikatin kaynağı her yere ve her şeye nüfuz eden nurdur (*ronai, nur*) ve her erkeğin ve her kadının yüreğinde bulunur. Bu nur, insan ruhunun kaynağı ve temelidir. Êzidîler sabah kalkınca bu nedenle, yüzlerini kuzeye çevirir ve ışığın ve sevginin ana kaynağı olan Tanrıdan *(Xweda)* gelen nuru selamlar. Dini bayramlarda yakılan gaz lambaları da ışığa gösterilen saygının bir kanıtıdır.

Kadim kaynaklarda Êzidîler "Dasni" (daeva vasna – devansa – dasna-dasni vs. Tanrıya Tapanlar), Tanrını halkı olarak anılır. Yaklaşık 12. yüzyılda Dasni terimi anlam olarak benzer olan *Yezidi, Yezdi* terimleri ile yer değiştirmiştir. Yezdi teriminin Aryan ya da daha çok İran kökenli olduğu akla gelebilir. Bununla birlikte terimin kökeni konusunda farklı yorumlar da bulunmaktadır. Örneğin kimileri de bu ismin kökeninin, Emevi Halifesi Muaviye'nin oğlu Yezit'e (7.yüzyıl) dayandığını ileri sürer; çünkü İslam'ı Kürdistan'a getirme sürecinde kısa ve zorlu hükümdarlık süresi içinde Êzidîlere hiç dokunmamıştır. Bu nedenle Êzidîler, koruyucu melek timsali olarak Yezid'e saygı duyar. Bu durum ise araştırmacılarda Yazdan (Ezid) ve Yezid ibn Muaviye konusunda kargaşaya neden olmuştur.

Êzidî dini sürecinde hangi dönemin en yenilikçi dönem olduğunu belirlemek çok kolay değildir. Bununla birlikte, Êzidîlikte, 12. yüzyılda, ünlü bir mutasavvıf, reformcu ve mistik olan Şeyh Adi ibn Musafir'in (1073 (1078)-1162) ortaya çıkmasıyla önemli değişikliklerin yaşandığı tartışılmazdır. Êzidîler onu Melek Tavus ve Ezid ile bir tutar ve böylece kutsal üçleme (teslis) meydana getirilmiş olur.

Şeyh Adi, 1073-1078 yılları arasında, modern Lübnan sınırları içindeki Bekaa Vadisinde bulunan Baalbek bölgesindeki Bait al-far köyünde doğmuştur. Şeyh Adi Laleş'e geldiğinde bölünmüş olan Êzidî kabilelerini tekrar bir araya getirmiş ve onlara, başka dinlere üye insanlar tarafından ele geçirilen kadim tapınağı geri vermiştir. Kimi araştırmacılara göre Şeyh Adi, Êzidî dinine Sufi öğretilerinden çok şey katmıştır; örneğin nefs (sahte ego) ile ilgili düşünceler ya da kimi Sufi ermişlerine saygı göstermek gibi. Kimi metafizik düşünceleri özel sufi uygulamalarıyla birleştirmek Sufizm için tipik bir durumdur. Mürit kendisine rehberlik edilen yolda ilerleyerek ilahi aşkla sonunda Tanrıyla bir olur. Sufizmde, müride bu yolda rehberlik eden büyükler veya önderler (mürşit, pir) büyük önem taşır. Şeyh Adi döneminde Êzidî edebiyatı en parlak dönemini yaşamıştır. Geniş kapsamlı dini içerikli şiirsel

eserler ve azizlerin yaşam öyküsüne ilişkin eserler meydana gelmiştir. Ne yazık ki tarihi gelişmeler sonucunda Êzidîlerin kutsal kitapları olan Kitab-al Cilva (Kitab-i Celve) ve Mushaf-ı Reş (Kara Kitap) eserlerin sadece belli sayfalarından kopyalar günümüze kalmıştır. Her iki kitap da özel kriptografik bir yazı türüyle yazılmıştır.

Bunun dışında kutsal ilahiler (kavallar, beyitler) Êzidî dininin ana kaynağını oluşturmaktadır. Êzidîlere göre bunların önemi tartışılmazdır.

Êzidî Emirliklerin Tarihçesi

Orta Çağda, Kürdistan'da bağımsız Kürt prenslikleri (emirlikleri) varlığını sürdürmekteydi. Marwanidian (10-11.yy. başkenti Diyarbakır), Hakkâri, Bohtan ve Bahtinan gibi emirliklerde yaşayanların çoğu, Êzidî dinine inananlardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte Êzidîlerin ayrıca, başkenti Dahuk olan dinsel Dasni prenslikleri vardı. MS 839 yılında bu prensliğin en ünlü hükümdarı, "kafirlere" karşı bir sefere girişen Abdullah ibn Said Annas kumandasındaki Abbasi Halifesi Mutasım'ın ordusunu yenilgiye uğratan Mir Jafar idi. Daha sonra, (MS 840) Halife, Êzidîlerin üstüne tekrar, bu kez Aitakh'ın kumandasında bir ordu sürdü. Bu kez Êzidîler direnemedi ve Mir Jafar yakalanarak öldürüldü. Ancak ne bu savaş, ne de Mir Jafar'ın hile yoluyla öldürülmesi Abbasi Halifesine istenilen sonucu getirmemiştir. Êzidîler fethedilememiştir ve kültürel ve ruhsal yaşantılarına devam etmiştir. 13.yüzyılda Şeyhhan Emirliği Êzidîlerin birleşmesinin merkezi haline gelmiştir. Bu emirliğin hükümdarı ise, yeni bir hanedan olan Katani hanedanından, Mir İbrahim'in (Şeyh Adi'nin öğrencisi olan Êzidîlerin ermişlerinden Derviş Adam'ın oğlu) soyundan gelen biriydi. Êzidî mirleri (Kürtçede emir), Musul yakınındaki Baadr köyünde direnç göstermiştir. Bu emirlik, kesin sınırları olan tek bir emirlikti, neredeyse bağımsızdı ve komşularını oldukça etkiliyordu. Êzidî Emiri, tüm Êzidî topluluklarıyla elçileri, (kawallar) vasıtasıyla ilişkilerini koruyordu. Bu elçi veya kawallar aynı zamanda dinin vaizliğini yapan ve yasalarla ilgili işleri yürüten kişilerdi. Gücün sembolü ise bakırdan tavus kuşu figürüydü (tavus ya da sancak). Her bir sancak bir Êzidî toplumunu temsil ediyordu. Her yıl bir grup kawal, sancak ile birlikte tüm Êzidî köyleri dolaşıyordu. Êzidîler yedi topluluk ya da kabileler birliğinden oluşuyordu. Bunlar Şeykhan, Sinjar, Halab, Tavriz, Diyarbakır (khalti), Hakkari Êzidîleri ve Ermenistan sınırında yaşayan Êzidîlerdi. Êzidîler, Şeyhhan emirleri (Mire Şeyhhan) sayesinde kendilerini düşmanlara karşı güvende hissediyordu. Ne yazık ki, diğer Kürt emirliklerinde olduğu gibi, bu Êzidî emirliği de düşmanlar tarafından fethedilmiştir. Bu emirlik 19.yüzyıla kadar varlığını sürdürebilmiştir. Söz konusu bu Şeyhhan Êzidî Emirliğin

soyundan gelenler şu an Irak Êzidîlerinin önderleridir. Bununla birlikte, tüm Dünyadaki Êzidîler söz konusu bu Emirliliği üstleri olarak kabul eder. Sancakları teslim etme geleneği Irak sınırları içinde hala sürdürülür. Kimi zaman da bir grup kaval, Suriye ve Türkiye'deki Êzidî topluluklarına gönderilir.

Êzidîliğin bir din olarak gelişmesinin tarihçesi çoğu zaman ayrılmaz bir şekilde ve doğrudan tüm Yakın Doğu bölgelerinin tarihi ve Kürt kültür yapısı ile iç içe geçmiş durumdadır. Coğrafi konumu ile ilgili olarak Kürdistan her zaman düşman saldırılarına maruz kalmıştır; örneğin Asurlular, Yunanlar, Persler, Romalılar, Araplar, Türkler vs. Her bir saldırgan da kendi yasalarını, geleneklerini ve dinlerini beraberinde getirmiştir. Zamanla Babil ve Asur kültleri, Manicilik (Maniheizm), Hıristiyanlık ve İslam, kadim Kürt inanç sistemlerine karşı mücadele etmiştir.

Kürtler, Arapların 7. yüzyılın ortalarına doğru başlattığı genişleme politikalarında hedef olan ilk halklardandı. Araplar tarafından Mezopotamya'ya ve o zamanlar Kürt topraklarına verilen adıyla Zauzan ülkesine (Kürtçe "zozan" (otlak) sözcüğünden gelir) getirilen İslam'ın yayılmasıyla, Kürt aşiretleri bu yayılmaya şiddetli bir şekilde direnmiştir. Zaman içinde bir kısım Kürt İslam dinine geçmiştir; ancak bu durum Arap kaynaklarına göre 10. yüzyıla kadar çok da olağan bir durum değildi. Emevi halifeleri döneminde Kürtler, Abbasiler döneminde gördükleri baskıları hissetmemiştir. Abbasiler, Kürtleri zorla İslam dinine çevirmek için planlı seferler düzenlemiştir. İşte bu nedenle kadim inanç sistemine sadık Dasni halkı her zaman dışarıya kapalı bir halk olarak kalmış ve geniş Kürt kültür yapısı içinde etnik ve dinsel bir alt grup oluşmuştur. Bu tarihten itibaren *Yezid* sözcüğü sadece dinsel bir kimliği değil, kısmen bir etnik grubu da tanımlamaktadır. Belki de bu nedenle Êzidîler kimliklerini günümüze değin koruyabilmiştir.

Êzidîlerin Toplumsal Yapısı

Êzidîlik birçok nedenden ötürü, özellikle de akrabalık ve kast sistemine ilişkin ilkeler nedeniyle dışarıya kapalı bir din olarak varlığını sürdürmüştür. Hiç kimse Hıristiyanlık veya İslam'da olduğu gibi, sonradan Êzidî inancını benimseyemez. Ancak Êzidî bir ailenin çocuğu olan erkek ya da kadınlar Êzidî olabilir.

Êzidî toplumu dinsel bir kast sistemine sahiptir. Görünüşe bakılırsa bu kast sistemi, 12.yüzyılda, Şeyh Adi tarafından yapılan reformlar döneminde topluma yerleştirilmiştir. Bununla birlikte, modern Êzidî kast sistemi daha da gelişmiştir. Bu kast sisteminde üç sınıf vardır; ikisi ruhban sınıfıdır (*şeyhler ve pirler*), üçüncüsünü ise *müritler* oluşturur. Bu kastlar arası evlilikler yasaktır. Her bir kastın (sınıfın) işlev ve görevleri aileden çocuklara geçer.

Müritlerin kutsal görevleri ve dinsel sorumlulukları da olabilir. Örneğin mürit aynı zamanda vaiz, kutsal metinleri yorumlayan kişi ya da bir keşiş olabilir. Bununla birlikte, sünnet, nikah ya da bir ölünün yıkanması gibi gizli ayinlere katılamaz.

Mürit (takip eden) – Êzidî toplumunun değişik aşiretlerinin temsilcilerinden oluşur..

Şeyh (shekhe bske) – Müridin ailesini kutsama ve kötülüklerden koruma görevini yerine getirir. Erkek çocuk bir yaşına gelince saçından bir tutam kesme ayinini yerine getirir.

Pir (pire zkate) – Ocağı (ateşi) kutsar ve ailenin bolluk bereket içinde olması için dua eder. Her ilkbaharda pir, müridinin evini ziyaret eder ve ekmek ve tuzu kutsayarak dua eder.

Kimi araştırmacılar Şeyhleri ve Pirleri ruhban kastının daha yüksek ya da düşük sınıfları olarak nitelemek ister; ancak bu görüş doğru değildir. Pirlerin ve Şeyhlerin müritlerine karşı farklı işlevleri vardır.

Bu üç kastın yanında alt kastlar da bulunmaktadır. Örneğin şeyhler sınıfında üç alt sınıf bulunur (Adani, Katani ve Şamsani); pirler kastı da yine onlarca klandan (Hasnmaman, Makhmaraşan, İsebia, Omarkhali, Pirbahri ve başkaları) oluşur. Şeyhlerin farkı, alt kastlar ile evlilikleri yasaktır; çünkü aralarında ruhsal bağlar bulunmaktadır. Pirler sınıfı aileler arası evlilikler de yasaktır.

Êzidî toplumu üç buyruğa dayanmaktadır (seharf). Bu buyruklara uymayanlar otomatik olarak bu inanç sisteminden atılır:

1. *Şarbke zerein* (altın kupa) –farklı kastlar arası evlilikle ilgili yasaklara ilişkindir.
2. *Dizka Dane* (içinde boya maddesi bulunan kap)-Êzidî olmayanlarla evliliği yasaklar.
3. *Darba Kharka* (kıldan hırkaya darbe) – Ruhban kesime saygıyı içerir. Bir dini büyüğe saldırmak, saygısızlık etmek aforoz edilmeye, dolayısıyla toplumdan dışlanmaya neden olan davranıştır.

Êzidîlerin uymalara gereken iki yükümlülükleri vardır: Tarikat Farzı ve Hakikat Farzı

Êzidîler, **Tarikat Farzları ve Hakikat Farzları** olmak üzere iki farklı farz kategorisine inanmaktadır. Tarikat Farzlarına göre her Êzidînin sahip olması gereken beş dinsel kişi **Şeyh, Pir, Usta, Mürebbi** ve **Ahiret kardeşi** (ya da kız kardeşi)'dir. Bunların hepsi de şeyhler ve pirler kastına mensup kişilerdir.

Hakikat Farzları ise hakça yaşamak için gerekli yükümlülükleri yerine getirmek, iyilik yapmak, oruç tutmak *(rojy),* sünnet, bir yaşındaki bebeğin saçından bir tutam kesmek *(bysk)* ve dua etmek gibi ritüelleri uygulamayı içerir. Bunun dışında Êzidîlerin, mümkün olduğu sürece hayatında en az bir kez, Laleş'deki ana tapınağını ziyaret (hac) etmeleri de bu farzlara dahildir. Ayrıca zekat vermek *(kherat, ftu, zekat*), evlenmek *(mahr brin),* gıda ile ilgili yasaklara uyarak haram olan domuz, lahana, marul vs. gibi ürünleri yememek de bu farzın gerekleridir.

Êzidî inancına göre tüm Êzidîler (tüm kastların temsilcileri de dahil) mürittir, kısacası "yolunu izleyen," "öğrencisi olan". Her Êzidînin bir ruhban hocası vardır. Bu kişi mutlaka kutsal kasta (sınıfa), diğer bir deyişle şeyh veya pir sınıfına ait olmak zorundadır. Şeyhler ve pirler, eski zamanlarda Tanrı ve Şeyh Adi arasındaki anlaşmalar ile ilgili vaazlar veren ve dersler anlatan hocaların soyundan gelmiştir. Onlara şeyh ve pir *dunavs* (iki isimli) denilir. Bunun anlamı da, onların hem din adamı hem de aynı zamanda şeyhleri ve pirleri bakımından mürit olmalarıdır. Sıradan müritlere ise mürit *yaknav* (tek isimli) denilmekte.

Müritler, belli şeyh ve pir klanlarına bağlıdır ve bu aileden gelen bir şeydir. Her mürit, belli bir şeyh ve pir ailesine bağlıdır. Bir yezidi ayrıca kendi takdirine göre ruhsal bir kardeş *(bre akhrate)* seçebilir.

Şeyh ve pirlerin görevi müritlerinin inançlarının saflığını korumak, dini görevlerini yerine getirip getirmemelerini gözetlemek, onları doğru yola sevk etmek ve görevleri sadece dua ederek katkıda bulunmak olan kendi şeyh ve pirlerinin zorunlu eşliğinde Êzidî törenlerini (sünnet, düğün, cenaze) yönetmektir. Bu törenler, duruma göre kimi zaman şeyh, kimi zaman pir, çoğu zaman da her ikisi tarafından yerine getirilir (O.L.Vil'chevskii, 1930:105). Êzidî kuşaklar dinsel görevlerini yerine getirerek Êzidî olmayan toplumlarda yaşamlarını sürdürmüş; ancak toplumun sosyal ve ekonomik yaşantısının ayrıcalıklarından yararlanamamıştır (Ibid: 107).

Êzidî toplum hiyerarşisi terminolojisi tartışılırken, araştırmacılar şeyh, kaval, mürit vs. gibi terimlerin Arapça kökenli olduğuna dikkat çeker. Ancak, Sufi cemaatlerde de bu terimlerin bulunmasına karşın bu böyle değildir. O.L.Vil'chevskii şöyle yazar: *"Öncellikle bu terimin ödünç alınmış olduğu gerçeği, Müslüman Şark ülkelerinde oldukça yaygın olarak kullanılan pir ve şeyh terimleri tartışma konusu olduğundan, terimin ait olduğu kurumun da ödünç alındığı anlamına gelmez; çünkü "büyük" terimi İslam mistisizminde iki şekilde, hem şeyh hem de pir olarak mevcuttur. Bundan da bu kurumun Pers sufilerince Araplardan mı ödünç alındığı yoksa tersi mi, anlayamayız. İkincisi, diyelim ki şeyhler ve pirler kurumu Êzidîler tarafından ödünç alın-*

mış, o zaman şu soru ortaya çıkıyor: Bu terimler Sufizme nereden gelmiştir. (İbid:108). Vil'chevskii, "büyükler" kurumunun kaynağının yerel İslamiyet öncesi geleneklerden geldiğini yazarken kesinlikle haklıydı: *"...dışarıdan İslam'a ait gibi görünen şeyh ve pirler dış zarfının içinde eski feodalite öncesi yerel kurumlara ait gizli kalıntılar bulunmaktadır"* (İbid:108).

Bu çalışma, Êzidîliğin tarihçesinin sadece kısa bir özetini ve bu inanç sisteminin belli başlı özelliklerini sunmaktadır. Değişik tarihlerde, birçok yazar (daha çok da yabancı araştırmacılar ve gezginler) Êzidîler ve başlıca tapınakları Laleş hakkında yazılar yazmıştır. Örneğin, W.A. Wigram, M. Gardzonni, G.P.Badger, G.Gudjieff, G. Perkins, H.Layard, W. Seabrook, K. Nibur, M.Bittner, G. Furlani, R.H. Empson ve başkaları. Bununla birlikte, verdikleri bilgiler çoğu zaman çelişkili ve kimi zaman da bu dinin özelliklerini anlamadaki sorunları nedeniyle yanlıştır. Êzidîliğin bir din olarak özel bilimsel bir çalışma konusu olduğunu vurgulamak gerekir. Êzidîliğin günümüzdeki haline bakarsak, 12.yüzyılda yaşamış olan Şeyh Adi ibn Musafir'in getirdiği reformların bir sonucu olarak bu şekle geldiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, bu dinin kökenine ilişkin sorunun yanıtı hala çelişkilidir. Orta Çağdan beri aynı ayinleri, ritüelleri, yaşam tarzlarını ve geniş bilgilerini koruyan Êzidî toplumunun etnografik bir araştırmasını yapmak çok ilginç olabilir. Bilimsel ve akademik amaçların dışında, tüm Dünya'ya Êzidîliği tanıtmak önemlidir; çünkü bu kapalı din, tarih ve dinler konusunda uzman olan kişilere bile hâlâ yabancıdır. Bu dinle ilgili yeterince bilgi bulunmaması nedeniyle daha çok bir tarikat ya da Zerdüştlüğün bir kolu veya değişime uğramış hali olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte, **Êzidîlik kesin olarak, gelişmiş spritüel bir sistemi, dogmaları ve ritüelleri olan bağımsız bir dindir ve Kürt halkına ait kültürün özgün ve bölünmez parçasıdır.**

Laleş

Êzidîlerin merkezi tapınağı Laleş'de bulunmaktadır ve genellikle "kutsal", "parlak", "ışıltılı" gibi sıfatlarla anılmaktadır. Laleş, Güney Kürdistan'da (Dahuk vilayeti, Şeyhhan kazası), aynı isimli bir vadide, Ain Sifni (bir Şeyhhan merkezi) köyünün 11 km kuzeyinde ve Dahuk'un 53 km güney-doğusunda bulunmaktadır.

"Laleş" sözcüğünün anlamı bilinmemektedir; ancak birçok tahminler bulunmaktadır. Halkın açıklamalarına göre bu sözcük iki Kürtçe sözcükten oluşmaktadır: Bunlar lal-"dilsiz" ve hiş, iş- "sessizlik". Bu belki şu anlama gelebilir: "Dilsiz bir adam kadar sessiz ol." Bununla birlikte bu sözcük Mezopotamya'nın kadim dillerinden günümüze ulaşan bir sözcük de olabilir.

Kutsal Êzidî metinlerinde Dünya'nın ilk önce sınırsız bir denizden (okyanus) ibaret olduğu anlatılır. Sonra Tanrı meleklere denize inip dünyayı yaratmaları emrini verir. Melekler suya maya atar ve su kalınlaşır ve toprak yaratılır. Bu mayanın suya atıldığı yer de Laleş'tir. Laleş'te bulunan pınara da Kania Spi (Ak Pınar, Kutsal Pınar) adı verilmiştir; mayanın bir eseri olarak algılanır. Bu pınardan akan su ise daha çok tapınağı ziyaret eden Êzidîlerin törenlerinde kullanılmaktadır. Efsaneye göre, tam bugünkü Laleş'in yerinde bir cennet bahçesi (Beheşt) bulunmaktaydı. Adem de Laleş'de yaşıyordu. Melekler Adem için bir eş yarattıktan sonra onları, kutsal toprakları kirletmesinler diye buraya yerleştirir; çünkü Adem Havva'dan (Êzidî geleneğinde Hava) dünyevi şeyler öğrenmeye başlamıştı.

Metinler ayrıca Dünya yaratıldıktan sonraki kırk yıl hiçbir şeyin yetişmediğini anlatır – ta ki Laleş Dünya'ya gönderilene kadar. Metinlere göre gökyüzünde kutsal bir mekan yaratılır ve sonra Dünya'ya indirilir.

Ölümden sonra Êzidînin ruhu Laleş'e gider. Orada, tapınağın avlu girişinde, *Darge Mir* kapısında (Hükümdarın Kapısı), ilahi adalet yerine getirilir. Bu sorgulamadan sonra kişinin ruhu, kendi din adamı yardımıyla, saç teli kadar ince olan Sırat köprüsünden öbür dünyaya geçer. Laleş'te bu köprüyü simgeleyen bir köprü vardır. Hac görevini yapan Êzidîler bu köprüden üç kez geçmek zorundadır. Sırat köprüsünü geçebilmek için Êzidînin ruhunun günahsız olması gerekir; günah işlemişse geçemez, uçuruma düşer. Laleş'teki her ağaç, her çalılık ve her bir taşın adı ve kutsal bir amacı vardır. Tapınakta birçok sembolik yer vardır; örneğin Cennet ve Cehennem Kapısı, Ruhların Yeri, Cehennem Bekçilerinin Yeri, bir Ağaç ve Dilek Sütunu vs. Tapınaktaki ağaçları kesmek ya da dallarını budamak yasaktır. Yardımcı din adamları (hilmatkar, hizmetkar) vadiye gidip, ocaklar için gerekli odunu getirir. Sırat Köprüsünün önünde, kutsal topraklara ayak basmadan önce ayakkabılar çıkarılır. Tapınağa başı açık girmeye izin verilmez. Tapınağın girişinde, eşiğe basmadan geçilir ve eşik ile duvar üç kez öpülür.

Efsaneye göre Musa ve Süleyman peygamberler de Laleş' e gelmiştir. Kutsal insanlar burada yaşamıştır ve tapınağın belli kuytu yerleri ve vadi onlara adanmıştır. Laleş her zaman, başka dinlere inananlar da dahil, her zaman inananları kendine çekmiştir. Bu insanların çoğu bu kutsal yerde hizmet etmek için ailelerini terk edip buralara gelmiş ve ölene kadar burada kalmıştır. Şeyh Adi ve müritleri de Laleş'te hizmet vermiş; birçoğu kutsal vadide gömülmüştür. Şeyh Adi'nin türbesi Tapınağın ana kubbesi altında bulunmaktadır. Hac görevini yapan inananlar türbeyi ziyaret eder. Ziyaretçiler tapınağa zeytinyağı, ekmek, koyun, keçi gibi ve tapınağın ve ziyaretçilerin kullanabileceği her türden adaklar getirir. Her akşam tapınağın hizmet-

kârları zeytinyağına batırılmış fitilleri yakar; Salı ve Perşembe günlerinde ise, bu fitiller vadi boyunca kutsal yerlere, birçoğu ermişlere adanarak yakılır.

Laleş hakkında bilgi, Orta Çağı Arap gezginleri (İbn Asır, İbn Khalikan, Abul Fida, Hafız Zahab, İbn Wardi, Makrizi, Yaffi, Sha'rani ve başkaları) tarafından da, Şeyh Adi'nin, etrafında yerel Êzidî aşiretleri topladığı ve bu tapınağı tekrar tesis ettiği bağlamında verilir.

Ram Işo adında bir Asur-Keldani rahibinin yazdığı bir metinde Laleş'in MS.7. yüzyılda, bir Hıristiyan manastırı olarak inşa edildiğini yazmaktadır. Arap tarihçi George Habib ise bunun hatalı olduğunu söyler; çünkü burasının ilk önce Güneşe tapanların kadim bir tapınağı olduğu konusunda güçlü ipuçları bulunmaktaydı. Daha sonra ise Mithra'nın tapınağı haline gelmişti. Êzidîlerin ise tapınağın tarihçesi ile ilgili sözlü bir tarihsel geleneği vardır. Anlatılanlara göre Laleş Hıristiyan keşişler tarafından ele geçirilmiş ve bir manastıra dönüştürülmüştür. Sonra 12. yüzyılda Şeyh Adi gelip Êzidîleri bir araya getirmiş ve kutsal tapınaklarını geri almıştır. Şeyh Adi Laleş'e gidince, orada Mar John adında bir keşiş ile karşılaşmış. Ona, tapınağı sahiplerine geri vermesini söylemiş. Mar John buna karşı gelmemiş, hatta onlara katılmak için izin istemiş.

W.Wigram, Laleş'in özgünlüğüne değinmiştir. Wigram'a göre, Êzidî mimarisinin tümü özgün, çok yüzlü kubbelere dayanmaktadır. Ayrıca tapınağın duvarlarındaki sembollerin de Hıristiyanlığa ait olmayabileceği ve daha eski bir kökene sahip olabileceği konusunda görüşünü bildirmiştir. Laleş, tekrar tekrar Müslümanlar tarafından da tahrip edilmiştir. Abbasi Halifeleri, Êzidîlere karşı seferler ve kıyımlar düzenlemiştir. Hatta Musul hükümdarı Bedrettin Lülü, tapmağı ve Şeyh Adi türbesini talan edip aşağılamıştır. Bu olayı birçok katliam izlemiş, kutsal yerlere hakaret edilmiştir. 19.yüzyılda ise Türkler bu tapınağı medreseye dönüştürmüş; ancak Avrupa'dan yapılan baskılar ve Êzidîlerin ayaklanması üzerine tapmak sahiplerine geri verilmiştir.

Bayramlar ve Ritüeller

Tüm dinsel festivaller ve ritüeller Laleş ile bağlantılıdır. Êzidîler, Yılbaşını, **Sarsal'ı** (ya da **Çarşama Sor**) Nisan ayının ilk Çarşambasında kutlar. Yeni Yılı kutlamak için tüm Êzidîler tapınağa gelir; ellerinde yağa batırılmış fitiller vardır. Hepsi de din adamının tapınaktan kutsal ateşi getirmesini bekler. Bu ateşle fitillerini yakarlar. Sonra hep birlikte Tanrıya ve meleklerine mersiyeler söylerler: "Hola hola Sultan Ezid ve Tawusi Melek!" Baş din

adamı (Akhtiare Marge) ve diğer din adamları da tapınağın avluya girişinde kutsal ilahiler söyler.

Cemaat Bayramı, Jamaiya Shikhadi (Şikhadi/Şeyh Adi'de toplanma günleri) 23 Eylül'de başlar (Jülyen takviminde 6 Ekim). Bu tören, Şeyh Adi'nin ölüm yıldönümünü anmak için yapılır. İnananlar ona veda etmek için gelir. Şeyh Adi'nin buyruğuna göre Êzidîler onun için yedi gün yas tutar. O zamandan beri, bu yedi gün boyunca tapınak binlerce Êzidîyle dolup taşar. Yedi gün boyunca ritüeller, törenler ve ayinler yerine getirilir. Akşamları ise kavallar vaaz verir, inananlara dinsel öyküler anlatır, kutsal metinleri açıklar. Bunun dışında *def* ve *şabab* (tambur ve flüt) eşliğinde ilahiler söylenir.

Bu bayramın en can alıcı ritüelleri bayramın dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci gününde yerine getirilir. Bu ritüellerin bazıları, en eski yerel inanç sistemlerine kadar uzanır; örneğin bir buzağı adamak (kurban etmek) gibi. Bununla ilgili tören, bayramın dördüncü günü, Şeyh Şems (Güneşin Meleği) kubbesinin yanında yerine getirilir. Kesilen buzağın etinden kutsanmış yemekler pişirilir ve ziyarete gelenlere dağıtılır. Bayramın beşinci ve altıncı günü de önemli bir ritüel yerine getirilir. Bu ritüel, Şeyh Adi'nın gömülmesini sembolize eder. Bu gün, Şeyh Adi'nin kemiklerinin tekrar gömüldüğü yere getirmek için kullanılan sedye (*Bare şbake*) tekrar bir araya getirilir. Sökülmüş olan sedye yıl boyunca Bahzan köyünde tutulur ve tören için Laleş'e getirilir. Bu sedye tekrar bir araya getirilirken insanlar 'Kawle Tahta' (taht ilahisi) ilahisini söyler. Bu ilahi Dünyanın yaradılışını ve Tanrının tahtını anlatır. Bu ilahiden sonra ziyaretçilere şeker ve meyve dağıtılır.

Altıncı gün, Êzidî din adamları, fakirler ve emirin başkanlığında birçok aşiretin temsilcileri bu sedyenin etrafında toplanır. Din adamı ilahiler söyler. Sonra sedye Kahnia Sipi (Akpınar/kutsal pınar) suları içinde yıkanır ve flüt ve def müziği eşliğinde tapınağın avlusuna götürülür. İnsanlar bu geçidi saygıyla selamlar. Sedye, tapınağın içine götürülür ve salonların birinde yere bırakılır. Sonra Êzidîler teker teker gelip sedye önünde saygıyla eğilir..

Bayramın yedinci ve son gününde kutlama ve dans yer alır. Ziyaretçiler Laleş vadisindeki kutsal yerleri ziyaret eder ve birbirini kutlar. Bu gün de bir ritüel yer alır; pari (perde). Bunun için din adamları kimi malzemeleri (ipek) Kahnia Sipi sularında kutsar ve bunu tapınağın merkez salonuna getirir ve flüt ve def eşliğinde buhurlar yakar. İsteyenler bağış yaparak bu ipek malzemeden alıp başını örtebilir. Daha sonra onuruna tören yapılan ermiş kişinin kubbesinin üstünü örten bez kaldırılır ve tepede toplanır. Pari, üç parçadan oluşur; kırmızı, yeşil ve sarı. Yeşil, yaşamı simgeler, kırmızı ateştir, sarı güneş ışığıdır. Genel olarak, Laleş'te tapınağın salonlarındaki sütunları ve

ermişlerin türbelerini süsleyen renkli kumaşları görmek mümkündür. Êzidîler bu örtülere dilek dileyerek düğüm atar ve gerçekleşmesi için çözer. Ermişlerin onuruna bu şekilde süslenmiş beş sütun vardır. Bu ermişler Melek Nasreddin, Sultan Ezid, Melek Fahrettin, Şeyh Şems ve Melek Şeyh Sin'dir.

Bu Jamaiya Şhikkhadi (Cemaat Bayramı) bayramının devam ettiği yedi gün boyunca, her akşam, orada bulunan herkes ruhsal olarak arındıktan sonra, din adamları, *sama* dedikleri bir melekler dansı sergiler. Bu dans Jamaiya Şhikkhadi bayramı dışında başka bayramlarda da gündüzleri sergilenir; örneğin Chle Havine (yazın 40 gün orucu) ve Chle Zystane (kışın 40 gün oruç) bayramlarında. Bu bayramlar yazın ve kışın tutulan 40 gün oruçtan sonra kutlanır.

Bu dansı, Jamaiya Şhikkhadi bayramında sergilemek için Êzidîler akşam olunca tapmağın avlusunda, Jalsa Shikhai'de (Şeyh Adi'nin konseyinin bulunduğu yer) toplanır ve üstüne oturmak için halı ve kilimler getirirler. Ruhban sınıfı, duvarın sağına, girişin soluna oturur. Ruhban sınıfın başı Konsey ile birlikte ayrı bir bölmede oturur.

Din adamlarından biri ayağa kalkar ve kavallara resmi olarak vaaza başlamalarını ve bir ilahi söylemelerini ister.

Verilen vaazdan sonra dans başlar. Faraş (fakir), tapınağa girer, elinde yanan çıralar (fitiller) vardır; sonra avlunun ortasına doğru, çıraları koymak için bir şamdanın bulunduğu yere gider. Tüm bu süreç içinde kavallar def ve flüt çalarak eşlik eder. Tapınağın ana kapısında görev yapan bir fakir (*Dare Kapı*), *Taj u hala* (yünlü başlık ve kıldan hırka) denilen Şeyh Adi'nin kutsal giysileri içinde içeri girer. Mistik hareketler yapar; önce sağ elini sol omzuna götür, sonra yavaşça sol eline doğru indirir ve ellerini birleştirir. Bu hareket yüreğin arındığının bir simgesidir. Sonra sağ ayağı ile bir adım atar, yavaşça sol ayağını diğerinin yanma getirir. Bu ritüele katılan diğer din adamları da teker teker onu izler. Her biri ne zaman ne yapması gerektiğini iyi bilir. Müzik giderek hızlanır, kavallar ilahi söyler. Bu arada bir kişi şöyle der: "Hola hola Sultan Ezid ve Tawusi Melek!"(Sultan Ezid ve Melek Tavus'a şükürler olsun!"

Fakir, kavala ulaştığında, ikinci sırayı oluşturan ruhban sınıfının başı da dahil, Bave Şeyh de törene katılır. Bu iki sıra, şamdanın etrafında üç daire oluşturur. Sonra fakir ve onu izleyenler tapınağın kapısının önünde sıraya girer. Müzik durur, din adamları eşiği kapatır ve tapmağın duvarını öper. Onu izleyenler de onun kutsal giysilerini öper. Sonunda, kutsanmış yiyecekler (*smat*) getirilir ve herkese dağıtılır.

Yukarıda sözü edilen kırk günlük orucun yanında bir de iki adet üç günlük oruç vardır ve bunlar da Êzidîlerde büyük önem taşır. Bunlar *Rozhiye Ezid ve Rozhiye Khidr Nabi ve Khıdr İlias.*

Rozhiye Ezid, ana oruç ibadetidir, üç gün sürer. Oruç bitiminde Yaratıcı-Tanrı onuruna bayram başlar. Bu oruç Kanun ayının (Aralık) ilk haftasında tutulur. Oruç Salı sabahı başlar. İnsanlar gün doğmadan kalkar, aptest ve duadan sonra hafif bir yemek yer *(paşif)*. Gün batımına kadar bir şey yiyip içmek yasaktır. Dördüncü gün (Cuma) *aida Ezid* ("Ezid'in kutsal günü) kutlanır.

Rozhiye Khidr Nabi ve Khıdr İlias (Roşiye Hıdır Nabi ve Hıdır İlyas) da üç günlük bir oruç içerir ve dileklerin yerine gelmesini sağlayan iki kutsal adam Hıdır Nabi ve Hıdır İlyas onuruna tutulur. Bu oruç da Şubat'ın ilk haftası tutulur.

Laleş'te yapılan bir zorunlu törenden daha söz etmek gerekir. Bu ritüelin adı da *sala inan* ya da *sala*. Bu ritüelde Laleş'e gelen her Êzidî, Kania Spi ve Kania Zemzem suları içinde arınır. Gelenler üstlerine bu sulardan serper ve hısım ve akrabaları için dua eder.

Laleş'deki Tapınak Kompleksi

Laleş'teki tapınağın yapısı, değişik amaçlı sayısız binalar ve bir birinden ayrı işlevsel alanların bulunması, Laleş'i bir tapınak kompleksi olarak nitelendirmemizi gerektiriyor.

Kubbeler

Belki de bu Êzidî Kubbeler dinsel açıdan en önemli ve mimari açıdan eşsiz yapılardır. Bu uzatılmış sivri uçlu, çok yüzlü koniler, gökyüzünden dünyaya inen güneş ışınlarını simgeler. Laleş'te bu kubbelerden altı adet bulunmaktadır.

Tapınağın merkezi binasının üstünde üç adet kubbe bulunmaktadır:

1) En yükseği –Şeyh Adi

2) Sağda- Şeyh Hasan

3) Solda- Şeyh Muse Anzali.

Şeyh Adi'nin kemikleri, adını taşıyan kubbenin altında bulunmaktadır.

4) Tapınağın girişindeki ilk kubbe- Şeyh Mushalla (Kafure Ria)- yolcuların koruyucusu.

5) Kania Spi kubbesi, suyu hac ziyaretinde bulunanları arındırmak için kullanılan aynı adlı pınarın üzerinde inşa edilmiştir.

6) Şeyh Şems Kubbesi (Işığın Melekleri).

Bu altı adet kubbeye ek olarak, tapınağın avlusundaki girişte de benzer yapılar bulunmaktadır. Bunlar kubbe değil, Pir Mand nishangasıdır (Pir Mand işareti).

Gaikuj

Laleş tapınağının avlusu, iki kutsal pınar olan Kania Spi ve Kania Zemzem sularının birleştiği yerdir. Burada küçük havuzlar bulunmaktadır. Adları da Marzed Bahre'dir (denizin sınırları). Efsaneye göre Adem'in mezarı da burada bulunmaktadır. Brka Gaikuje pınarı (belki Kürtçe *ga*-boğave *kuj*-öldürmek) burada da bulunmaktadır. Êzidîler buraya kurban olarak boğa ve koyun getirir. Burası et ve savar (öğütülmüş buğday) gibi kutsal yiyeceklerin hazırlandığı yerdir. Êzidîler bu yemeklere smat (ya da shilan) adını verir; hacılara ve yoksullara dağıtılır. Her ilk baharda hizmetkar din adamları buraya sırtlarında odun taşır. Burada ayrıca Kala Kharga diye adlandırılan bir yer vardır. Burada, kıldan dokunan ve fakirler tarafından giyilen hırkalar, içinde su ve Zarguz ağacının (meyvesiz bir çeşit ceviz ağacı) dal ve yapraklarının bulunduğu özel bir kazana konur. Kıldan hırka bu kazan içinde, simsiyah ya da koyu kahverengi olana kadar iki gün kaynar.

Slavga

Bu sözcüğün kelime anlamı "Selamın yeri"dir. Laleş'te bunun gibi üç yer bulunmaktadır; Slavga Shikhadi, Slavga Mahmaraşan ve Slavga Sti Es. Eski Êzidîler Laleş'e Baadr köyü istikametinden gelip Maşat dağlarından Laleş vadisine inerlerdi. Hacılar, Laleş kubbelerini görür görmez diz çöküp toprağı öperlerdi. Kısacası, daha uzaktan tapınağı selamlarlardı. Slavga Shikhadi'de kireçle kaplı büyük dik bir taş bulunur.

Pınarlar

Tapınakta birçok pınar bulunmaktadır: Kania Spi, Kania Zemzem, Kania Kulava, Kania Şvana ve Kania Barbaike.

Kania Spi. "Akpmar", Êzidîlerin en kutsal pınarıdır; Maşat dağından Laleş vadisine akar. Efsaneye göre, büyük tufan zamanında, bu pınarın suyunun dışında tüm sular bulanık hale gelmiş. Êzidîler bu pınarın, Dünyanın mayasından hala bir iz taşıdığına inanırlar. Kania Spi'nin sularıyla Êzidîler arınır ve "doğumsal kirlenmeleri" temizler. Kutsal günler süresince Êzidîler, Kania Spi kapısındaki avluda, Dilana dare kanie adı verilen dinsel bir dansa

katılır. Halay şeklindeki bu dansa katılmanın sevap olduğu söylenir. Karı koca olarak Kania Spi ve Kania Zemzem sularında birlikte yıkanmak yasaktır; yoksa çift ruhsal olarak bacı kardeş olur. Bu kutsal pınarlara ulaşmak için iki yol vardır; biri erkekler, diğeri kadınlar için.

Kania Zemzem. Bu pınarın suları, tapınağın merkezi binasının altında bulunan bir mağaradan gelir. Mağaranın duvarlarından birinde beyaz kireçle kaplı bir niş bulunmaktadır. Sırtını üç kez bu nişe süren kişinin sırt ağrısı geçer.

İnanışa göre Şeyh Adi, bu pınarı kırk Bağdatlı Sufi şeyhinin talebi üzerine yaratmıştır. Okunan kutsal bir ilahiye göre, Şeyh Adi ile ilgili haberler ortalıkta dolaşınca, başlarında ünlü şeyh Ahmet er-Rifai ve Abu al-Wafa Hulwani olmak üzere kırk Bağdatlı şeyh, Şeyh Adi'yi sınamak için Hakkari'ye gelir. Şeyhler geldiğinde Şeyh Adi mağarada ibadet ediyordu. Ahmet er-Rifai mağaraya girdi ve doğru olan yol hakkında tartışma başlattı ve her sorusuna bir yanıt aldı. Sonra Şeyh Adi'ye, ona Tanrı tarafından bahşedilen keramet gücünü göstermesini istedi. Er-Rifai su talep eder; çünkü Şeyhler namazdan önce abdest almak ister. Şeyh Adi, elindeki sopayla kayaya vurur ve oradan su fışkırır. Yeni bir pınar yaratmış olur. Bu pınarın kaynağı da (efsaneye göre), Müslümanların kutsal saydığı Mekke'deki Zemzem'dir. Şeyhler, Şeyh Adi'nin bu eyleminden sonra ermişliğine inanır ve onu rahat bırakır.

Kania Kulava pınarı, tapınağın avlusunda bulunur ve kutsal gereçlerin arındırılması için kullanılır.

Kania Şvana pınarı, Sırat köprüsü ve Zarguz ağacı yakınından geçer. Bu pınardan sağlanan su, çamaşır yıkamak için, yıkanmak vs. kullanılır; çünkü Kania Spi ve Kania Zemzem sularıyla bunları yapmak mümkün değildir, yasaktır..

Kania Barbaike pınarı Meşrugia dağı eteklerinden süzülür. Bu pınarın suyu kimi hastalıkların sağaltımında kullanılır.

Şkafta Çlakhane (kırk gün mağarası). Bu mağara, tapınağın altında bulunur ve birçok koridoru vardır. Zemzem pınarının suları buradan geçer ve Gaikuj denilen yerde Kania Spi pınarının suyuyla birleşir ve Sırat Köprüsü (Pira Sarate) altından tapınağı terk eder. Bu mağarada Êzidî ermişlerin ke-

mikleri gömülüdür. Bunlardan birisi Koçak İbrahim idi. Şeyh Adi de burada kırk gün oruç tutmuştur. Kutsal günlerde tapmak hizmetkarları yağ fitilleri yakar. Gerek yazın, gerek kışın, kırk gün orucunun ilk ve son gününde ruhban sınıfın temsilcileri burada ilahiler söyler. Tapınak hizmetkarları ve en yüksek din adamları dışında hiç kimse bu mağaraya giremez.

Hasan Dana, Hasan Pirk kabilesinden bir Êzidî ermişin adıdır. Bu ermişin yeri, tapınağın içinde, Şeyh Adi ve Şeyh Muse Anzali Kubbelerinin arkasındadır. Aynı salonda kayanın içinden kesilmiş taştan bir sütun bulunmaktadır. Bu sütun Bare Muallak (muallak kaya) diye adlandırılır. Êzidîler gözleri kapalı olarak bir dilek diler ve üç kez bu sütuna bir kumaş parçası atar. Kumaş parçası yere düşmez, sütunda kalırsa dilek yerine gelir.

Raze Zaituna (Zeytin bahçeleri). Tapınağın çevresindeki dağların yamaçlarında dut, meşe, ceviz ve zeytin bahçeleri bulunmaktadır. Bu ağaçları kesmek ya da zeytinleri yemek yasaktır; çünkü zeytinlerin yağı tapınaktaki kutsal ateşi yakmak için kullanılır.

Kutsal Ağaçlar

Dara Zengla (Çançiçeği Ağacı). Din adamları, Êzidîği köylerine yaptıkları ziyaretlerden geri döndüklerinde bu ağacın yanında durur ve ağaca kutsanmış cisimler asarlardı.

Dara Khave (Rüya Ağacı). Bu ağaç Kania Spi (Akpınar) yakınında bulunur. Eğer bebek geceleri iyi uyuyamıyorsa, beşiğine bu ağacın kabuğundan ya da dalından asılır.

Dare Singla (Kazık Ağacı). Êzidîler bu ağacın önüne kazık çakma ritüelini gerçekleştirir.

Dara Kalandara –avare dervişler (kalandar) ağacı. Avare din adamları bu ağacın altında toplanır.

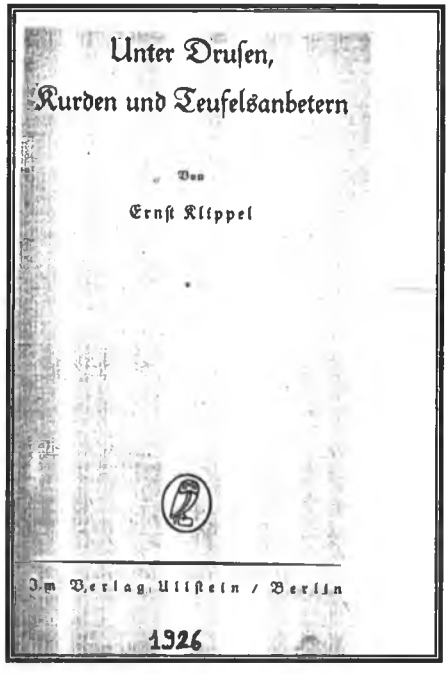
Dara Laile. Laile'nin Ağacı. Laile Êzidîlerin bir anası, Şakidi Jer'in (Ja'ın oğlu) eşi.

Dara Nazare- Nazardan koruyan ağaç.

Dare Çiae Arafat. Bu ağaç Arafat dağında bulunmaktadır. Êzidîler, bu ağacın dallarına renkli çaputlar bağlayıp dilek diler.

[İngilizce'den Çeviren: **Nazife Mertoğlu**]

*Resim-5/6: Alman araştırmacı **Erns Klippel**'in Êzidîler'le ilgili 1925 ve 1926 tarihli iki eseri*

*Resim-7/8: Musul Valisi **Mustafa Nuri Paşa**'nın 1328/1912 tarihli **"Abede-i İblis"** kitabı ile İstanbul Darülfünûnu Müderrislerinden **M.Şerafeddin**'in **"Ezidîler"** makalesinin yer aldığı İlahiyat Fakültesi Mecmuası-1926*

V. BÖLÜM
ÊZİDÎ DİNİ
[TEMEL TANRILARI, KUTSAL KİTAPLARI](*)

G. S. ASATRYAN - A. P. POLADYAN

Êzidîler (Kendi ifadeleriyle Êzid) ağırlıklı olarak Irak Sincar'da (başlıca kutsal mekânlarının bulunduğu yer), Şeykhan dolaylarında, Türkiye'de Tur-Abdin, Nusaybin, Diyarbakır, Dicle'nin yukarı vadilerinde, Muş, Sason, Bitlis ve Van'da yaşarlar. Suriye Suruç, Birecik, Kilis, Afrin, Amuda, Kamışlı çevresinde yaşayan Êzidîler de vardır. Êzidîler'in bir kısmı 1830-1840'lı yıllarda Irak'ın belirtilen bölgelerinden, Türkler'in ve Kürtler'in zulümlerinden kaçarak Ermenistan'a oradan da daha sonra Güney Kafkasya'nın farklı bölgelerine yerleşmişlerdir. Buna rağmen, Êzidî diyasporasının en büyük merkezi yine Sovyet Ermenistan'ı olmuştur (yaklaşık 50 bin). Son verilere göre, toplam Êzidî nüfusu 200 bin'dir.

Tarihimizde Ermeni-Êzidî dostluğuna gölge düşürecek herhangi bir olay olmamıştır. Bu dostluk, birlikte döktüğümüz kanla, papaz Boğos (Keşiş Polo), Mirza ağa, Antranik paşa, Cihangir ağa, Usub beg (Son zamanlarda Ermenistan Parlamentosunda Êzidîler'in milletvekiliydi) gibi mükemmel isimlerle kutsallaştırılmıştır. Henüz 1910 yılında Stepan Kanayants, "Hem Türk Ermenistan'ında Ermenilerle hem de Rus Ermenistan'ında Êzidîler birbirlerine kirve, sağdıç ve akraba oluyorlar. Êzidîlerin bir çoğu Rus Ermenistan'ında öyle bir Ermenice konuşuyorlar ki, çoğu zaman Ermeni köylülerden ayırmak mümkün olmuyor. Rus Ermenistan'ındaki Êzidîlerin şimdiki önderi Usub Beg (yukarıda belirtilen kişi G.A., A.P) Patrik Makar zamanında Kutsal Eçmidzin'deki Gevorgyan İlahiyat Fakültesinde okumuş." (Kanayants syf.17).

Êzidîler, 1909 yılında dini liderleri Mir İsmail'in Irak'tan Eçmiadzin'e geldiği zaman halkıma karşı hissettikleri saf kardeşlik duygularını dini liderleri Başpiskopos Gevorg Surenyan'a *"Hukukçu ve halk lideri Hayrig'in*

(*) Makale, **"Yezidi Mezhebi"** başlığıyla çevrilmiş olsa da, doğru tanımlamanın **"Êzidî Dini"** olması gerekir. Zaten, makalede de bazen "mezheb", bazen "din" kavramı kullanılıyor. 1991'de **"VII-X. Yüzyıllarda Kürtler"** konulu doktora çalışmasını yayımladığımız **Dr. Arşak Poladyan**'ın da yazarlarından olduğu ve 1989'da Erivan'da **"Tarihi ve Edebi Eserler"**in 4'üncüsü olarak yayımlanan bu ayrı-basım makaleyi Ermenice'den çevirterek yayımlamayı uygun buldum. Makale, özellikle **"Ezidîler'in Kutsal Metinleri** açısından önem taşımaktadır.

(Khrimyan Hayrig- G. A., A., P) vekili Gevorg Surenyan; isterdim ki yanına gelen tüm Êzidîleri Ermeni kabul etseydin ve onlar arasında bu Ermeni'dir, şu Êzidî'dir diye ayrım yapmasaydın. Ben Êzidîler'e her zaman, Ermeni kiliselerine evimizde, peygamber efendimizin, Allah'ın evinde olduğu gibi hizmet etmeleri için emir vermek isterdim. Tanrıdan, bu evin, Ermeniler için olduğu kadar Êzidîler için de dimdik ayakta kalmasını istiyorum." sözleriyle en iyi şekilde belirtmişlerdir (Kanayants syf.18, bu konuyla alakalı olarak Mir İsmail kendi kitabında da ayrıntılı bir şekilde yazmış. Bknz. Ismail Beg Col, 20-27, Daha ayrıntılı anlatımını Zalani kitabında syf. 228-247'de bulabilirsiniz).

Müslümanlığın agresif yapısı, dini hoşgörüsüzlük, Kürtler ve Êzidîler arasında, çoğu zaman kanlı olaylar ve çarpışmalarla sonuçlanan asırlık düşmanlığa sebep olmuştur. Êzidîler çoğu zaman Müslüman halklar, özellikle de Türkler tarafından zulüm görmüşlerdir.

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devletinde Müslüman ruhani liderler düzenli olarak Êzidîler'e karşı *"fetvalar"* yayınlıyorlardı (Müslüman şeriatına göre Arapça .... "karar, ceza hükmü" anlamına gelmektedir. Burada ise dinsizlere karşı mücadele çağrısı anlamına gelmektedir). Özellikle belirtmek gerekir ki, bu dini liderlerin ilki Kürt asıllı Ebussuud al-İmadi dir (Ayrıntıları için bknz. Damluji syf. 428-444). Zulümlerden kaçmak için mecburen din değiştirip Müslümanlığı kabul eden Êzidîlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Sipikler ve Rojkiler gibi birkaç Êzidî aşiretler birliği benzer durumla karşı karşıya kalmışlardır, bunlar da müslüman aşiretlere dahil olurlar. Bütün bunlar sebebiyle Êzidîler'in sayılarında azalma olmuş, yaşadıkları bölgeler de daralmıştır. Düşmanca davranan komşuların sürekli zulmü ve dini baskıları, Êzidîler'in Müslümanlar'dan uzaklaşmalarına ve izole bir yaşam sürmelerine, bunun aksine Hristiyanlara ve özellikle Ermeniler'e karşı yakınlık duymalarına sebep olmuştur.

Kuzeydeki Kürtler'in ve Kurmançiler'in de konuştuğu, Êzidî dili (kendi adlandırdıkları şekliyle Êzdikî) İran dillerinin Kuzeybatı dilleri koluna aittir.

***

Êzidî dininde henüz birçok şey açıklanmış değil. Bu ilgi çekici dinle alakalı birçok çelişkili bilgi bulunmakta. Örneğin, dini efsanelerde herhangi bir Êzidî Tanrısıyla, onun bulunduğu yer veya işleviyle alakalı öyle tanıklıklar var ki, Êzidîler'in kutsal kitaplarında yer alan aynı Tanrıyla ya tamamen ters düşüyor ya da farklılık gösteriyor, bunlar da Êzidîlerin dini inançlarından tamamen farklılık gösterebiliyorlar. Bu gibi bir durumu Êzidî dininin geç bir tarihte (12. ve 13.yy. civarı) doğmuş olmasıyla ve bütün dogmatik dinlerin ihtiyaç duyduğu merkezi, konsolide, güçlü bir dini merkezin, kilise-

nin eksikliğiyle açıklamak mümkün olabilir. Êzidî dinini Hristiyanlık veya islam gibi dogmatik dinlerden ziyade, farklı nitelikteki inançların birleşimi olarak nitelendirmek mümkündür.

Êzidî dini araştırmalarının ikiyüz yıllık bir geçmişi var (Êzidîlerle alakalı biyografi için bknz. Awad) fakat günümüze kadar bu dini akımın doğuşuyla alakalı sorunlar çözülebilmiş değil. Bazı sorunlar, o veya bu şekilde literatürde çözümlenmiş, fakat birçok sorun henüz çözülemez durumda. Êzidîler'le alakalı çok yazılar yazılmıştır ve çoğunlukla genel fikirler bilimsel değeri olan hükümlerin yanında yer almıştır. O veya bu şekilde Êzidîler'den bahseden tüm araştırmalarda bu dinin senkretik (birleşik) olduğundan bahsetmeden geçilmemiştir. Bu araştırmalara göre; Êzidîlik, Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Müslümanlık ve hatta Budizm ve Museviliğin birleşiminden oluşmuştur. Êzidî inancında diğer dinlerden alıntılar bulunmaktadır bunların etkisini gereğinden fazla büyütmemek gerekir. Örneğin Êzidî inancında Güneş, Ay ve Ateşe verilen önem Zerdüştlükten alınmıştır.

Doğal olaylara, elementlere verilen önem, bilindiği üzere bütün halkların geçmiş dini inançlarında bulunmaktadır, bu doğal bir olgudur ve buna alıntı demek doğru olmaz.

Belirtmek gerekir ki Güneşe, Aya ve Ateşe olan inanç o kadar yaygındır ki, Êzidîler'in bölgesinde hem Persler'de, hem Ermeniler'de, hem Tacikler'de hem de diğer halkların önceki inançlarında görmek mümkündür. (Bknz. örneğin Spiegel 41-70, Vollmer-Binder.204-205,417,Widengren,269-274,Eilers308-309, vs).

Son zamanlarda özellikle amatör aydınlar döneminde, zamanında N. Mari tarafından söylenilen Êzidîliğin İslam öncesi dönemde (Kürt) dini olduğuna dair saf ve metodolojik olarak yanlış olan fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. (Bknz. Nikitine, 225). Kanıtlara dayanarak, Êzidî dininin Ortaçağda şekillenmiş, Sufilik üzerine kurulmuş son dönemde karşımıza çıkan bir din olduğunu söyleyebiliriz ve bu sebeple Kürtler'in ortak dini olması söz konusu değildir. İslam öncesi dönemde Kürtler'in etnik birliğinin şekillenmesine ayrıca bakacak olursak göreceğiz ki, bu daha çelişkili bir konudur ve araştırma gerektirir. (Bknz. Örneğin Asatryan-Livşits).

Êzidîler Tanrı'ya (Xwade), kutsallığına ve onun üçlü birliğine inanıyorlar. Burada ilk sırayı **Malak Tavus** almakta, ikinciyi **Şeyh Adi**, üçüncü yeri ise **Êzid**. Bu ayrımın geleneksel olduğunu söylemeliyiz, çünkü çoğu zaman bu kutsalların işlevlerini ve konumlarını tam olarak bilmek zor olmakta.

Êzidîler'in Tanrı kavramını açıklamak zordur. Xwade, ne eski Yunan mitolojisinde insan nitelikleri taşımaktadır ne de Yahudilerin her şeye kadir acımasız Yehovası'dır. Êzidîler'in Tanrısı ne Müslümanların doğaüstü Tan-

rısı, Allah'ına ne de Hristiyanların merhametli ve affeden Tanrı'sına benzemektedir. Êzidî dini ana hatlarıyla belirtilen dinlerin tanrılarının birleşimidir, bu onun yaratıcı özelliğidir. Bu öğretide, Tanrı yeryüzünün sadece yaradanıdır, onun koruyucusu ve yöneticisi değildir.

Êzidîler'in Tanrı kavramı, diğer dinlerdeki Tanrının dünyevi varlıklardan farklı olması kavramıyla benzeşmektedir; fakat burada da Êzidîlik yine diğer dinlerin benzer fikirlerinden kavramsal olarak farklılık göstermektedir. Êzidîlikte yaradan, her şeye kadir, olağanüstü güç bahşedilmiş; fakat dünyevi işlerden ve endişelerden uzak bir varlık olarak tanımlanır. Êzidîlikte, daha önce belirtildiği gibi, Tanrı, kendini Üçlü birliği aracılığıyla gösterir; Malak-Tavus, tavus kuşunu, Şeyh Adi, yaşlı adamı ve Êzid, genç adamı tasvir eder. Bu sebeple de Tanrı, Êzidî inancında çok buğulu ve belirsiz şekilde tasvir edilmiştir ve Tanrı'ya herhangi bir dua edilmemiş veya kurban verilmemiştir.

Bu makalede Êzidî dininin bütün sorunlarına değinmek gibi bir amacımız yok (Bknz. Asatryan-Poladyan ve Asatryan'ın yeni çalışmalarından Bknz. Guest), aksine bütün dikkati yazılı ve sözlü geleneklerde kendini gösteren, bu inancın kilit noktası olan Üçlü Birliğe çekmek isityoruz.

Malak-Tavus (Tavus kuşu-melek); Bu kutsal tabirden bahsederken, onu kötülüğün ifadesi, şeytanın somut hali olarak adlandırırlar. Görülen o ki, bu da Êzidîlerin sıklıkla Şeytana tapanlar, Şeytanın takipçileri" olarak adlandırılmalarının sebebi olmuştur.(Farsça.., Arapça..., Almanca, Taufelsanbeter, İngilizce, Devil worshippers, Rusça, поклоники лъвола vs.).

Êzidî inancına göre Tanrı yeryüzünü Malak-Tavus'un yardımıyla, onunla birlikte yaratıyor. Fakat bazı sözlü efsanelere göre yaradan olarak sadece o gösteriliyor. Belirtmemiz gerekir ki, diğer durumlarda olduğu gibi Êzidî mezhebinde Malak Tavusla da alakalı her şey berrak değildir. O karşımıza bazen Tanrı, bazen Tanrının vekili, bazen de zamanında Tanrı'nın çok yakınında olup sonradan cennetten kovulmuş bir melek olarak çıkıyor. Êzidî inancında, Malak Tavus karakteri çok zayıf tasvir edilmiştir. Êzidîlerin bu kutsalı daha çok Êzidîlere karşı düşmanca davranan komşular tarafından, Doğuda yaygın olan bu geleneğin etkisiyle nitelenmiştir. Buna göre, Şeytan Tanrının en yakın meleklerinden olmuştur ve Adem ile Havva'yı yasaklı buğdayı yemesi için ikna etmiştir (Kutsal kitaptaki elma yerine buğday kullanılmıştır) ve Cennetten kovulmasına sebep olmuştur[1]. Böylece aynı Doğu geleneğine göre yılan Şeytana yardım etmiştir ve Şeytan yılanı ağzına alarak

[1] Yukarda belirtilen (syf.143) Kara kitapta bahsedilen olay Malak Tavus'un buğdayı yemeye ikna ettiği Adem ile ilgilidir, böylece Adem Cennetten kovulur, Malak-Tavus ise göğe yükselir. (Bknz syf. 145, 18. bölüm).

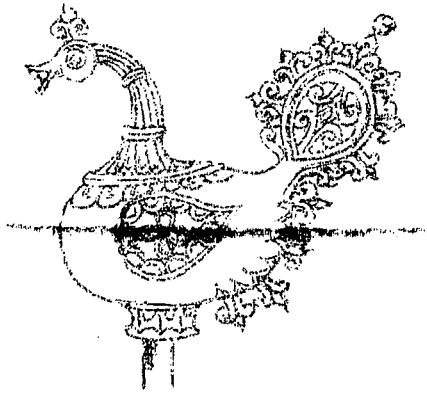
gizlice cennete sokmuştur. Tanrı bu yaptığından dolayı Şeytan'a kızar ve onu Cennetten atar, yılanı ise kolları ve bacaklarından yoksun ederek sonsuza dek dünyada sürünmeye mahkum eder.

Bu kutsal tasvirin, kuş, tavus kuşu görüntüsünün nasıl açıklandığına dair bir soru oluşuyor. Tavus kuşu (arapça. ...) Doğuda güzelliğin ve yüceliğin tasviri olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda sufiliğin terminolojisinde bilgeliğin ve aydınlığın sembolü olarak yer almıştır. Sufiliğin farklı mezheplerinde tavus kuşu tasvirine rastlamak mümkündür (Nikitine, 227). Müslümanlar'da ise cennet kuşu kabul edilen tavus kuşu, aynı zamanda gururun ve kibirin temsilidir. Irak'ın kuzeyinde yaygın olan bir geleneğe göre tavus kuşu, önceleri Tanrı'nın en sevdiği kuş olmuş ve Cennet'te yaşamıştır, fakat kendini beğenmişlik ve kibiri sebebiyle Cennet'ten kovulmuştur. Ceza olarak Tanrı onun bacaklarının şeklini bozmuştur ve tövbe edene kadar içeri girmesine engel olması için yılanı Cennet'in kapısında görevlendirmiştir[2].

Ortaçağ yazarı Pers Sufi şair Feridüddin "Mantıku't-Tayr" kitabında şöyle yazıyor:

- *"Selam sana ey Tavus kuşu, sen sekiz kapılı cennetten, yedi kafalı yılanın seni sokması yüzünden kovuldun. Bu yılanla olan arkadaşlığın seni kana buladı ve senin cennetten kovulmana sebep oldu. Bu yılanı öldürmeden bu sırrın bir paçası nasıl olacaksın? Ne zaman ki bu utanç verici yılandan kurtulursun, o zaman Adem seni kendiyle birlikte cennete götürecek." (Attar 41)*

Örnek verilen şiirde de görüldüğü gibi, Şeytan burada da Tavus kuşunu kandıran, onun cennetten kovulmasına sebep olan yılan tasviriyle karşımıza çıkmakta.[3]

Resim: Ressam Nikolay Gevorgyan

[2] Bu gelenek, yazarı Süleymaniyeli Zamşid al Haydari tarafından 1980 yılında yazılmıştır.

[3] Belirtmemiz gerekir ki Êzidîlerin kutsal mekanı Şeyh Adii mozolesinin bir bölümünde koca bir yılan işlenmiştir (Dvoci, 206). Yılana tapıldığma dair izleri radikal Şiilerde görmek mümkün. Bu, Zazaların inançlarında daha açık bir şekilde karşımıza çıkmakta.

Eski İran inançlarına göre, Tavus kuşu Şeytanın yarattığı olarak kabul görür. (Karşılaştırınız; Yeznik syf. 139. штакель берг с.9-10).

Êzidî inancındaki Tavus kuşu tasvirini sanırım Sufilikten etkilenmiş olmalarıyla açıklayabiliriz. Sufi ideolojisinde bu kuş bilgeliğin ve yüceliğin sembolüdür. Bununla birlikte, yüce olmasına rağmen özellikle Müslüman çevrede Tanrı tarafından lânetlenmiş ve Şeytanla birebir ilişkisi olan canlı olarak kabul edilmesi sebebiyle Malak-Tavus'un Müslümanlar tarafından "Şeytan" olarak kabul görmesine sebebiyet vermiştir. Burada cennetten kovulan Şeytan ve Tavus kuşu tasvirleri birbirleriyle bütünleşerek yeni bir "Şeytan-Tavuskuşu" tasviri oluşturmuştur.

Belirtmemiz gerekir ki, Tavus kuşu tarikatine has öğeler Hint yarımadasından çıkmıştır, erken tarih dönemlerinde Yakın ve Ortadoğu halklarının inançlarında yaygın olarak görülmüş ve inançlarının sembolü olan ruhani ve ruhani olmayan anıtlarına yansımıştır. (Ayrıntılı bilgi için bakınız. Meyer 2ö 33; Brentjes; Maiye: Amirbekyan Syf. 68-70).

Malak Tavus Êzidîlerin âyinlerinde kullandıklar gereçlerde şamdana işlenmiş horoz olarak tasvir ediliyor. Benzer şekilde pirinç Laleş'te saklanıyor ve her sene Gavallar tarafından (Êzidîlerin düşük mertebeli din adamlarının adıdır Bknz. Asatryan-Poladyan) Êzidîlerin yaşadığı bölgelerde gezdirilip kutsanıyor. Bunlar aracılığıyla imanlı cemaatten bağış toplanıyor. Bu heykelciklere sancak deniyor ve farklı inançlara ait insanlardan sıkı bir şekilde saklanıyor.

***

Şeyh Adi (Şeyh Adi bin Musafir): Êzidî efsanelerinin üçüncü ana karakteri. Bazı bilim çevrelerinde onun İran yazıtlarından tasvir edildiği fikri yaygındır (Eski İran. Yazata "tanrısallık, fedakârlığa layık". Bazıları da bu tanrısallığın oluşumunu, Arap Emevi hanedanlığının ikinci halifesi Êzid bin Muaviye'nin ismine bağlıyorlar. Araştırmacıların diğer bir kısmı ise, bu ismin İran'daki Êzd şehrinin isminden geldiğine inanıyorlar. (Driver, 200, Semenov, syf. 79). Ortaya atılan bu fikirler çok geleneksel ve tarih bilminden uzak. Örneğin Emevi halifeyi ve Êzidîlerin aynı isimdeki kutsalları arasındaki bağı nasıl açıklayabiliriz. Tarihi, ıspatlanmış belgelere dayanarak; benzer bağların varlığı kabul edilmiyor. Eski İran yazıtlarına gelirsek, onlar da bukadar geç ortaya çıkmış bir kutsallık için prototip sayılamayacak kadar eskiler. İran'daki Ezd (Yezd) şehrinde ise hiçbir zaman Êzidîler yaşamamıştır, orada asırlar boyunca Zerdüşt İranlılar yaşamıştır.

Bununla birlikte söylememiz gerekir ki, Emeviler'in ikinci halifesi Êzid bin Muaviye'nin Êzidîler'le hiçbir alakası olmamıştır. Yezid, 3,5 yıl (680-683) yönetmişlik yapmış ve herhangi bir dini inancın önderi olmamıştır. 680

yılında Kerbela savaşında, halifelik tahtının talipleri Ali ibn Abu Talibin çocukları Hasan ve Hüseyin, Yezid bin Muaviyeyi yenilgiye uğrattılar. Bu savaşta Hüseyin öldürüldü. Peygambere karşı yapılan bu muamele dolayısıyla (Hasan ve Hüseyinin annesi Fatma, Muhammedin kızıdır) Yezidin Müslümanlarca, özellikle Şii müsülmanlar arasında suçlu, kâfir olarak ün kazanır. Onu genellikle kötülüğün simgesi, Şeytanın takipçisi olarak görürler. O sebeple Yezid ismi sonraları basit bir isim haline gelir ve Doğuda imansızlığı sembolize eder. İlginçitir ki, bu ismin benzer şekilde kullanımı, Ermeni edebiyatında görülür, özellikle de içinde Sufilik barındıran halk şiirlerinde. Örneğin Sayat Nova'nın eserlerinde bu kelimeye hem Ermenice hem de Türkçe kıtalarında rastlamak mümkündür. Bakınız. "Çok insan senin sevginden Êzid olur (Yani senin sevginden imansız olur), Gel bi rahmet eyle sevginden Êzid oldum, Eridim tükendim senin yüzünden (Sayat Nova syf.112,113). Bknz Türkçe, yiğilsun Yezidlar jama tolansun/Namardün gögsina qama tolansun "İmansızlar toplansın (Êzidîlerden bahsediyor) birleşsinler, sahtekâr insanın göğsüne bıçak saplansın (Sayat Nova syf. 96).

Êzidîlerin imansız olduklarına ve Şeytana taptıklarına dair ünleri komşu halklar arasında onlara Êzidîler denmesine sebep olmuştur, yani imansızlar ve şeytana tapanlar. Daha sonra bu olgu Êzidî ibadetinde yeni bir kutsalı doğurmuştur ve son zamanlardaki fonksiyonların son derece belirsiz olması bunun geç başlamasıyla alakalıdır.

Êzidî ismi (Ezdi) komşular tarafından (egzoetnonim) küçümsenen bir takma ad olarak konmuş daha sonra ise soyun ismi haline gelmiştir ve bu etnonimiğin oluşumundaki bilinen ilkelerindendir. Êzidîler herzaman bu isimle çağrılmamışlardır, Ortaçağda Dasıni, Alevi veya Şarği olarak biliniyorlardı.

Êzidîler'in Kutsal Kitapları

Geçen asrın sonuna kadar Doğu biliminde Êzidî dininin sadece sözlü genelekler üzerine kurulu olduğuna inanılıyordu ve Êzidîlerin dini herhangi bir kitaba sahip olmadıkları sanılıyordu (Bknz Kartsev). Sözlü gelenekler de (dualar, marşlar vs) Êzidî inancının kapalı (ezoterik) yapısı nedeniyle araştırmacılar için ulaşılmazdı. Bu ve Êzidîlikle alakalı toplum bilgisi tek yönlü kaynaklara, çoğu zaman da yanlı ve doğru olmayan verilere dayalıdır[4].

[4] Êzidî din adamlarının yazıya döktüğü ilk dini yazı 1891 yılında Ermeni bilimadamı S. A. Yeğyazaryan tarafından yayımlanmıştır. (Bknz. Yeğiyazaryan s. 221-227). Burada Êzidîlerin ana dualarından üç örneği görmek mümkündür, bunu daha sonra aynı şekilde Macar doğubilimci Hugo Mokaş, aynı şekilde tekrar yayımlamıştır (Bknz. Makas, 37-48). Êzidîlerin sözlü ürünlerinin (qawl-übayt) önemli bir bölümünü son dönemde Celil kardeşler yayımladı.

Oysa bireysel çalışmalarda, özellikle gezginlerin notlarında, Êzidîlerin kutsal kitaplarının varlığıyla alakalı, bunların Laleş'te, Êzidîlerin kutsal mekanında tutulduğuna dair bazı ipuçları bulunmaktadır. Uzmanların büyük bir kısmı doğal olarak, bu bilgileri ciddiye almıyorlardı. Sadece bu yüzyılın başlarında Arap katolik din ve bilim adamı **Anastas Mari** büyük bir zorlukla bu iki şifreli kitabın kopyasını 1911 yılında deşifre ederek yayımladı. (Bknz Anastase Marie). Böylelikle O, Laleş'te Êzidî dinine ait iki kutsal kitap olmasını sağladı. Bu kitapları oluşturan Êzidîlerin şifreli yazıları, büyük bir kısmı Nasturi alfabesinden alman 33 harften oluşmaktadır.

Êzidî inancının kavramları Doğulu okuryazarların büyük ilgisini çekti. Onların sayesinde orjinallerinin birkaç versiyonu ortaya çıktı ve dağılmaya başladı, Almanca, İtalyanca ve İngilizce'ye tercüme edildi. Yayımlanmış en iyi ve bilimsel olarak en çok değeri olan baskı, Avusturya'lı doğubilimci **Maksimiliyan Bitner**'e aittir ve **Anastas Mari**'nin editio princeps'inden iki sene sonra 1913 yılında Viyana'da yayımlanmıştır. (Bknz. Bittner).

Êzidîlerin kutsal kitapları Laleş'te sıkı koruma altında, bir kutuda saklanıyor. Alelade bir Êzidî'nin özellikle de imansızların bunları görmelerine izin verilmiyor. Eğer Êzidî din adamına rüşvet vererek kopyalarını almayı başaran Anastas Mari'nin becerikliliği olmasaydı, bugün o kitaplarla alakalı bilgiler 19. yüzyılın sonlarındaki kadar az olacaktı.

Çok az ama dikkat çekici ve büyük ilgi gören bu kitaplar, Êzidî dininin temel prensiplerinin özetini içermekte. Bunların ilki **Kitebê Cilve "Vahiy Kitabı"** (Bundan böyle VK kısaltmasını kullanacağım). Bu kitap, tamamen Malak Tavus'a hitap etmektedir ve onun vaazlerini içerir. O, halkına seslenerek; doğru yoldan çıkmamalarını ve komşu imansızların dini görüşlerine aldanmamayı vaaz ediyor. O'na iman edenlere nimet ve onur vaad ediyor, O'na itaat etmeyenleri ise tehdit ediyor.

İkinci kitap Mushafe Reş "Kara Kitap"(Bundan böyle KK kısaltmasını kullanacağım). Burada Dünya'nın yaratılışı ve seçilmiş halk, Êzidîlerin doğuşu anlatılmaktadır. **Hristiyanların Kutsal Kitabının ve bütün Mezopotamya'nın mitolojisinin ve aynı zamanda Sufi ideolojisinin etkilerini görmek mümkündür** burda. Bu kitaba neden "kara" denmiş olduğuyla alakalı herhangi bir bilimsel veri bulmak pek mümkün değil. (Farklı görüşleri karşılaştırmak için bknz. Damlü-Ji, 117-118, Dyoci, 144 ve Semenov, syf. 60).

Bu kitapların telif hakları ve tarihlendirmeyle alakalı sorunları bugüne kadar çözülebilmiş değil (Bknz. Damlüji, 116, 125. Dyoci 143-144). Bununla birlikte, büyük olasılıkla (yazım dilinin özelliklerine dayanarak) bu kitaplar çok eskiye dayanıyorlar.

Êzidîler'in Kutsal Kitapları iki dilde yayımlanmıştır, Kürtçe ve Arapça. Zannediyoruz ki **ilk yazı Kürtçe yazılmıştır, Arapça olanıysa ondan türetilmiştir.** Son veriler bize bunu gösteriyor.

* * *

Aşağıda tanıttığımız kitapların ana dili, ne kadar şaşırtıcı olsa da Êzidîlerin konuştuğu, Kürtçe'nin Kurmançi lehçesi değildir, büyük olasılıkla Mukri'ye benzer bir lehçedir. Bu metinlerdeki dile, M. Bittner zamanında yayımladığı kitabından bir paragraf ayırmıştır (Bknz. Bittner, 66-82), burada genel hatlarıyla dilin dilbilgisini tanıtmıştır. Söylediğimizi tekrar etme ihtiyacı duymadığımız için, okuyanların dikkatini Bittner'in değinmediği veya üstünkörü değindiği, dilin belli başlı bazı özelliklerine vermelerini istiyoruz.

Êzidî kitaplarının dili, şüphe yok ki Kürtçe'nin güney lehçelerinden biridir, daha önce de belirttiğimiz gibi Mukri'ye yakındır. Fakat daha ayrıntılı araştırmalar gösteriyor ki bazı yönleriyle Kurmançi'den de çok uzak değil. Şöyle örnek verebiliriz. 1) Yer belirten –da sonekinin (eski İran antar-) kullanımı karşılaştırıldığında li-pes-da "bununla birlikte" (literatürde, "sonunda, sonundan") (VK, 3). 2)Şimdiki zaman (İngilizcedeki present continious) kullanımında di/a fiil öneki (VK 1,2,3,,6,10,11,4) kuzey lehçelerindekilere benzer (Eski İran hada- -Vahman-Asatrian, 13, 93) a ile birlikte (VK 1,1,5,8) bu daha çok güney lehçelerinde kullanılmaktadır (eski İran. aiwa- -Vahman-Asatrian, ibid.).

Vahiy Kitabı ve **Kara Kitap**'ta belirtildiği üzere dilin daha ilgi çekici kısmı kelime hazinesidir. Bunlar aynı zamanda İran lehçelerinin kelime hazinelerini karşılaştırmalı olarak araştırmak için önemlidir. Bakınz. 1) bard "taş" (KK, 12) (Eski İran. wrtta- veya wartaka-Morgen- stierne, 160) Êzidîlerin Dili (bundan böyle YD kısaltmamı kullanacağım) kavir (kamar), Bknz. Bacalan kamar "taş" farsça küh-o-kamar "dağ taş". 2)dandük "gaga" (KK, 19) YD nikil. bknz. Farsça nuk, Soğd. nwk. 3) dükal "duman" (KK, 30) YD dü. 4) hatav "güneş" (KK, 10, 33) YD tav(ilk şekli eski İran. apatapa- halinden ikincisi ise tapa'dan meydana gelmiştir) 5) hil-san "yükselmek, göğe yükselmek" (KK, 33) YD ra-bün (ilk şekli M. Bidner'e göre hilstan halinin versiyonudur (Bittner, 65) bize göre eski iran. da s(')n-, sdn) devamıdır. YD şekli eski İran dilinden *fra-baw- preformundan gelmektedir. 6) kalasir "horoz" (KK. 24) YD dik (arapça dik). 7) kew "buz" (KK, 16, 30) YD ci (Kara kitaptaki şekli eski İran dilindeki kaufa'dan türemiştir YD cakat halinden Ermenice'de ճակատ (okunuşu cakad)). 8) mang "ay" (KK, 12) YD hiv (ayrıntılar için bknz. Vahman-Asatrian, 115) 9) mar "koyun" (KK, 11, 19) YD barx (İkisi de eski İran dilinde warnaka- halinin farklı yansımalarıdır) 10) nardin "göndermek" (VK, 2,1,4) YD sandin (ilki eski İran dilinin

devamıdır ham-dara- halinden oluşmuştur (Emmerick, 141), ikincisi eski İran dilinde San'dan oluşmuştur (vahman-Asatrian, 88). 11) sa/ik "karın" (VK, 11, 12) YD zik, bknz Farsça sik-am (Eski İran dilinde skamb-) 12) sit "şey" (VK IV, 4) YD tist vesaire.

VK ve KK kitaplarının aşağıda önerilen tercümesi, Êzidî diniyle alakalı Ermeni okurlarına sunulan ilk yazılı derlemedir. Bu, M. Bittner'in yayımladığı bir kitaptır. (Daha önce de söylendiği gibi en iyisidir). Kitapların Kürtçe orijinalleri ve aynı yayımdaki Arapçası baz alınır.

Vahiy Kitabı (Kitabê Cilve)

Önsöz

1) Malak Tavus bütün canlılardan önce yaratılmıştır.

2) Seçilmiş halkını kayırarak onlara bilgi bahşedip korkudan ve kuruntulardan kurtarmak için Abtavus'u[5] dünyaya gönderen O'dur.

3) Bu işin ortaya çıkışı sözlü olarak yüz yüze anlatılarak, ardından da bu cemaatin[6] dışında kalan insanlar tarafından okunması yasaklanın Zalva[7] kitabı aracılığıyla gerçekleşti

Birinci Bölüm

1) Ben vardım, şuanda varım ve sonsuza dek olacağım. Ben bütün varlıkları yönetiyorum[8] ve onların işlerini düzenliyorum.

2) Ben hazırım, bana inananlara ve ihtiyaç duyduklarında [9] beni çağıranla karşı iyiyim.

3) Ben her yerdeyim[10]. Ben imansızların, onlara ithaf etmediği için "kötülük" atfettiği bütün olayların katılımcısıyım.

4) Her anın bir düzenleyicisi vardır ve bu benim tavsiyemle gerçekleşir. Her an herhangi bir sahibe gönderiyor[11] ve o sahiplerin[12] her biri kendi asrında kendi işini yapıyor.

---

5 Malak Tavusun kölesi anlamına gelmektedir. Arapçası...

6 Êzidî cemaatini kastediyor.

7 Yani vahiy. Arapçası ...

8 Êzidî dilinde (arapça bir kelime) kelimesi. Bunu "yaratan, yaratıcı" olarak tercüme etmek gerekir fakat Arapça örneğinde (yine arapça bir kelime) "yaradılanlar/canlılar) kelimesi kullanılmıştır. Êzidî dilindeki örneğinde büyük olasılıkla farsça (kelimenin farsçası) "yaratılan" kelimesinin yanlış tercümesi kullanılmıştır.

9 Kürtçe (kürtçe bir kelime) M. Bittner "im Angenblicke des Werkes" olarak tercüme ediyor (Bittner 13) ki bu yanlıştır. Bunu "gerektiğinde vb." şekilde tercüme etmek gerekir Bakınız arapçası (arapça kelime) "gerektiğinde".

10 Sözlü olarak "hiçbiryer bensiz değil". Bu Sufi tümtanrıcılık ideolojisinin özel unsurlarındandır, buna göre Tanrı her yerdedir.

5) Yaratılan canlıların istediklerini yapmalarına izin veriyorum.

6) Bana karşı çıkan yeniliyor.

7) Benim işime başka Tanrılar karışmıyor, onlar benim isteklerime karşı çıkmazlar.

8) İmansızların ellerindeki kitaplar, doğru değiller ve peygamberler tarafından yazılmamışlardır. Aksine, sahte ve çarptırılmışlardır. Her biri diğerinin tekrarıdır ve birbirlerini reddederler.

9) Doğruluk ve sahtekârlık deneyimle anlaşılır.

10) Ben, benim adıma konuşanlara kızıyorum. Karşı çıkışımı birkaç gün içersinde onlara gönderdiğim anlamlı mesajlarla gösteriyorum. Genellikle bence doğru olmayan işlere ben karşı çıkıyorum.

11) Ben, benim öğrencilerimi takip edenlere yol gösteriyorum ve eğitim veriyorum[13]. Bu insanlar benim takipçim oldukları için mutlu olurlar.

İkinci Bölüm

1) Takdir ettiğime iyilik veririm.

2) Ben dünyaya hükmediyorum ve onun içinde bulunan bütün varlıklara.

3) Ben insanların birbirleriyle kavga etmelerini istemiyorum.

4) Ben bana ait olan ve bana itaat edenlere her koşulda iyilik vermem.

5) Ben denemiş olduklarıma ve benim istediğim gibi davrananlara iş veriyorum.

6) Ben bana inananların ve bana danışanların karşısına herhangi bir biçimde çıkıyorum.

7) Zaman zaman ben insanlara işkence ediyorum ve kimse bunu durduramaz.

8) Ve kimse buna engel olamaz.

9) Bana karşı gelenlere işkence ve hastalık veriyorum.

10) Bana iman edenler diğerleri gibi ölmüyorlar.

11) Ben kendine ayrılmış zamandan daha fazla yaşayan insana dayanamıyorum.

12) Eğer istersem, herhangi birini reankarnasyon yoluyla bir veya birkaç kez bu veya başka bir dünyaya gönderirim.

---

[11] M.Bittner eylemi pasif haliyle tercüme ediyor wird... gesandt (Bittner 15) kürtçe da-nera aktif halde "gönderiyor" olarak anlamalıyız.

[12] Bu kelime Arapça orijinalinde (arapça kelime), kürtçede ise (Kürtçe kelime) (gawra) "büyük" olarak tercüme edilir.

[13] Sözlü "benim öğrettiğim kişiler". (arapça ...)

Üçüncü bölüm

1) Kitap olmadan bana iman edenlere yol gösteriyorum ve önderlik ediyorum. Ben görünmeden onları yönetiyorum. Size öğrettiklerim uğraş vermeden elde ediliyor[14].

2) Zaman zaman diğer dünyada olanlara ve benim dinimi reddedenlere zarar veriyorum.

3) Ademin çocukları dinin kurallarını bilmiyorlar ve bu yüzden sık sık doğru yoldan çıkıyorlar.

4) Kara hayvanı, gökyüzündeki güvercin ve denizdeki balık, bunların hepsi benim elimde ve benim emrimdeler.

5) Ben yeraltı zenginliklerinin yerini biliyorum ve onları bir bir insanlara veriyorum.

6) Ben, mucizelerimi görmek isteyen insanlara gösteriyorum.

7) Kötülük yapan ve benim ve bana iman edenlerin kurallarına uygun davranmayan yabancılar, zarar görmelidirler, çünkü yüceliğin ve zenginliğin benim elimde olduğunu bilmiyorlar, ve ben bunları Ademin çocuklarından çok daha iyilerine veriyorum.

8) Dünyanın oluşumu[15] günlerin birbirini takibi ve bütün düzenleyicilerin düzeni başından beri benim elimde[16].

Dördüncü Bölüm

1) Hakkımı diğer Tanrılardan herhangi birine vermem.

2) Yaratılışın gerçekleşmesi için dört elementi, dört saati ve dört temeli ben hediye ettim[17].

3) Benim kurallarımla uyuşuyorsa, yabancıların kitapları kabul edilebilir. Benim kurallarımla uyuşmayan kitap onlar tarafından değiştirilmiş ve çarpıtılmıştır[18].

4) Benim düşmanlarım üçüdür ve benim kötülüğüm üç şey içindir.

5) Benim sırrımı açığa vermeyenlere iyilik gelecek.

6) Benim için eziyet görenlerin her birine herhangi bir dünyada ben karşılığını iyilikle vereceğim.

---

[14] Bknz "was ich euch lehre hat keine Mühsal in sich" (Bittner, 19)

[15] Sözlü, "dünyanın yola koyulması (arapça bir kelime) rek xistin "yola koyulmak

[16] Bu bölümü M. Bidner şu şekilde tercüme etmiş "Von früherher ist die Richtung des einen Weges Welten und die Umdrehung der Tage und der da cin setz alle, die ihre Sache durch führen von mir her" (Bittner, 21)

[17] M. Bidnerin tercümesiyle "...um die Werke der Schörung zustandezubringen" (bittner, 21).

[18] (arapça bir kelime) (gonwayana) "onlar tarafından değiştirilmiş" (Bknz. kurmançi dilinde guher(-in), "değiştirmek" –Eski İran dilinde wi-tar) gori- edilgen sıfat, -(a) wa- ekiyle ve –yan üçüncü çoğul şahıs enklitik zamirle.

7) Bana iman edenler, yabancılara karşı savaşırken ben yanlarında olacağım[19].

8) Ey benim doğruluğumu kulaklarıyla duyan insanoğlu, benden gelmeyen seslere kulak vermeyin. Günah işlememek için benim adımı çağırmayın[20]. Siz, yoldan çıkmışların neler yaptıklarını bilmiyorsunuz.

Beşinci Bölüm

1) Benim varlığımı ve resmimi aklınızda tutun, çünkü o size unuttuğunuz kurallarımı hatırlamanızı sağlıyacak

2) Benim kölelerimin sözleriyle yola koyulun, benim adıma size ilettikleri o doğaüstü bilime kulak verin.

Vahiy kitabı sona erdi.

Kara Kitap (Mushafê Reş)

1) Başından beri tanrı kendi iyi[21] varlığından[22] beyaz bir inci yarattı[23] ve Anfar[24] adını verdiği bir güvercin yarattı ve orada kırk bin yıl yaşadı.

2) Pazar günü dünyanın yaratılışının ilk günüydü. Tanrı bir melek yarattı ve O'na Azrail adını verdi. Bu herkesin önderi olan Malak-Tavustu.

3) Pazartesi günü Tanrı, melek Dardayel'i yarattı. Bu Şeyh Hasandı[25].

4) Salı günü melek İsrafil'i yarattı. Bu Şeyh Hamstı.

5) Çarşamba günü melek Mikayeli yarattı. Bu Şeyh Abubekirdi.

6) Perşembe günü melek Cebrail'i yarattı. Bu Secaaddindi.[26]

7) Cuma günü melek Şamnail'i yarattı. Bu Nasruddindi.

---

19 M. Bidnerin tercümesiyle; "Zum Stelte gegen die Fremden will ich mich zu jeden, die mir angen, stellen auf eine Seite" (Bittner, 23).

20 Êzidî mezhebinde Malak Tavusu'un ismini vermek yasaktır, bu günah sayılıyor.

21 Arapça bir kelime) güney Kürtçe'de "sevgili" anlamına gelmektedir, M. Bittner de böyle tercüme etmiştir "gelibte", fakat bize göre bunu "iyi" olarak tercüme etmek daha doğrudur.

22 Arapça (arapça bir kelime) (sirr) "sır" anlamına gelmektedir. Bu kelime radikal şii (sufi) Kozmogoni'de dünyanın oluşumundan sonra tanrının varlığı tüm evrene yayılmışken böyle bir olaydan bahsediyor.

23 (Arapça bir kelime) "inci ve elmas "varlık" anlamına gelmekteydi (Baknz. bunun Arapçalaştırılmış haline "Arapça kelime") ve orta İran dilinde gohr "varlık" kelimesinden gelmektedir (Eski İran dilinde gaw (a) ora- halinden türemiştir). Mücevher radikal Şii ideolojisine göre yaratılıştaki önemi çok büyüktür. Bu aynı zamanda ruhun doğuşu ve bilgi edinme anlamına gelmektedir.Ahl-e-cakğ mezhebinde ve genellikle İranlıların gerçekliğinde mücevher aynı zamanda bakirelik ve saflığın simgesidir. İnci ise (arapça şadaf) evreni simgeler (Ayrıntılar için bknz.Minorcki S. 63 Mokri 1966. 16-19).

24 Arapça (arapça bir kelime) büyük ihtimalle "uysal, ürkek" anlamına gelmektedir (Bittner, 54)

25 Şeyh Hasan ve aşağıda belirtilen insanlar (Şeyh Hams hariç) alevi ayaklanmasını başlanan tarihsel figürlerdir.

26 Êzidî mezhebinde Şeyh Hams Güneşi temsil etmektedir (Arapça sams) Şeyh Sin ise Ay'ı. Êzidîlerin dini geleneklerinde Fahrettine benzetilmektedir (Bakınız. makale 8,11)

8) Cumartesi günü melek Turail'i[27] yarattı. Bu Fahrettindi.

9) Ve O Malak Tavus'u hepsinin yöneticisi yaptı.

10) Bununla birlikte O yedi gökyüzünün, Dünyanın, Güneşin ve ışığın resmini yarattı.

11) Fahrettin insanı, hayvanları, kuşları ve vahşi hayvanları yarattı ve onları kendi başlığının cebine koydu[28]. Diğer meleklerle birlikte inciden çıktı. Daha sonra o inciye bağırdı, bu incinin dörde ayrılmasına sebep oldu, içinden[29] su aktı[30] ve deniz oldu. Dünya yuvarlaktı ve hiç yarığı[31] yoktu.

12) O Cebrail'i kuş olarak yarattı ve eline dünyanın dört bir yanını vererek gönderdi. Böylelikle o bir kayık yaptı ve otuz yıllığına suya koydu. Böylelikle o geldi ve Laleş'te yaşadı[32]. O bağırdı ve Dünya'da taşlar yarattı, Dünya toprağa dönüştü[33] ve sarsılmaya başladı. O Cebrail' emretti ve sakinlik oluştu. İncinin iki parçasını getirdi ve birini dünyanın altına diğerini de kapısına yerleştirdi. Daha sonra bunlara[34] gökyüzünü güzelleştirmek için incinin tozundan yarattığı Ay'ı, Güneş'i ve yıldızları taktı.

13) Verimli ağaçları, bitkileri ve dağ tepelerini Dünya'yı güzelleştirmek için yarattı. Daha sonra Dünyanın halısının üzerine gökyüzünün tahtını yarattı.

14) Büyük Tanrı meleklerine dedi ki; "Ben Adem ile Havva'yı yaratıyorum ve onları İnsan yapacağım. Adem'den[35] Şahr bin Safar oluşur[36] ve onlardan Dünya üzerinde bir halk oluşur bundan sonra da Azrail'in yani Malak Tavus'un halkı (Êzidî halkı) meydana gelir.

15) Bundan sonra O, Şeyh Adın'i Şam'dan[37] Laleş'e gönderdi.

---

27 Arapçasında (Arapça bir kelime) Nurayil. Belirtmemiz gerekir ki Kara Kitapta bu yedi tanrısallık, özellikle Malak Tavus, Yahudi ve Arap geleneklerinde görülmektedir, bu sıralamanın benzerini ise (cüzi farklılıklarla) radikal Şii'lerin inançlarında görmek mümkündür. (Bknz. Mikorski s. 62, 64, 84. Mokri 1966, 22-26, Mokri 1974, 29-30). Yedi melek- tanrısallıkların yaratılışları bu metinde bize, Zerdüşt inancındaki Ahura Mazda'nın yarattığı Amshaspandları hatırlatmakta.

28 (Arapça bir kelime) (girlar) Orta iran dilinde *griv-pan buradan ermeniceye "գրպան" (grban) cep olarak geçmiştir.

29 Sözlü olarak "karnından" (arapça bir kelime/li sike).

30 İlk eserini tamamladıktan sonra (Şii geleneklerinden birinde anlatılıyor) Tanrı bakışlarını inciye çevirdi, ve birden çıkan kıvılcım inciyi parçaladı buradan Tanrının varlığının ışığı çıktı (Mokri 1966. 19).

31 Kürtçe (kürtçe kelime) (kun) "geçiş, rektum" kelimesi büyük bir ihtimalle eski İran dilinde ku-na-halinden gelmektedir Kürtçe'yle karşılaştırdığımızda kon "çadır" *kau-na (kelime burada okunmuyor).

32 Yazı dilinde (Arapça kelime) (Layes)

33 Yani son halini aldı.

34 Büyük ihtimalle gökyüzünden.

35 Bknz 19

36 Bunun kim olduğunu anlayamadık

37 Yani Suriye'den.

16) Daha sonra Tanrı Kara dağ'a indi[38] ve bağırarak 30 bin melekten oluşan bir kalabalık yarattı[39], bunlar kırk[40] sene O'na taptılar. Fakat; Tanrı bu melekleri Malak Tavus'a teslim etti ve onlarla birlikte göğe yükseldi.

17) Fakat Tanrı kutsal dünyaya indi ve toprağı, rüzgarı, ateşi ve suyu yarattı. Kendi gücü sayesinde toprağa ruh verdi ve Adem'i yarattı. Cebrail'e O'nu Cennet'e götürmesini ve buğday haricinde tüm ağaçlardan (meyvelerden) yemesine izin vermesini söyledi.

18) Yüz yıl sonra Malak Tavus Tanrı'ya "Adem'in soyu nasıl çoğalacak?" diye sordu. Tanrı "Bu işin sorumluluğunu sana bıraktım." dedi. Malak Tavus Adem'e sordu "Sen buğday yedin mi?" Adem "Tanrı bana yasaklamış olduğu için yemedim" dedi. Malak Tavus "Ye, bu senin için faydalıdır." dedi. Buğdayı yedikten sonra Adem'in karnı şişti. Malak Tavus O'nu Cennet'ten kovdu ve göğe yükseldi.

19) Adem üzülmeye başladı çünkü makatı yoktu. Tanrı O'na bir güvercin yolladı ve Güvercin Onun arkasında bir makat açtı ve O rahatladı.

20) Cebrail yüz yıllığına Adem'den uzaktı. O Yüz yıl boyunca üzüntü içersindeydi.

21) Tanrı Cebrail'e Havva'yı yaratmasını söyledi ve O Ademin sol kaburgasından Havva'yı yarattı.

22) Malak Tavus bizim halkımız için Dünya'ya indi. Asur'lu kralların haricinde başka krallarımız da vardı. Bunlar, Naşruh Gambuş, Fahreddin, Ardemuştur bunlar sırasıyla Nasraddin, Fahreddin ve Şemseddin dir. Bunlardan sonra bizim iki kralımız daha oldu Birinci ve İkinci Şabur. Onlar'ın egemenliği yüz elli yıl sürdü[41]. Bizim büyüklerimiz onların soyundan gelmektedir.

23) Biz dört krallara kızgınız[42].

24) Bizim için a)Laktuka bitkisi Khasia peygamberinin ismi olduğu için yasaktır[43] b) Fasulye yasaktır, c) Mavi rengi yasaktır, d) Geyik eti, bizim peygamberlerimizden birinin koyunu olduğu için yasaktır. e)Şeyh ve havarileri kesinlikle koroz eti yememeliler çünkü Malak Tavus, horoz şekliyle resmediler yedi kutsallardan birisidir. f) Şeyh ve havarileri kabak yememeli-

---

38 Sanırım burada Kutsal kitaptaki geleneğin bir başka versiyonuyla karşı karşıyayız ve dolayısıyla bu dağı Cudi'ye ve Tarihi Korchayk ilindeki Ağrı dağına benzetmek gerekir.

39 Bağırmek ve gülmek mitolojide hayat verme anlamındadır. Verimlilik ve bolluğu simgeler (Bknz. Propp). İlginçtir ki İran'ın Peria bölgesinde turşu kurulurken veya konserve yapılırken bağırmaları için çocukları çağırırlarmış. İnanışa göre, bu konservenin ve turşunun daha kolay ve kaliteli olmasını sağlıyormuş.

40 Arapça orijinalinde kırk bin.

41 Burada Êzidîlerin soyunun daha eskiye dayandığını göstermeye çalışıyorlar. Belirtilen isimlerle alakalı Bknz. Bittner, 60 ve 63.

42 Bunların kimler olduğu ve Êzidî'lerin onlara neden kızdığı belirtilmemiş.

43 Arapça (arapça bir kelime) (xass) Lactuca bitkisi. Khasia ise muhtemelen uydurma bir isimdir.

ler. g) Ayakta işemek yasaktır, h) Oturarak pantolon giymek yasaktır i) Tuvallette doğal ihtiyacını gidermek yasaktır j) Banyoda yıkanmak yasaktır, k) Şeytan kelimesini kullanmak doğru değildir çünkü bu bizim tanrımızın ismidir böyle bir isim "kaytan" ip, "şat" nehir, ve "şar" kötülük kelimelerine, benzemektedir[44] l) Lanetli kelimesini kullanmak doğru değildir[45], m) Konuşma içersinde lanet ve nal[46] kelimelerini[47] kullanmamız doğru değildir.

---

[44] Çünkü bunlar Şeytan (Arapça (kelimenin arapçası) "şeytan") kelimesiyle kafiyelidirler.

[45] Çünkü lanet Êzidîlikte yasaktır. (Bakınız 44, 5. madde).

[46] Kürtler arapça la'na "lanet" kelimesini na'hla olarak okurlar, bu na' "nal" kelimesidir.

[47] Êzidîlerin ahlaki değerleri 1873 yılında, Êzidî din adamlarının Osmanlı devletine gönderdikleri istek başvurusunda şekillenmişri. Abdül Aziz Sultan'ın aynı yıl verdiği emirde ozaman kadar askerlikten muaf olan Êzidîleri de askere çağırmaktadır. Bundan kaçınmak için Êzidî din adamları bir başvuru yapıyorlar ve ekte Êzidîlerin dini tezlerini gönderiyorlar ve burada, askeri görev yapmalarının uygun olmadığı belirtiliyor. Yukarıda KK alakalı bilgilere bu belgeden elde ettiğimiz verileri ekleyebiliriz. Belgede kitaptaki tüm bilgiler özet olarak verilmiştir. Driver, 208-210 ve Damlüft, 136-139.

Madde-1: Êzidî cemaatinin her bir bireyi, büyük veya küçük, erkek ya da kadın senede 3 kere Nisan, Eylül ve Kasım aylarında Laleş'te Malak Tavus'u ziyaret etmelidirler. Aksi halde imansız kabul edilir.

1) İsa'dan önce bizim dinimiz putperestlik olarak biliniyordu. Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar bizim dinimizle ters düştüler. Aynı şekilde İranlılar da.

2) Ahab (45) bizim krallarımızdandı. Bize ona özel isim koymamız için emir verdi. Ve ona Ahab-Tanrı veya Baılzbub (Beğzebuğ) şimdi Pirbubn ismi konuldu(46).

3) Bizim Babilon'da bir kralımız vardı. Adı Bukhtnasar idi (Nabuchadnezzar). Ve İran'da Akhaşveroş (Serhas) adında bir kralımız vardı. Ve İstanbulda Agrinkalos (Arcadius) adında bir kralımız vardı(47).

4) Dünya ve gökyüzünün yaratılışından önce Tanrı denizin üzerindeydi, kendisi için bir kayık hazırladı ve onunla denizlerin üzerinde geziniyordu.

Madde 2- Bizlerden her biri eğer her sene Eylül 15-20'nde Şeyh Adi şölenine katılmazsa imansız kabul edilir.

Madde 3- Her bir Êzidî her gün, gün doğumunda güneşe doğru diz çöküp dua etmeli fakat onu herhangi bir Müslüman, Hristiyan veya Yahudi görmemeli.

Madde 4- Bizim cemaatimizin her bir bireyi, her gün "ahiret kardeşinin" bir şeyhin ve piirin elini öpmeli (Bu dini enstitüyle alakalı bakınız. Asatryan).

Madde 5- Bizim mezhebimize göre lanet, yasaktır. Eğer bizlerden herhangi biribir imansızdan lanet sözleri duyarsa onu öldürmeli veya kendi öldürülmelidir.

Madde 6- Cemaatten biri öldüğünde onun "ahiret kardeşi" piiri ve şeyhi bu duayı etmeli; "Ey sen Malak Tavus'un kölesi, sen Malak Tavus'un takipçisi olarak kalmalısın. Eğer diğer dünyada biri sana Hristiyan, Müslüman verya Yahudi olmanı söylerse onlara inanma ve onları reddet. Eğer onlara inanırsan imansız sayılırsın.

Madde 7- Her bir Êzidî her zaman cebinde Kutsal Şeyh Adii'nin mezarının toprağından bulundurmalıdır ve her gün bundan bir çimdik tüketmelidir. Êzidî öldüğünde de cebinde bu topraktan bulunmalıdır.

Madde 8- Her bir Êzidî sadece kendi memleketinde oruç tutmalıdır, başka bir yerde olmaz, ve bu günlerde sabah ve akşam Şeyhini veya Pirinin evini ziyaret edip bir bardak şarap içmelidir.

Madde 9- Eğer Êzidî cemaatinde n biri bir yıla yakın bir süre evinden uzak olursa, dönüşte karısıyla yaşayamaz, ve bizlerden hiç biri ona kız vermez.

Madde 10- Bir Êzidî yeni aldığı kıyafetini muhakkak önce Şeyh Adii'nin mezarının kenarında bulunan suda yıkamalıdır.

Madde 11- Eğer bizlerden biri yeni bir gömlek dikmek isityorsa yakasını "ahiret kardeşi" dikmelidir.

Madde 12- Mavi elbise bizde yasaktır. Aynı zamanda Müslümanın, Hristiyanm, Yahudinin usturasıyla traş olmak yasaktır.

Madde 13- Êzidî umumi tuvalete ve hamama girmemelidir. Yabancı bir mezhebe ait birinin yemek kaşığını kullanmamalıdır.

Madde 14- Yemekle alakalı, diğerlerinden farklı olarak bize balık, kabak, bamya, fasülye, lahana ve marul yemek yasaktır. (Burada belirtilmemiştir ancak Êzidîlerin domuz eti yemesi de yasaktır bunun

25) İsa'dan önce bizim dinimiz putperestlik olarak biliniyordu. Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar bizim dinimizle ters düştüler. Aynı şekilde İranlılar da.

26) Ahab[48] bizim krallarımızdandı. Bize ona özel isim koymamız için emir verdi. Ve ona Ahab-Tanrı veya Baılzbub (Beğzebuğ) şimdi Pirbubn ismi konuldu[49].

27) Bizim Babilon'da bir kralımız vardı. Adı Bukhtnasar idi (Nabuchadnezzar). Ve İran'da Akhaşveroş (Serhas) adında bir kralımız vardı. Ve İstanbul'da Agrinkalos (Arcadius) adında bir kralımız vardı[50].

28) Dünya ve gökyüzünün yaratılışından önce Tanrı denizin üzerindeydi, kendisi için bir kayık hazırladı ve onunla denizlerin üzerinde geziniyordu.

29) Kendi kendine bir inci yarattı ve kırk yıl onu yönetti sonra onu tekmeledi.

30) Ve onun patırtısından ve sesinde dağlar, tozundan tepeler, dumanından ise gökyüzü oluştu. Ve o bunları sütunlar olmadan birleştirdi.

31) daha sonra o dünyayı kilitledi, eline bir kalem aldı ve bütün varlıkların listesini yaptı.

32) Kendi varlığından ve ışığından altı tanrısallık yarattı, onların yaratılışı bir ateşle diğerini yakmaya benziyordu[51].

33) İlk Tanrı ikincisine "Ben sadece gökyüzünü yarattım. Sen göğe yüksel ve herhangi bir şey yarat." dedi. O gökyüzüne çıktı ve Güneş oldu aynısını diğerine söyledi. O da göğe yükseldi ve Ay oldu. Dördüncüsü Ufuk oldu, Beşincisi gündoğumu, Altıncısı ise Atmosfer.

(Kitap sona ermiştir)[52]

[Ermenice'den Çeviren: **Melisa Taşcıyan**]

---

müslümanlıkta yasak olmasından kaynaklı olduğu sanılmakta). Biz, marul yetiştirilen yerde yaşamayız.

48 Kutsal kitapta eski Yahudi ülkesinde kral Ahab (atab. 16,29)

49 Bknz. Bittner. 63.

50 Bknz not. 38.

51 Bknz not 24. ve Guest. 204.

52 Arapça orijinaline göre sona ermiştir.

Kaynaklar

Asatryan Polatyan- G. S. Asatryan, A. P. Polatyan, **Êzidîler ve Akşam,** Erivan, Ekim 20, 21 (1989).

Yeznik- Yezngа Goğbats: **Sapkınlık,** Venedik, 1826.

Kanayants- S. Kanayants: **Êzidîler (Êzidîler ve Ermeniler.** – "Yöresel kıyafetler", 1910, H.1, syf. 17-18.

Çaçani- K. Çaçani: **Değerli belgeseller Kürt-Ermeni Dostluk Bağları**. Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri ve Halkları, VII. Kürt bilimi; Erivan, 1975, syf. 226-248.

Sayat Nova- Sayat Nova: **Davtar** (kopya) Erivan, 1963.

Anastase Marie- P. Anastase Marie, La **decouverte recente des deux livers sacres des Yezidis.** – Anthropos. Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachenkunde. **Bd** 6/1, 1911, S. 1-39.

Asatrian- Gvorgian- G.S. Asatrian, N. Kh. Gevorgian Zaza Miscellany. **Notes on some religious customs and Institutions.** – In: A Green Leaf (Acta Iranica 28), Leiden, 1988, p. 499-508.

Bittner- M. Bittner. **Die heilligen Bucher der Jeziden oder Teulfelsanbeter** (Kurdisch und arabisch). Wie, 1913.

Brentjes- B. Brentjes. **The Mittanians and the Peacock-** In. Ethnic Problems of the History of Central Asia in the Early Period (Second Mi Nennium B. C.) Moscow, 1981, p. 145-148.

Celîl-**Zargotina Kurda,** 2 Cilt, O. Celîl, C. Celîl,Moskva, 1978.

G.R.Driver: **The Religion of the Kurds,** BSOS, Cilt-II/2, 1922.

Ellers, W: **Herd und Feuerstätte in İran,** Atiquitates İndogermanicae içinde, İnnsbruck, 1974.

Emmerick, R.E.: **Saka Grammatical Studies,** London, 1968.

Guest, J. S.: **The Yezidis,** London, 1987.

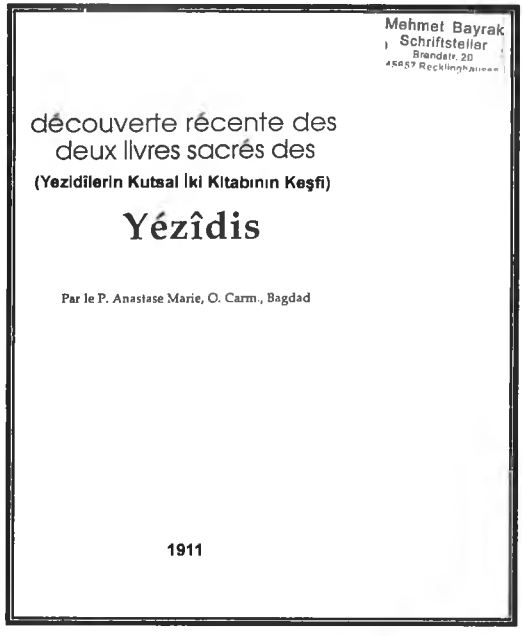
Makas, Hugo: **Kurdische Studien,** Heidelberg, 1900.

Mokri, M.: **L'ésotérisme Kurde,** Paris, 1966.

Mikitine, B.: **Les Kurdes,** Paris, 1956.

Wollmer-Binder: **Wörterbuch der Mytologie,** Stuttgart, 1874.

Widengren, G.: **Die Religionen İrans,** Stuttgart, 1964.

Mehmet Bayrak
Schriftsteller
Brandstr. 20
45657 Recklinghausen

découverte récente des
deux livres sacrés des
(Yezidîlerin Kutsal İki Kitabının Keşfi)

Yézîdis

Par le P. Anastase Marie, O. Carm., Bagdad

1911

Mehmet Bayrak
Schriftsteller
Brandstr. 20
45657 Recklinghausen

DENKSCHRIFTEN
DER
KAISERLICHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN WIEN.
PHILOSOPHISCH-HISTORISCHE KLASSE.

BAND LV.

IV.

DIE HEILIGEN BÜCHER
DER
JEZIDEN ODER TEUFELSANBETER
(KURDISCH UND ARABISCH).

HERAUSGEGEBEN, ÜBERSETZT UND ERLÄUTERT
NEBST EINER GRAMMATISCHEN SKIZZE

VON

Dr MAXIMILIAN BITTNER,

WIEN, 1913.
IN KOMMISSION BEI ALFRED HÖLDER

Resim-9/10: Êzidîler'in kutsal kitaplarının Batı'daki 1911 ve 1913 tarihli iki yayını.

II. KESİM

GÖRSEL TARİHTE ÊZİDÎ KÜRTLER

[GRAVÜR-FOTOĞRAF VE KARTPOSTALLAR]

ASIRLIK GRAVÜRLERDE ÊZİDÎ-KÜRTLER

Tarihin Suskun Çığlığı : Gravür , Fotoğraf ve Kartpostallar

Geçtiğimiz yıllarda, Nesimi Kalkan tarafından Diyarbakır Cezaevi'nden yollanmış , fotoğrafı, *"tarihin suskun çığlığı"* olarak nitelendiren, hacmi küçük ama anlamlı bir yazısını okumuştum. Şöyle diyordu Nesimi Kalkan:

"Her fotoğraf bir târihtir. Bazen de tarihin kendisi olurlar. Tarih nehrinin sessiz dili ve çığlığıdır fotoğraflar. Dünü bugüne, bugünü yarınlara taşıyan tarihin ve toplumların çıplak belleği olurlar. Hiç şüphesiz her fotoğraf kendi dönemlerinin siyasal ve sosyal aynası olur aynı zamanda. Toplumların ve sistemlerin yegâne gerçek tanığı olan bir ayna. Fotoğraflar kendi dönemlerinin hem sanığı, hem tanığı ve hem de yargıcı olurlar." (Özgür Politika, 27.2.2010)

Kalkan, daha sonra **Şeyh Said** ve **Seyid Rıza** gibi toplum önderlerinin fotoğraflarıyla; başta Dersim, Maraş, Halepçe ve Êzidîler olmak üzere çeşitli katliam fotoğraflarının, Diyarbakır zindanı başta olmak üzere çeşitli hapishanelerdeki işkence ve ülkenin çeşitli yerlerindeki faşizan linç girişimlerine kadar " kanayan – kanatan" siyah- beyaz fotoğrafların anlattığı acılı tarihe özetle vurgu yapıyor... "Ölümü, vahşeti, açlığı, işkenceyi, sürgünü, göçü, zindanı, idamı, zulmü, ötekiyi, zâlimi ve mazlumu" anlatan fotoğrafları hatırlatıyor...

Kuşkusuz bu belirlemelerin tümü,f otoğrafın öncesi olan gravür sanatı için de geçerlidir.

Baştan beri gerek yazdığım, gerekse editör olarak yayımladığım kitaplarda görsel ürüne özel bir yer verdim ve özen gösterdim. Çünkü, biliyordum ki, kimi zaman bir tek fotoğrafın anlattığı, sizin bir kitap boyunca anlattığınıza bedel olabilir. Nitekim, özellikle 1990'dan sonra yayımladığım tüm yayınları gravür, fotoğraf ve kartpostal gibi görsel ürünlerle süsledim. Daha 1991'de yayımladığım, **Prof. Dr. Celilê Celil**'in doktora çalışması ***"19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler"*** de ilk kez bir formalık gravüre yer verdim ki, bu, Türkiye'deki Kürdoloji yayınlarında bir ilkti...

Daha sonraki hemen tüm yayınlarda, yüzlerce gravür, kartpostal ve eski fotoğraf yayımladım. 2002'de yayımladığım ***"Gravürlerle Kürdler/ Bı Gravuran Kurd"*** konulu Albüm, Türk basınında *"Kürt Halkının Görsel*

Tarihi" olarak yansıma buldu. Burada; renkli veya siyah-beyaz yüzlerce Kürd gravürüne yer verildiği gibi, sonraki çalışmalara yardımcı olmak amacıyla salt Kürdler'e ve Kürdistan'a ilişkin seyahatnamelerden oluşan 24 sayfalık bir bibliyografya da yer aldı.

2008 yılında yayımladığım ***"Osmanlı'da Kürd Kadını/ Jinên Kurd Di Serdema Osmani De"*** adlı Türkçe- Kürtçe anlatımlı kadın Albümü de yüzlerce gravür, fotoğraf ve kartpostalı bünyesinde barındırıyordu. Albüm'ün ön kapağını, dönemin kartpostal modasına uygun olarak *"Yeki ez nisvane Kurdiye/ Une femme Kurde"* Kürtçe ve Fransızca altyazılarıyla nefis renkli bir **"Koçgirili Gelin"** kartpostalı süslüyordu. (Bkz. Özge yay. Ank. 2008)

Osmanlı Fotoğraf ve Kartpostalı'nın Özet Tarihi

Tarihi 1839 yılına kadar götürülen Osmanlı fotoğrafçılığı da tıpkı gravür gibi, öncelikle Batı kaynaklı bir sanattır. 1840'lı yıllarda fotoğrafı dünyaya tanıtma kampanyası başlatan Daguerre'nin öğrencisi **Mösyö Kompa'**mn, İstanbul'a gelerek Pera'da yeni buluşu tanıtmak ve dünyayı görsel açıdan belgelemek amacıyla çalışmalar yaptığı biliniyor.

Osmanlı toplumunda bir dönemeç niteliği taşıyan ve Fransa ile İngiltere'nin de içinde doğrudan yeraldığı 1853-56 Osmanlı- Rus Savaşı, Osmanlı fotoğrafçılığı ile kartpostalcılığında da bir dönemeçtir. Nitekim, 1856 yılında **Rabach** adlı bir Alman, İstanbul'da bir fotoğraf stüdyosu açmış, daha sonra bunu Diyarbakır veya Kayserili oldukları söylenen Ermeni kökenli **Abdullah Biraderler** izlemiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde *"Saray fotoğrafçılığı"* görevini de üstlenen Abdullah Biraderler; diğer Osmanlı halklarının yanında çok sayıda Kürt portresi de çekmiş ve bunlar, 1867'de Paris'te düzenlenen Uluslararası Fuar'da sergilenmiştir.

Osmanlı- Rus Savaşı'nm hemen sonrasında 1857'de İstunbul'da stüdyo açan bir başka fotoğrafçı da **Pascal Sebah'**dır. Bunların çektiği fotoğraflar da, ilk kez 1873'de Paris'te ***"Elbise-i Osmaniyye"****(Des Costumes Populaires de la Turquie)* adıyla bir Albüm olarak yayımlanmıştır ki, bu Albüm'de de çok sayıda Kürt fotoğrafı yer almaktadır.

İstanbul'da yaşayan **Pascal Sebah,** daha sonra Fransız kökenli **Policarpe Joaillier** ile 1888 yılından itibaren yeni bir stüdyo kurar. Bu stüdyoda çekilen fotoğraflar, büyük beğeni kazanır ve büyük çoğunluğu kartpostal haline getirilir ki, bunlar arasında çok sayıda Kürt kartpostalı da bulunmaktadır. Bu dönemin ünlü fotoğraf ve kartpostal sanatçılarından biri de, Avusturya- Macaristan kökenli **Max Fruchtermann** (1852- 1918)dır.

Bunun, 2000 yılında üç cilt halinde ***"Fruchtermann Kartpostalları"*** adıyla yayımlanan çalışması içinde de çok sayıda Kürt kartpostalı bulunmaktadır.

Gerek bu Albümlerden, gerekse Osmanlı döneminde yayımlanmış eserlerden derlediğimiz fotoğrafları ***"Fotoğraf ve Kartpostallarla Osmanlı Kürdleri"*** adıyla, anlatımlı bir Albüm halinde yayımlama projemizi, bugüne kadar hayata geçirmemiz mümkün olamadı. Ancak, bir bölümünü geçmişte gravür fotoğraf ve kartpostal olarak yayımladığımız Êzidî - Kürt figürlerinin görsel örneklerine, başka bir deyişle Êzidî Kürtler'in „Görsel Tarihi"ne bu çalşmada yer vermek istiyoruz. Hemen belirtelim ki, geçmiş yüzyıllarda; gerek gravür, gerek fotoğraf, gerekse kartpostal olarak en çok işlenen Kürdistanî etnik topluluk **Êzidîler**'dir.

Bir Kafkasya (Karabağ) Kürdü
*[Mrs. Bishop (Isabella L. Bird): **Journeys in Persia and Kurdistan:** London, 1891]'den aktarılarak, M. Bayrak: **Gravürlerle Kürtler**, Özge Yay. 2002*

1) Gravür ve Fotoğraf'ın Sunduğu Gerçek

2) Sincar-Musul arasında çarpışma
*[J.S. Buckingham: **Travels in Mesopotamia;** Londra-1827]*

3) Sincar'dan bir Yezidî erkek ve kadın
*[C.J.Rich: **Narrative of a Residence in Koordistan;** Cilt-1, Londra-1836]*

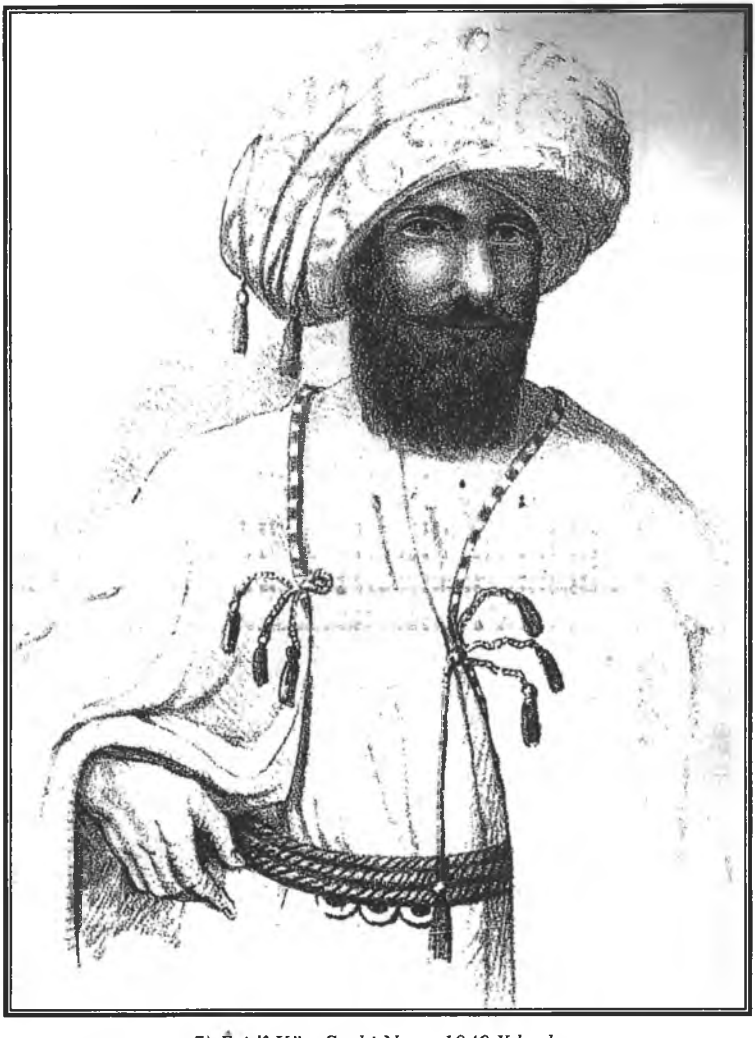
4) Âşıkların bir çoğu ümmi ve âmâ (kör) idi. Yukarda âmâ bir Êzidî aşık görülüyor.
*[C.James Rich: **Narrative of a Residence in Koordistan and on the site of ancient Nineveh;** 2 Cilt, Londra-1836]*

5) Êzidî Tapınağında Kürt ziyaretçiler
*[H. Layard: W.F.Ainsworth: **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamie, Chaldea and Armenia 1839-40;** 2 Cilt, Londra-1842]*

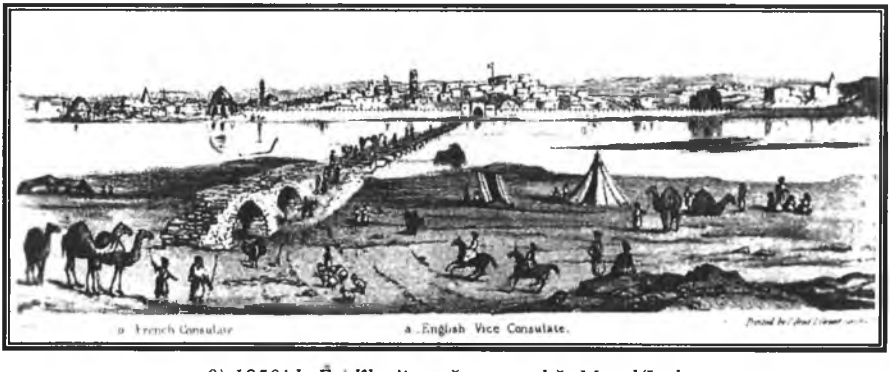
6) Êzidî dahil Kafkas ırkının tipleri
*[Kaynak: **L'Illustration, Journal Universel;** Cilt-6/1846]*

7) Êzidî Kürt Şeyhi Nasır 1849 Yılında
***[Discoveires in the Ruins of Nineveh and Babylon,** London-1853]*

8) 1850'de Laliş'deki Êzidî tapınağı
*[John S. Guest: **The Yezidis:** Londra-New York 1987]*

9) 1850'de Êzidîler'in yoğun yaşadığı Musul/Irak
*[John S. Guest: **The Yezidis:** Londra-New York, 1987]*

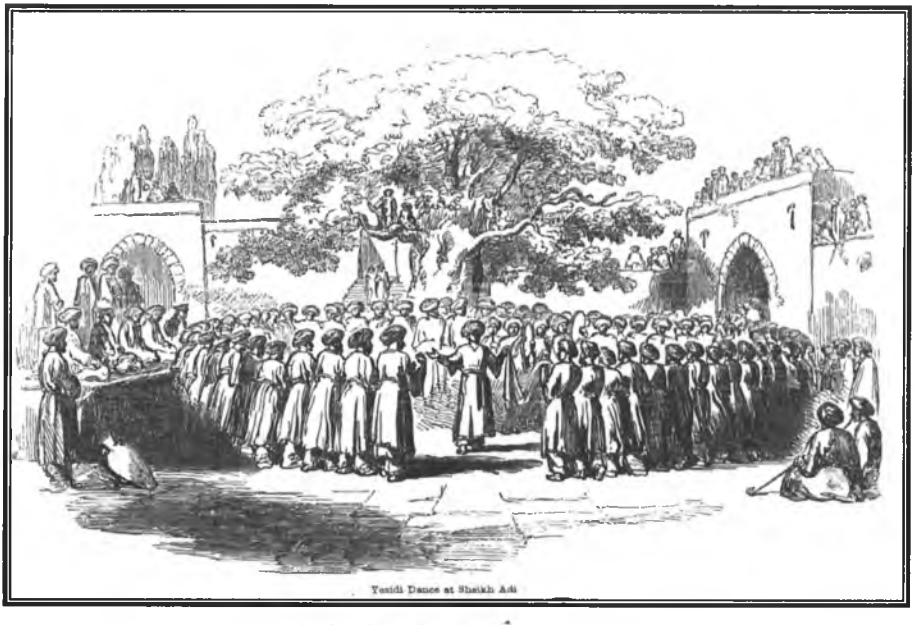
10) Tarihî bir kalıntının başında Êzidî Kürtler
*[Austen Henry Layard: **Nineveh und Babylon. Nebst Beschreibung seiner Reisen in Armenien, Kurdistan und der Wüste;** Leipzis - 1850]*

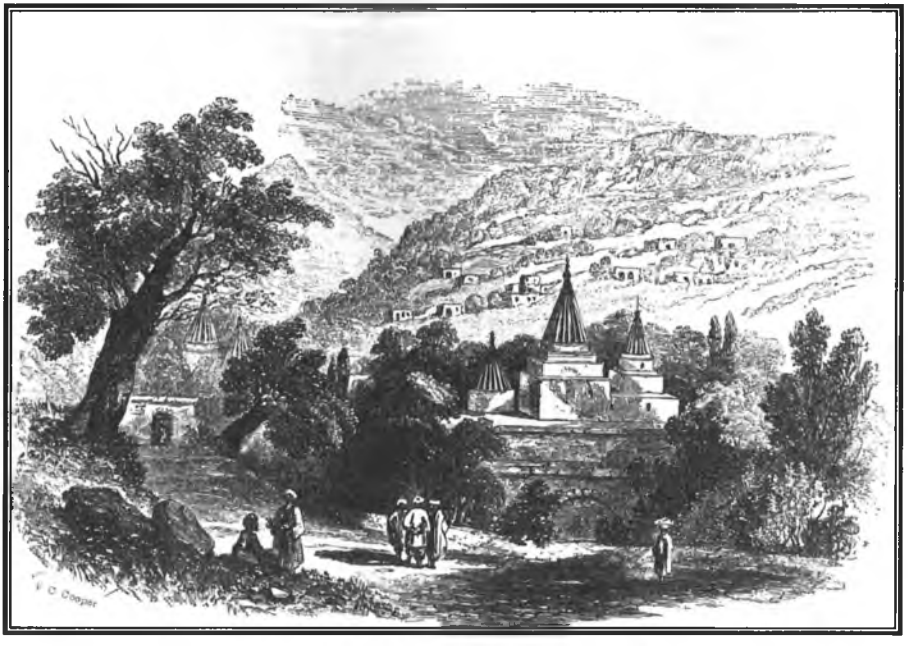
11) Yezidiler'in dini önderi Şeyh Nasır / Mezine dînê êzîdiya Şêx Nasir
*[Austen Henry Layard: **Discoveires in the Ruins of Nineveh and Babylon...,** London-1853]*

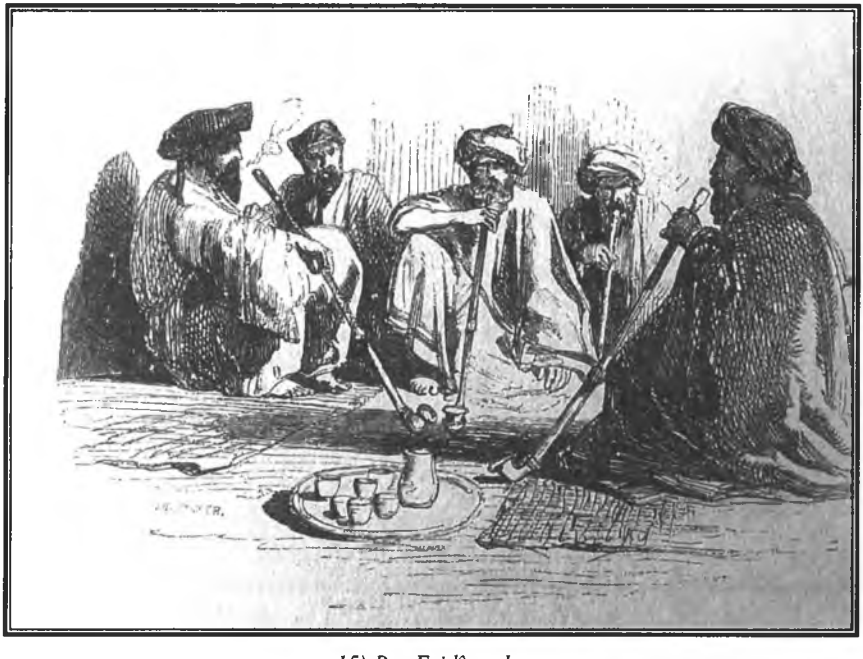
12) Dini müzik icra eden Êzidi Qewallar
*[A.Henry Layard: **Nineveh and its Remains,** 2 Cilt, Londra-1849]*

13) Şeyh adi Türbesinde Êzidîler'in dansı
*[Kaynak: A.H. Layard: **Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon with Travels in-Armenia, Kurdistan and the Desert:** London - 1853]*

14) Vadide Şeyh Adi Türbesi'nedn insanlı bir görünüm
*[A.Henry Layard: **Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon, with Travels in Armenie, Kurdistan and the Desert;** London-1853]*

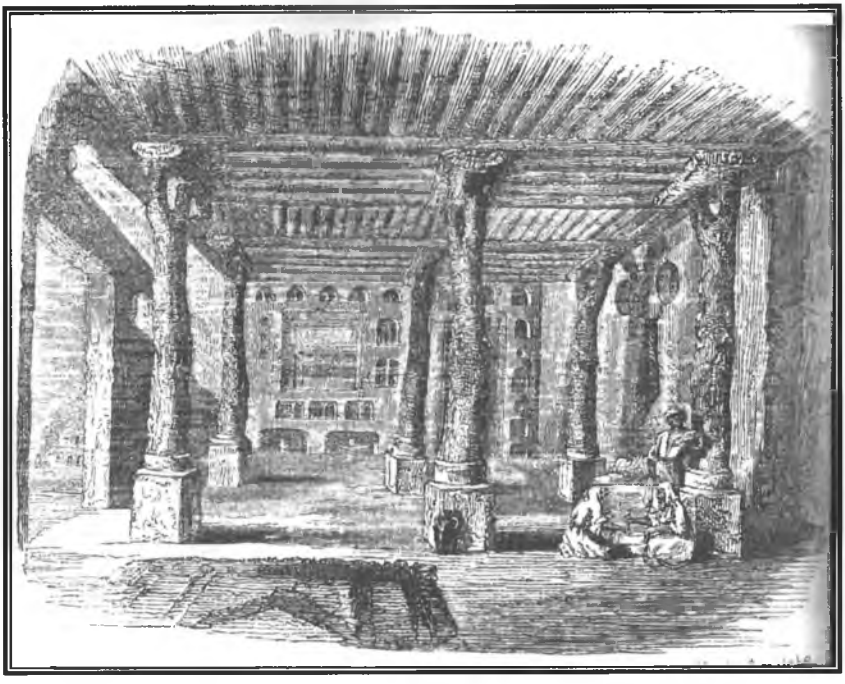
15) Ber Ezidî grubu
*[Austen Henry Layard: **Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon...;** London-1853]*

16) Êzidî Kürt kadınları
[A.H. Layard: ***Dicoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon,*** *London-1853]*

17) Çeşme başında Êzidî Kürt kadınları (1850)
[Austen Henry Layard: ***Nineveh und Babylon. Nebst Beschreibung sciner Reisen in Armenien, Kurdistan und dre Wüste;*** *Leipzis-1850]*

18) Sincar bölgesindeki Bukra'da 18. yüzyılda bir Ezidî evinin içi
*[Austen Henry Layard: **Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon...;** London-1853]*

19) Ezidî Kürt Mîri Hüseyin Bey ve kardeş Abdi Bey 1849 Yılında
[A.H. Layard: Age]

20) Tiflisli kadınlar, Kürt süvari, Pers ve Çerkes (1850)
*[Sarkis Boghosian: **Iconographie Armnienne;** Pari-1987]*

21) Ermenistan'da Êzidî Kürt aşireti
*[H. Lamarche: **Historie de la Guerre d'Orient;** Paris-1856]*

22) Tipik bir Ezidi Kürdü
*[Helmuth von Molthe: **Unter dem Halbmund/Erlebnisse in der alten Türkei 1835-39;** Yeni bas. Stuttgart - 1981]*

23) Ezidî Kürt portreleri ve kostümleri
*[**Haute Armenie,** Paris-1847 adlı eserden **Jules Laurens**'in renkli bir gravürü]*

24) Ararat yöresinden bir Ezidî Kürt kızı ve Kürt erkekleri
*[S.Boghossian: **Iconographe Armenienne,** Cilt-1, Paris-1897.*
1860 yılından bir gravür]

*25) 19. Yüzyılın son çeyreğinde Ağrı Dağı bölgesinde Êzidî kökenli **Celâlî** aşiretinden bir grup.*
*[N.V. Seitlitz: **Ararat;** Leipzig-1883]*

26) Êzidî Celâli Kürtleri
*[Prof Felix von Luschan: **Das Volk der Kurden,** Globus-1890]*

27) Ezidî Şeyhi Nazır
*[M.J. Menant: **Les Yézidiz;** Paris-1892]*

28) Êzidî kadınlar
*[M.J. Menant: **Les Yezidis;** Paris-1892]*

29) Kafkaslar'dan Êzidî Kürt kadını: Fatma Hanım
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

30) Ezidî Kürt kadını Güllü Hanım
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe,** Paris-1893]*

31) Ararat'ta Êzidî Kürt kızları
*[Madame B. Chantre: **A Travers l'Armenie Russe;** Paris-1893]*

32) Serdarbulak'lı Êzidî genç kızlar
*[Madame B. Chantre: **A Travers l'Armenie Russe;** Paris-1893]*

33) Çiçanlı Êzidî Kürt kadınları
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

34) Radki Êzidî Kürt kadınları
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

35) Peçara Êzidî Kürt kadınları
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

36) Êzidî Ataç Kürdü ve oğlu
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

37) Êzidî Celâlî aşiretinden Kürtler
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

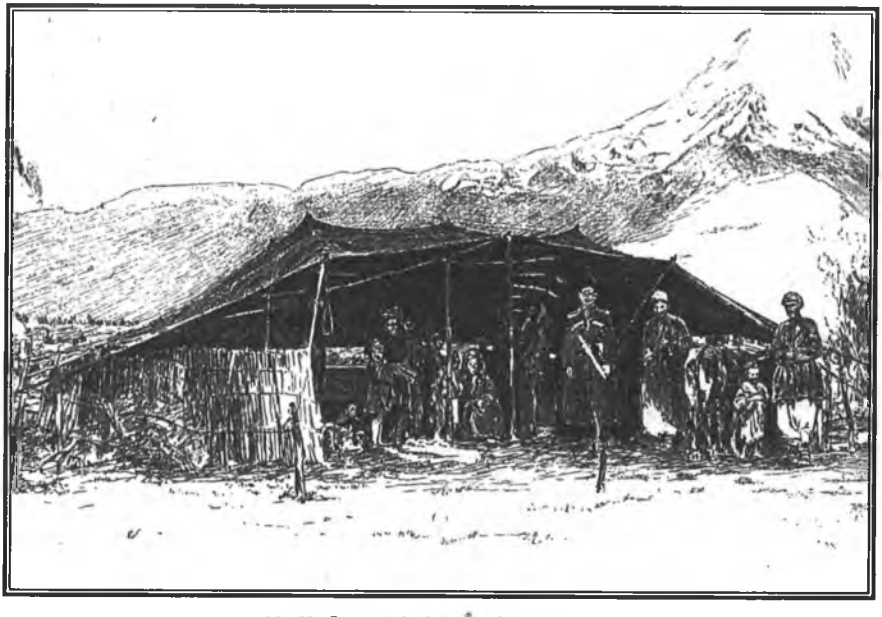
38) Akdağ'dan Burukî Kürdü
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

39) Peçara'dan Êzidî Celali Kürdü
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

40) Kafkasya'da Êzidî Kürt çobanlar
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

41) Kafkasya'da bir Êzidi Kürt çadırı
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

42) Tereyağı üreten Êzidî Buruki aşiretinden kadınlar
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

43) Yaylada keçi sağan Êzidî Kürt kadınları
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

44) Peçara'da Êzidî Kürt konalgası
*[Madame B. Chantre: **A Travers L'Armenie Russe;** Paris-1893]*

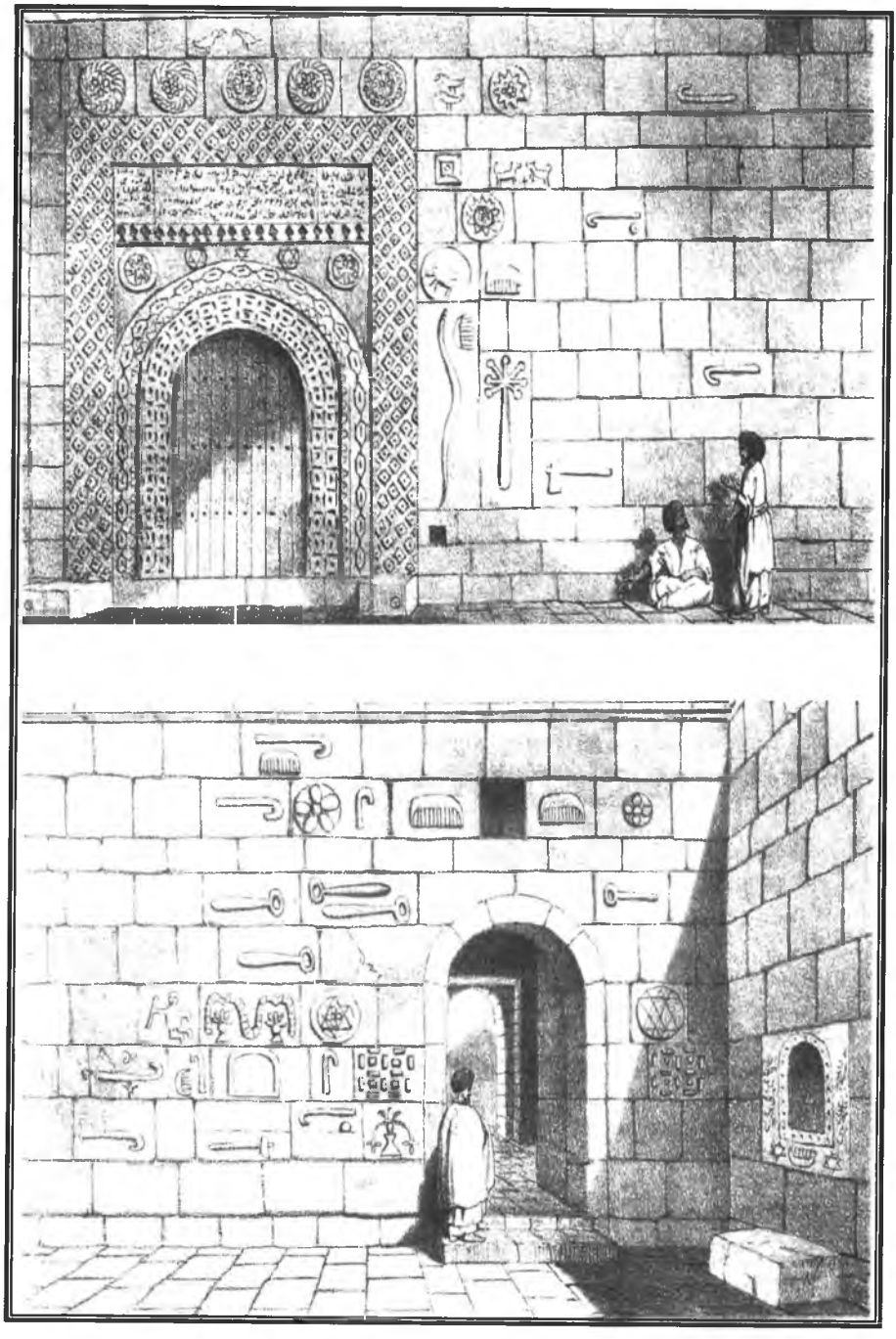
45) Kürdistan'da Baiz Ağa'nın çadırı
*[Kaynak: **The Illustrated London News,** 23 Aralık 1895]*

46) Ezidi Deybokri Kürdü
*[C.F.Lehmann-Haupt: **Armenien / Einst und Jetzt:** Cild-1, Berlin-1910]*

47) Şeyh Adi Türbesi önünde bir Êzidî Kürt
*[Ernst Klippel: **Als Beduine zu den Taufelsanbetern,** Dresden, 1925]*

48) Şeyh Adi Türbesinde Ezidî Kürtler
*[Ernst Klippel: **Als Beduine zu den Taufelsanbetern;** Dresden-1925]*

II. BÖLÜM:
ASIRLIK FOTOĞRAFLARDA ÊZİDÎ-KÜRTLER

Bilinen dini yasaklar dolayısıyla, resmin minyatürle karşılanmaya çalışıldığı Osmanlı memleketlerini ziyaret eden Batılı gezgin, misyoner veya araştırmacılar; asırlarca eserlerini çizgi- resim ve gravürlerle süslüyor, fotoğrafın bulunmasından sonraysa, gravürün yerini yavaş yavaş fotoğraf türü almaya başlıyordu.

Fotoğrafın 19. yüzyılın ortalarına doğru bulunması, dönemsel olarak yönetimin yenileşme çabalarıyla çakıştığı için, Osmanlı Devleti'ne hızlı biçimde girmesini de beraberinde getirdi. Nitekim, önce Avrupalı fotoğrafçılar daha sonra yerli Hıristiyanlar eliyle, toplumu ve bireyleri fotoğraflama işi adeta bir kampanyaya dönüşüyordu.

Kimi zaman Osmanlı memleketlerini ziyaret eden gezginler yoluyla, kimi zaman bunlara eşlik eden fotoğrafçılar yoluyla bu resimleme işi gerçekleştiriliyordu. Özellikle 1853-56 Osmanlı/İngiliz/Fransız- Rus Harbi, bu konuda bir dönemeç oluşturuyordu. Kimi muhabir, muharrir, ressamın yanısıra üç yıl devam eden Harbi doğrudan fotoğraflayan at- arabalı bir ekip de bulunuyordu. Savaşa tanık olan Batılılar, salt **Fataraş**'ın (Kara Fatma) 10 dolayında gravürüne yer veriyorlardı ki, bu, bireysel bazda bir Osmanlı kadını için bir rekordu.

Öte yandan, daha önce gezgin fotoğrafçılar yoluyla bu fotoğraflama işi gerçekleştirilirken; 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bunların yerini İstanbul başta olmak üzere belli merkezlerdeki stüdyolar alıyordu. Bunda, Tanzimat hareketinin yanısıra **Sultan Abdülaziz**'in Avrupa seyahati ve bu tarihten sonra Osmanlı sultanlarının fotoğrafçıları korumaları ve özendirmeleri de etkili olmuştu.

İstanbul merkezli fotoğrafçılığın en önemli temsilcileri **Abdullah Freres (Abdullah Biraderler), Kargopulo, Sebah- Joaillier, Nicolas Andriomenos, Apollon, Phebus** gibi stüdyo sahibi fotoğrafçılardı.

Sultan Abdülaziz, 27 Şubat 1863'te Sultanahmet'te açılan ilk ulusal sergide, halklarının tanıtımını Ermeni kökenli Abdullah Biraderler'in fotoğrafları ile yapmıştı. Bunların, yurt dışındaki ilk büyük başarısı ise 1867 yılında Paris Uluslararası Sergisi'nde olmuştu. (1)

Abdülaziz'den sonra II. Sultan Abdülhamid döneminde de "Sultan Fotoğrafçısı" unvanını koruyan Abdullah Biraderler; 1877 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra, yerini Rum kökenli **Kargopulolar'**a bırakıyordu. Abdullah Biraderler'in yanısıra, Kargopulo da Bedirxahlar gibi Kürt önde gelen aileler dahil, Saray çevresinden binlerce fotoğraf çekmişlerdi. Bunların sadece küçük bir bölümü bugüne kadar yayımlanabilmiştir. (2)

Kargopulo'dan sonra, "El Şark" stüdyosunu açıp, Saray fotoğrafçılığına da getirilen **Sebah- Joaillier;** başta 1873'te Paris'te Albüm olarak yayımlanan ***"Elbise-i Osmaniyye/ Le Costumes Populaires de la Turquie"*** olmak üzere, kimi eserlere kaynak oluşturan, Kürtler de dahil Osmanlı toplumunda yaşayan birçok etnik topluluğa ilişkin önemli fotoğraflar çeker. 1889 yılında İstanbul'a gelen Alman İmparatoru II. Wilhelm ile eşi Kraliçe Augosta Victoria'nın fotoğraflarını da bu firma çeker. (3)

Elbise-i Osmaniyye'de *"Kürt Fotoğrafları"*

Osmanlı toplumundaki halkları çeşitli giyim- kuşam özellikleriyle Batı'ya tanıtmak amacıyla, Osmanlı müzecisi ve ressamı **Osman Hamdi Bey** öncülüğünde **Marie de Launay**'la birlikte 1873'te sanatın başkenti Paris'te yayımlanan bu eser, eski Kürt fotoğrafları açısından büyük önem taşımaktadır. Esas olarak stüdyo ortamında çekilen bu fotoğrafların bir bölümü doğrudan Kürt şahsiyetlerden alınmış, kimiyse Kürt giysileri giydirilmiş model- kişilerden elde edilmiştir.

Kürdistan'ın çeşitli yörelerinden insan tiplerini yansıtmak amacıyla çekilen fotoğraflarda, şu Kürt tiplerine yer verilmiştir:

Sarıkayalı Kürt kadını (s. 247) / Yozgat yöresinden Kürt erkeği (s. 257) / Yozgat yöresinden Kürt kadını (s. 265) / Viranşehirli Kürt (s. 276) / Sivas yöresinden Kürt kadını (s. 291) / Vanlı Müslüman kadın (s. 318) / Çölemerikli Kürt süvari (s. 322) / Çölemerikli Kürt piyade (s. 323) / Palulu Kürt erkeği (s. 334) / Palulu Kürt kadını (s. 338) / Diyarbakır yöresinden çoban (s. 341) / Cizreli Kürt (s. 342) / Mardin yöresinden Kürt (s. 343) / Siirtli Müslüman Hanım ev giysileriyle (s. 347) / Siirtli Müslümen Hanım dışarı giysisiyle (s. 347) / Harputlu Kürt kadını (s. 348).

Bunlar dışında Kürt kızı, Diyarbakırlı Müslüman, Diyarbakırlı Hıristiyan gibi muhtelif insan tiplerine de yer verilmiştir. Burada, dikkati çeken husus, 19. yüzyılda Kastamonu'ya bağlı Viranşehir beldesinde de çok sayıda Kürd'ün yaşadığının belirlenmiş olmasıdır.

İşin bir başka ilginç yanı ise, Kürtler'e dönük sansür çarkının bu kez de Kürt fotoğraflarına uygulanmasıdır. Nitekim, *"Bir Asır Evvel Yurdumuzdaki Kılıklar"* başlığıyla buradaki fotoğrafların bir bölümünü dizi olarak

yayımlayan **Resimli Tarih Mecmuası** (Sayı: 20-23/ 1951), burada Kürt fotoğraflarına "sansür" uygular. Bu yayında, "Yozgazlı Kürt kadını ve erkeği" sadece "Yozgatlı" olarak, "Diyarbakırlı Kürt kadını ve erkeği" sadece "Diyarbakırlı", "Sivaslı ve Vanlı Kürt kadınları" ise yalnızca "Sivaslı , Vanlı" olarak verilir.

Dolmabahçe Sarayı'nda *"Kürt Fotoğrafları"*

Kürt fotoğrafları açısından önemli bir olgu da *Dolmabahçe Sarayı Fotoğraf Albümleri'*dir. Hanedanlık mensubu veya Saray çevresinde bulunanlara özgü binlerce fotoğraftan bazıları da, **Bedirxanlar** gibi kimi Kürt önder ailelerin bireylerine aittir. Bunlardan sadece bir bölümüne daha önce ***Kürtler'e Vurulan Kelepçe/ Şark Islahat Planı*** (Özge yay. Ank. 2009) adlı eserimizin Albüm bölümünde yer vermiştik.

Halkın Görsel Tarihi Veya "Fotoğraftaki Tarih"

Yakın dönemlerde, Kürtler'in görsel tarihi açısından önem taşıyan bir Albüme de, Amerikalı gazeteci **Susan Meiselas** imza attı. (4) Daha hazırlama aşamasında 1994'te Ankara'da bizi de ziyaret eden Meiselas'a; yalnızca tarihsel özgün resimler istediği için sadece birkaç fotoğrafla katkıda bulunabilmiştim. O tarihlerde parlamenter olarak Meclis'te bulunup, kendileriyle görüştüğümüz Şeyh Said ailesinden **Abdülmelik Fırat** ile Bedirxan ailesinden **Şeref Bedirhanoğlu** gibi isimler ise, -yakın tarihlerde evleri hep talan edilmiş olduğu gerekçesiyle- maalesef yardımcı olamamışlardı...

Elimizde, tüm bu ve benzeri eserlerden alınma bir haylı ürün bulunmakla birlikte, biz bunlar yerine, kütüphanelerin ve arşivlerin tozlu raflarında dağınık olarak kalmış *"Asırlık Kürt Fotoğrafları"*ndan bir demet sunmakla yetineceğiz. Sadece genel Kürtler değil, salt **Hamidiye Alayları** konusunda bile elimizde bugün onlarca fotoğraf bulunuyor. Ancak, biz bunlar yerine, Mezopotamya'da ve Kürdistan'da önemli bir varlık konumundayken, bugün sayıları iyice azalıp küçük azınlık konumuna düşürülen ***Ezidi Kürtler***'in fotoğraflarından bir seçkiye yer vereceğiz.

Tanınmış yazar **Vedat Türkali,** kendisiyle yapılan bir konuşmada; *"Dicle ve Fırat'taki kültüre yabancıyız"* diyor, haklı olarak (5). Gerçekten, tarihten bu yana birçok uygarlığa ve kültüre başiklik yapmış Fırat- Dicle Havzası, tam da Mezopotamya'nın candamarları niteliğindedir. Yine tarihten bu yana birçok halka, etnik topluluğa, dine ve inanca evsahipliği yapmıştır bu topraklar. 19. yüzyıl başlarından itibaren bu azınlık topluluklara karşı girişilen kırım ve kıyıma rağmen, bu yüzyıla ait haritalara baktığımızda bile,

sözkonusu topraklardaki renkli yapıyı görmek mümkündür. Ancak, özellikle 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yaşanan kırım ve sürgünler, bu halkları neredeyse "arkaik" topluluklar durumuna düşürmüştür.

İşte, tüm bu nedenlerle sözkonusu halk ve toplulukları, en azından bir dönemin tanıklığını yapan bu gezgin fotoğraflarıyla bilince çıkarmak ve yeniden hatırlatmak istiyoruz.

Fotoğraftaki Tarih...

Yıllar önce ***"Fotoğraflar"*** üstüne ilginç bir yazı okumuştum. *"Siz hiç fotoğraf çektiniz mi?"* diye soruyor ve şöyle devam ediyordu **Zafer Dicle Roj:**

"Fotoğraflar, zamanda asılı kalan siyah- beyaz umutlar; işte fotoğraflar, biz olup da bizi arayan yüzler. Neşeli gülüşler, suskun haykırışlar saklıdır gizinde...İşte resimler, resmedilmeyenlerin belki de tek pusulası (...) Bazen ağıt yüklü bir ananın hızmalı yüzüne takılmıştı objektiflerimiz, bazen de ağlayan bir bebeğin süt kokan dudak kıyısını resmetmiştik. Ama çığlıklarını anlatamamıştık. Ne martının kanat esintisini, ne dağın doruklarında yükselen insan haykırışlarını ve ne de bebeğin ilk isyan çığlığını, hiç birini anlatamadık. Fotoğraflarımıza hiç birini sığdıramadık; o yüzden resimlerimiz dilsiz, fotoğraflarımız suskun ve meçhul..." (6)

İster *"tarihin suskun çığlığı"* deyin, ister *"tarihin sessiz tanıkları"*, ister *"halkın görsel tarihi"*, ne derseniz deyin; her fotoğraf bizim için *"yeni bir tarih"*, başka bir deyişle *"Fotoğraftaki Tarih"*dir... Hele, onların tarihte ne kadar büyük güçlüklerle ortaya çıkarıldıkları gözönüne alınırsa...

Dipnotlar

1- Bkz. **150 Yılın Sessiz Tanıkları/ Dolmabahçe Sarayı Fotoğraf Albümleri**; TBMM ve İbrahim Çeçen Vakfı yay. İst. 2007, s. 207

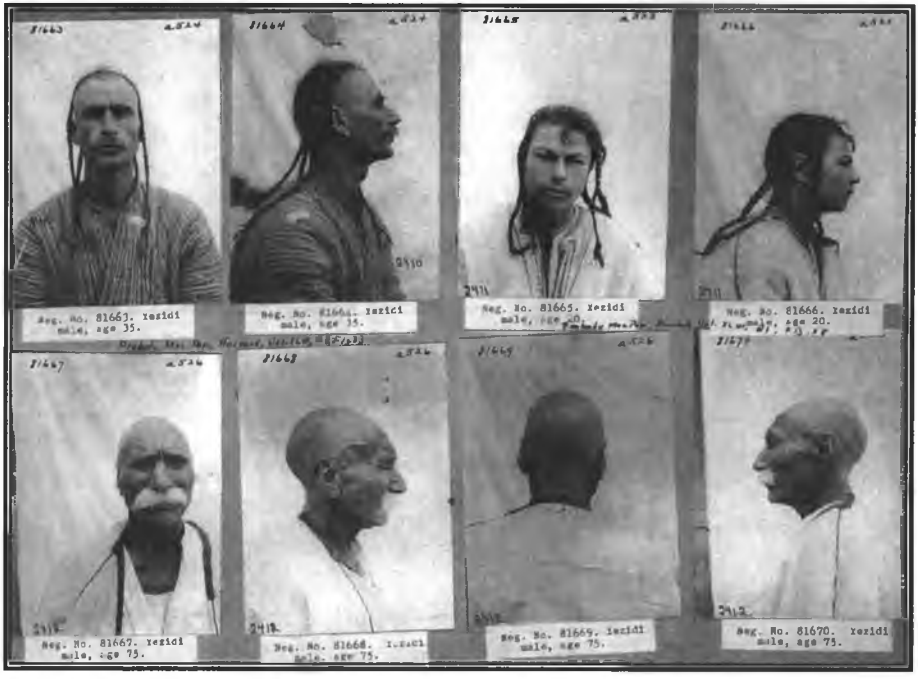
2- Bu konuda bkz. Bahattin Öztuncay: **Vasilaki Kargopulo/ Hazret-i Padişahi'nin Serfotoğrafı**; İst. 2001

3- Bu eserin yeni basımı, **"Türkiye'de Halk Giysileri"** adıyla, Sabancı Üniversitesi tarafından 1999'da yapılmıştır. Bu yeni basımın bir değerlendirmesi izin bkz. Necdet Sakaoğlu: **Osmanlı Giyim- Kuşamı ve Elbise-i Osmaniyye;** Tarih ve Toplum, Sayı:47/ 1987

4- Susan Meiselas: **Kurdistan/ In the Shadow of History**; New York, 1997

5- V. İlbeyoğlu- N. Sancar: **Vedat Türkali İle Söyleşi;** Tiroj, Sayı:2/2003

6- Zafer Dicle Roj: **Fotoğraflar;** Öz-Po, 28.6.2002

1) Şikago Müzesi Antropoloji Arşivi'nde Êzidî tipleri
*[S. Meiselas: **Kurdistan in the Shadow of History,** Şikago, 1997]*

2) 19. Yüzyılda Bir Asurî-Kaldî papazın evine ziyarete gelen Êzidîler
*[R.Kevorbian-P.Baboudjian: **Les Armeniens,** Paris-1992]*

3) Êzidî Mîri Hüseyin Beg, 1870 suları
*[John S. Guest: **Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde:** Avesta Yay.İst.3.bas.2012]*

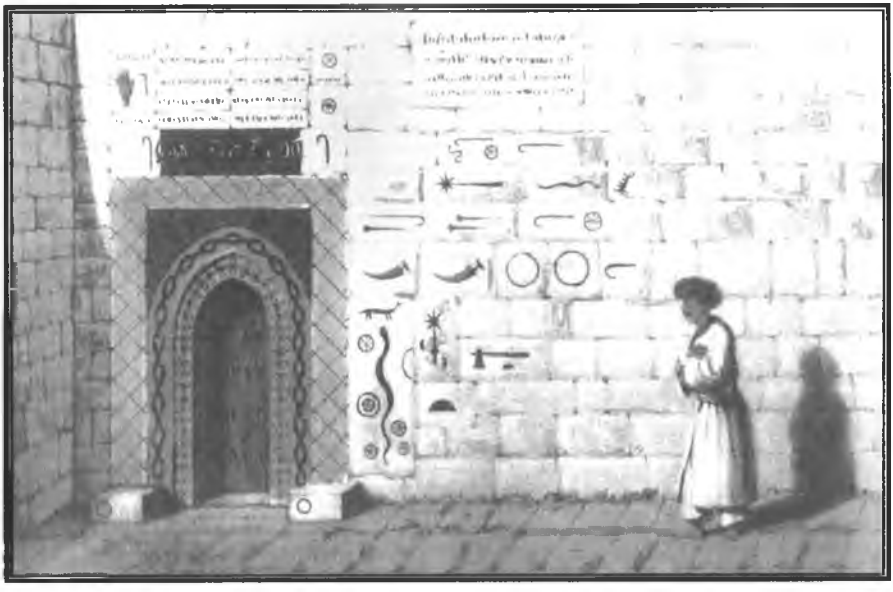
4) Yılan ve zincir figürleriyle sembolize edilen Êzidîlerin kutsal tapınakları Şeyh 'Adi
*[R.Kevorkian-P.Paboudjian: **Les Armeniens,** Paris-1992]*

5) Êzidîlerin kutsalı Laliş tapınağı: İç avlunun doğuya bakan duvarı
[Foto: Athelstan Riley, 1896]

6) Köyün en yaşlısı Ezidî Kürt
*[Paul Rohrbach: **Vom Kaukasus zum Mittelmeer / Eine Hochzeits - und Studienreise durch Armenien,** Leipzig - Berlin, 1903]*

7) Şex Adi Türbesinin Girişi
*[Gertrude Lowtian Bell: **Amurath to Amurath,** 1911]*

8) Şeyh Adi Türbesi'nin kapısında Êzidî Kürt bir hatun
*[G.Bell: **Amurath to Amurath,** London, 1911]*

9) Şeyh adi Türbesi'nin girişinde bir Ezidî
[Not: Kaynağı belirtilmeyen fotoğrafların çoğu G.L. Bell'e aittir.]

10) Laliş tapınağı: İç avlunun doğuya bakan duvarı. Foto: Gertrude Bell, 1909

11) Bir Êzidi kutsal türbesi
[G.L. Bell: 1911]

12) 20. Yüzyıl başlarında iki Êzidi kadın
[G.L. Bell - 1911]

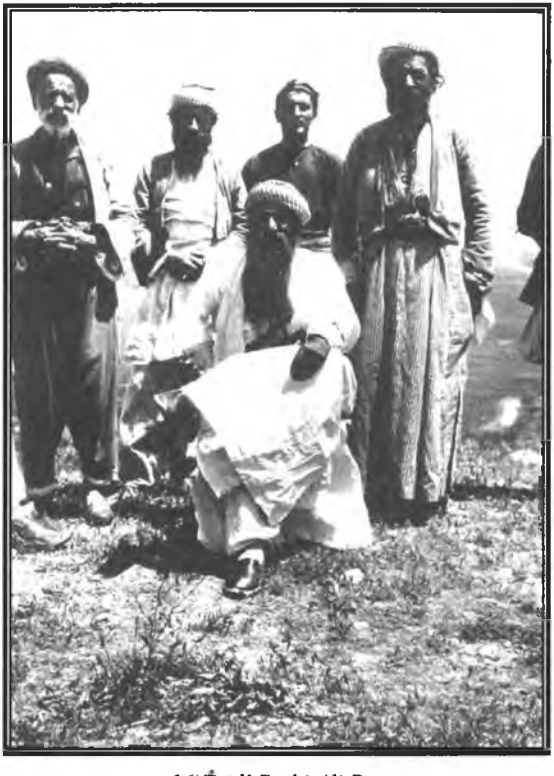
13) 20. yy. başlarında Ezidî kadın ve kızlar (1911)

14) 20. yy başlarında Êzidî kadınlardan bir grup (1911)

15) 20. yy başlarında Êzidî tipleri (1911)

16)Êzidî Şeyhi Ali Bey
*[Gentrude Lowthian Bell: **Armurath to Amurath,** London, 1911]*

17) 20. yy. başlarında bir grup Êzidî, Gertrude Bell'e poz veriyor (1911)

18) 20. yy. başlarında kadınlı-erkekli bir Êzidî grubu (1911)

19) Êzidî Musa ve ailesi, G. Bell tarafından fotoğraflanıyor (1905)

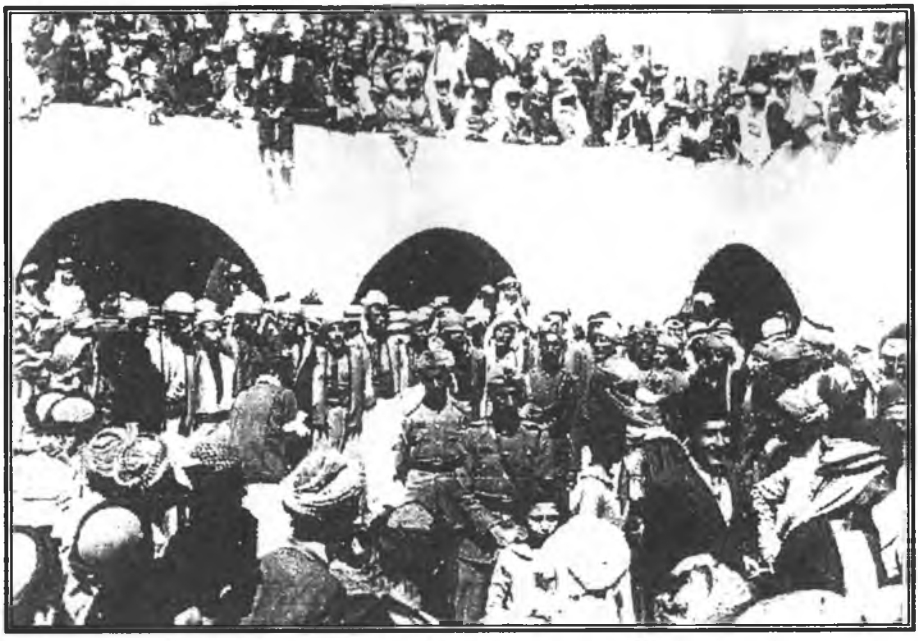
20) Bir Êzidî evi avlusunun dışardan görünümü (1905)

21) Bayram yerinde davul-zurnalı eğlence yapan Êzidî Kürtler (1911)

22) Bayram yerine giden Êzidî köylüler (1911)

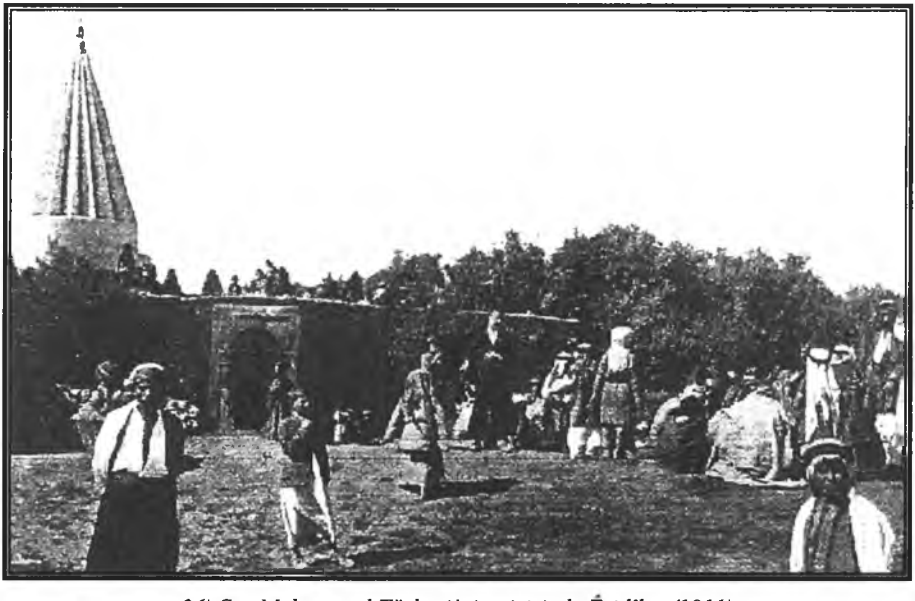
23) Şeyh Muhammed'in avlusunda dinî raks eden Êzidîler (1911)

24) Kutsal yere varmadan dinî dansa başlayan Êzidîler

25) Başika'da kutsal türbede ağıt yakan Êzidî kadınlar (1911)

26) Şex Muhammed Türbesi'nin girişinde Êzidîler (1911)

27) Şeyh Muhammed'de gece nöbeti öncesi Êzidîler (1911)

28) Keşü'l-Ayn'da kutsal figürler önünde Êzidîler (1911)

29) Êzidî yerleşkesi Başika'da Çingeneler (1911)

30) Şeyh Mand şeyhi ve kızı (1911)

31) Şengal Êzidîleri (1911)

32) Şeyh Askar: Kahve yapımı (1911)
*[Gertrude Lowthian Bell: **Amurath to amurath,** London, 1911]*

33) Çelebî (1911)
*[Gertrude Lowthian Bell: **Amurath to Amurath,** London, 1911]*

34)Özgün örgülü saçlarıyla bir Êzidî genç (1911)

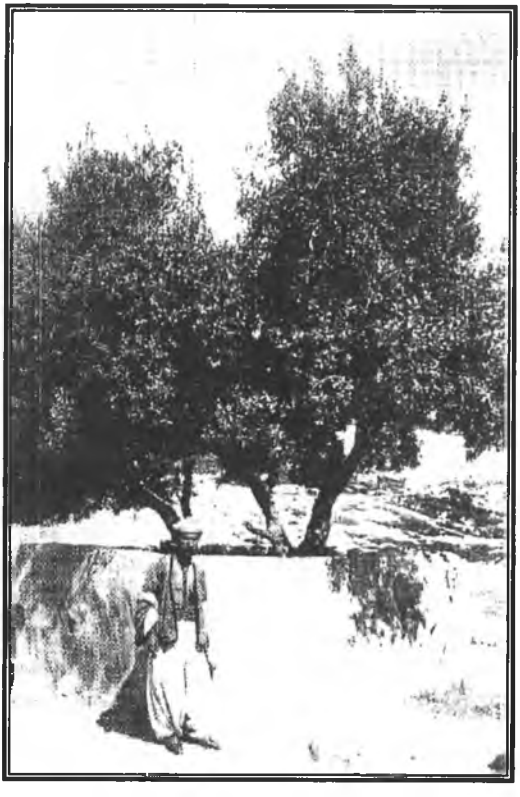
35) Bir Êzidî kızı bayram giysileriyle (1911)

36) Êzidî kadın ve kızı (1911)

37) Musa's Sor'da kutsal kalıntılarda bir Êzidî kadın (1911)

38) Faqir Ali ve kutsal ağaçlar (1911)

39) Şeyh Mand'ın kutsal türbesi (Bahzane/1911)

40) Süryanî ve Êzidî din adamı (1911)

41) Başika'da iki Oewal. Soldaki Qewal Sivu (1911)

42) Baba Şeyh ve ev sahibi Sadık İbn Raşid (1911)

43) Êzidî kadını Gulê ve kızı yün eğiriyor (1911)

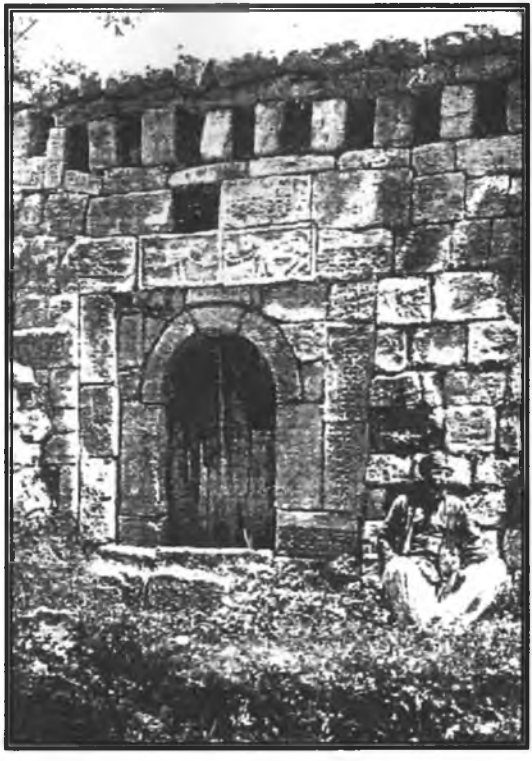
44) Êzidî Şeyhi meşe kaşığı işlerken (1911)

45) Başika'da çamaşır yıkayan Êzidî kadınlar (1911)

46) Resü'l-Ayn'da çamaşır yıkayan Êzidî kadınlar (1911)

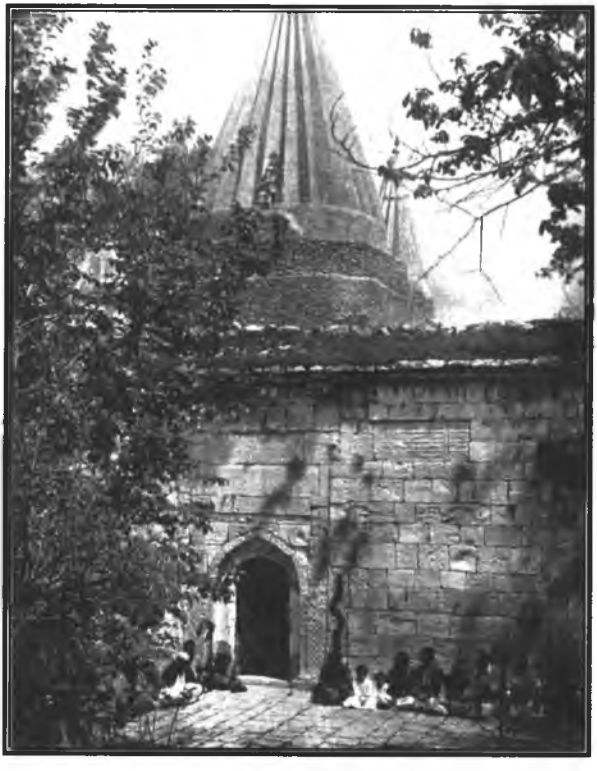
47) Pîr Haccalî Tapınağı'nda Faqir Reşo (1911)

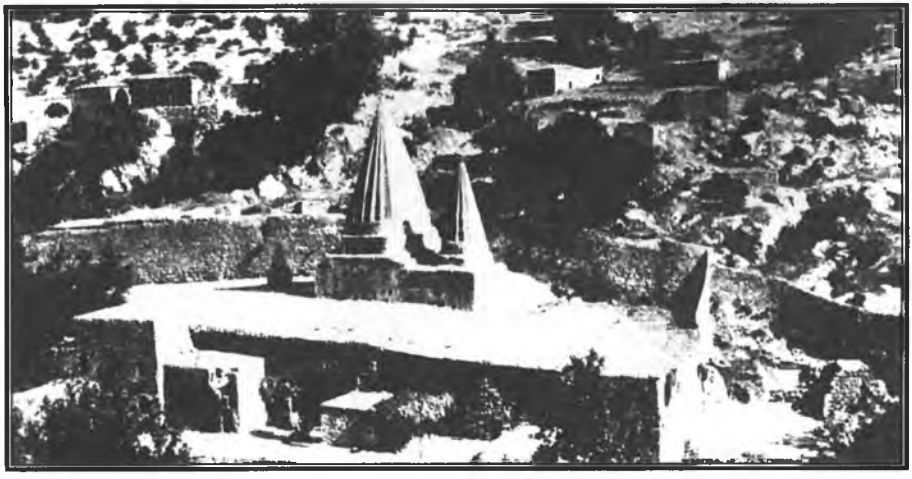
48) Şeyh Adi Türbesi'nde bir başka Êzidî grup (1911)
*[Hugo Grothe: **Meine Vorderasien Expedition 1906 und 1907,** Band-1, Leipazig-1911]*

49) Êzidîler'in kutsal tapınağı Şeyh Adi Türbesinden bir başka görüntü
*[F.N. Heazell-Mrs. Margoliouth: **Kurds and Christians,** London-1913]*

50) Şeyh Adi Tapınağının avlusu (1914)
*[W.A.Wigram-Edgar Wigram: **The Cradle of Mankind Life in Eastern Kurdistan,** London-1914]*

51) Şeyh Adi Tapınağı'nın uzaktan görünümü (1914)
*[Dr. W. Bachmann: **Aufnahmen aus Zentralkurdistan;** Petermanns Geogr. Mitteilungen - 1914]*

52) Şex Adi Tapınağı'nda Êzidîler (1914)
*[Dr. W. Bachmann: **Augnahmen aus Zentralkurdistan,** Petermanns Geogr. Mitteilungen, 1914]*

53) 20. yy. başlarında Sincar'lı bir Êzidî Şeyhi (1915)
*[Mark Sykes: **The Calphs Last Heritage/A Short History of the Türkish Empire.** London, 1915]*

54) Bugün sayıları azalmış olsa da, bir dönemler Erivan'dan Sincar'a kadar geniş bir alana yayılan Êzidî Kürdleri'nden bir grup (1917)
*[Dr. W. P. Schulz: **Die Welt des İslam,** München-1917]*

55) Güney Kürdistan'da Sincar Dağındaki Şêh Adi Tapınağı ve Türbesi
*[Dr. W. P. Schulz: **Die Welt des Islam,** München-1917]*

56) Kuzey Kürdistan'daki Sincar'da bir Êzidî yerleşkesi
*[Dr. W. P. Schulz: **Die Welt des Islam,** München-1917]*

57) 20. yüzyıl başlarında Kafkaslar'da bir Êzidi-Kürt kızı
[Olga Moberg: ***Blant Jesider,*** *Stockholm-1919]*

58) 20. yy. başlarında Ağrı yöresindeki Êzidî Kürtler
[Rohat: ***İsveç Kürt İlişkilerinden Tarihsel bir Kesit / İsveç Misyon Birliğinin Kürtler Arasındaki İlk Etkinlikleri (1887-1923),*** *Berhem, Sayı: 3/1990]*

59) 20. yüzyıl başlarında Kafkaslar'da Kaşa İbrahim Temros aile fertleriyle
*[Olga Moberg: **Blant Jesider,** Stockholm-1919]*

60) Kafkaslar'da bir Êzidî Kürt aşiret reisi
*[Olga Moberg: **Bland Jesider,** Stockholm-1919]*

61) Ararat'ta Ramazankent'ten bir Êzidî Kürt
*[Dr. Georg Buschan: **Illustrierte Völkerkunde**, Stutgart-1923]*

62) 20. yüzyılın ilkçeyreğinde bir Êzidî güzeli
*[Dr. Georg Buschan: **Illustrierte Völkerkunde,** Stuttgart-1923]*

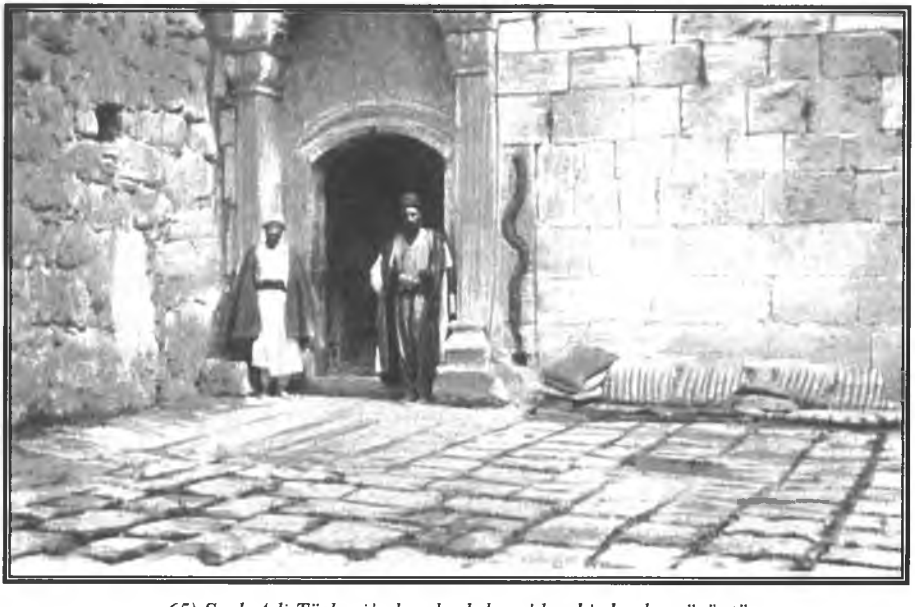
63) Beyrutlu Ermeni fotoğrafçı Sarrafian'ın objektifinden Êzidî Kürd şeyhi (20. yy. başları)

64) Êzidî aşiret reisi İsmail Bey 1930'da
*[John S. Guest: **The Yezidis;** Londra New York, 1987]*

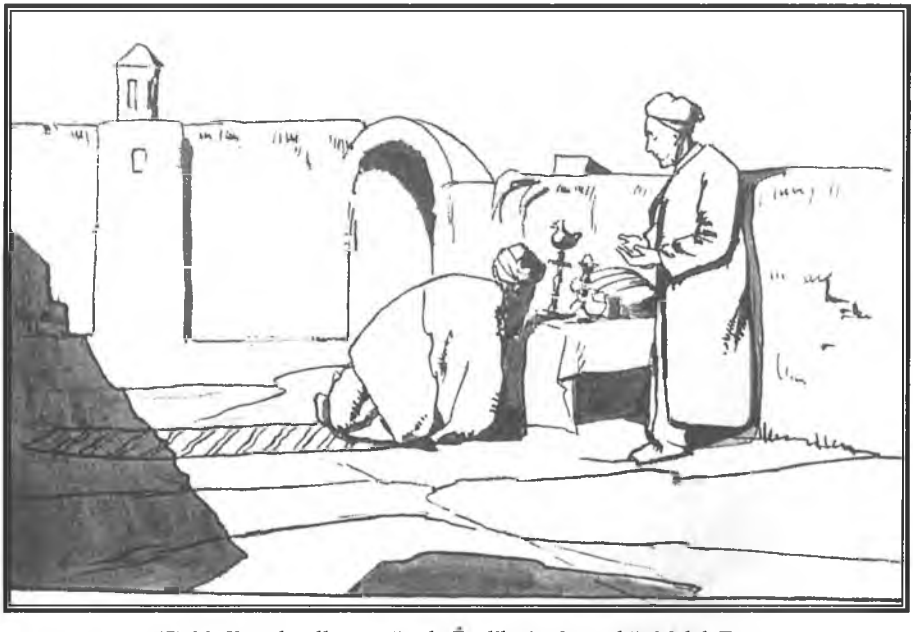
64-b) Êzidî dini önderlerinden Pîr Nehroz
*[H.C. Luke: **Mosul and its Minorities,** London-1925]*

65) Şeyh Adi Türbesi'nde yılanlı kapı'dan bir başka görüntü
*[Harry Charles Luke: **Mosul and its Minorities,** London, 1925]*

66) Şeyh Adi Türbesi'nde güneş tapınağı
*[Harry Charles Luke: **Mosul and its Minorities,** London, 1925]*

67) 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Êzidîler'in kutsadığı Melek Taus
*[Harry Charles Luke: **Mosul and its Minorities,** London, 1925]*

68) 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Seyh Adi Türbesi'nden bir başka görüntü
*[Harry Charles Luke: **Mosul and its Minorities,** London, 1925]*

69) 20 yüzyılın ilk çeyreğinde Êzidî Miri
*[Harry Charles Luke: **Mosul and its Minorities,** London, 1925]*

70) 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Êzidî Mîri'nin kabul yeri ve haremlik
*[Harry Charles Luke: **Mosul and its Minorities,** London, 1925]*

71) Şeyxan Êzîdîleri
*[R.H.W. Empson: **The Cult of the Peacock Angel,** London, 1928]*

72) Şeyh Adî Türbesi'nde han
*[R.H.W. Empson: **The Cult of the Peacock Angel,** London, 1928]*

73) Alko Kaymakamı / yöneticisiyle
*[R.H.W. Empson: **The Cult of the Peacock Angel,** London, 1928]*

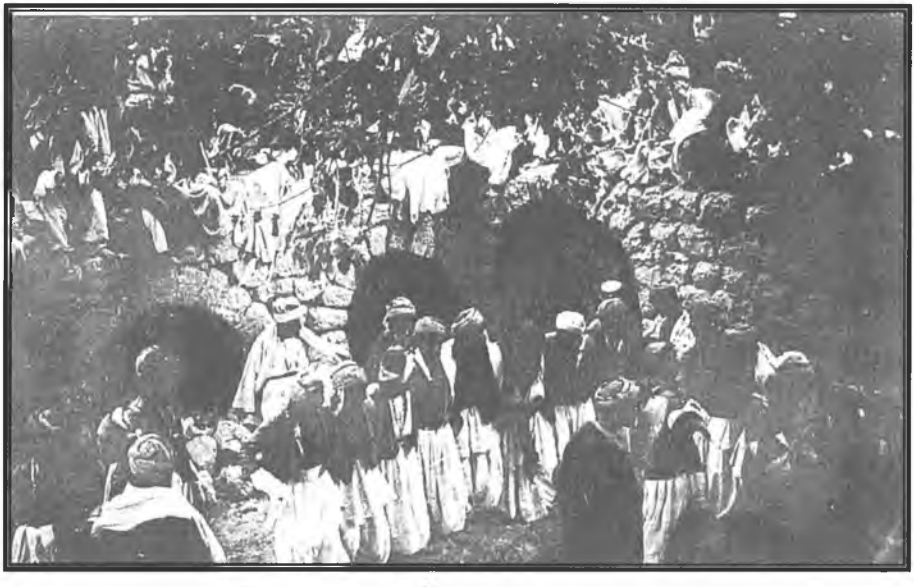
74) Şeyh Adi Türbeisnin ana kapısı
*[Rosita Forbes: **Conflict Angora to Afghanistan;** New York 1931]*

75) Şeyh Adi'de elinde kutsal yağ tutan bir Êzidî Faqir
*[Rosita Forbes: **Conflict Angora to Afghanistan;** New York 1931]*

76) 20. yüzyılın ilk yarısında bir Êzidî Kürt grubu Sincar'da Şêx Adi Türbesi'nde
*[Pierre Rondot: **Les tribus montagnards d'l'Asie anterievre;** Bulletin d'etudes Orientales de/ l'Institut français de Damas, Le Caire, 1937, Tome: VI, s.1-50]*

77) 20. yüzyılın ilk yarısında Şêx Adi Tapınağı'nda Ezidî Kürd grubu dinî danslarını icra ederken
*[Pierre Rondot: **Les tribus montagnards d'l'Asie anterievre;** bulletin d'etudes Orientales de l'Institut français de Damas, Le Caire, 1937, Tome: VI, s.1-50]*

78) Sincar Dağı'nda bir Êzidî aile (1942)
*[Erns Klippel: **Unter Senûsy-Brüdern/Drusen und Teufelsanbetern,** Braunschweig, 1942]*

79) 20. yüzyıl başlarında Sincar'da kadın ve erkekler
[M. Paboubjian Koleksiyonu]

80) 20. yüzyılın ilk yarısında Şeyh Adi Tapınağı'nda dini dans
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish;** London-1967]*

81) 20. yy. ilk yarısında Şeyh Adi Türbesi'nde Faqir Hüseyin
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

82) Qewwal ve Köçek
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

83) 20. yy. ilk yarısında Êzidî lideri Hamo Şero
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

84) Sincar'da Cuwana aşireti mensubu
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

85) 20. yy. ilk yarısında Şeyh Adi Türbesi'nin pazar yeri
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

86) 20. yy. ilk yarısında Şeyh Şems'te müzayede
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

87) 20. yy. ilk yarısında Sincar'da Kurban öncesi hazırlık
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

88) 20. yy. ilk yarısında Şeyh Adi Türbesi'nde kurbanlık için getirilen boğa
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

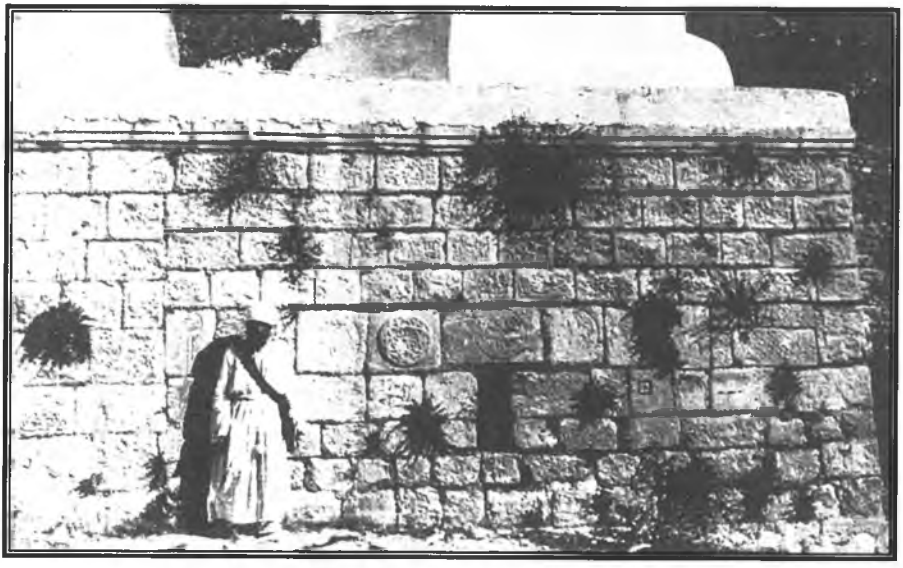
89) 20. yy. ilk yarısında Cebel Sincar'da Êzidîler
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

90) 20. yy. ilk yarısında Başiqa'da dinî dans
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

91) 20. yy. ilk yarısında Şeyh Adî Türbesi'nin avlusundan bir başka görüntü (1940'lı yıllar)
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

92) 20. yy. ilk yarısında Şeyh Adi Türbesi çatısında Çavuş
*[C.J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

93) Mayan Xatun ve Mir Said Beg, 1930 suları
*[John S. Guest: **Yezidilerin Tarihi/Melekê Tavus ve Mıshefa Reş'in İzinde,***
Avesta Yay. İst. 2012, 3. bas.]

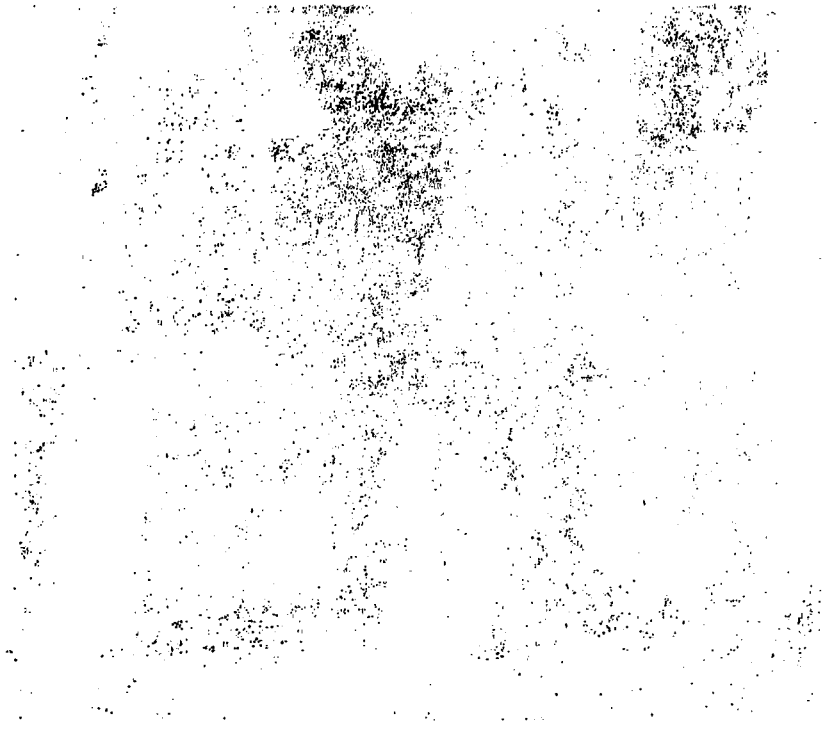
*94) 20. yüzyılın ilk yarısında 40 yılı aşkın süreyle aşiretini yöneten Êzidî Kürt kadını **Mayan Xatûn** [1935 yılı]*
*[John S. Guest: **The Yezidis,** Londra - New York, 1987]*

*95) 20. yüzyılın ilk yarısında 40 yılı aşkın süreyle aşiretini yöneten Êzidî Kürt kadını **Mayan Xatun, Mîr Tahsin Bey**'le (1945)*
*[C.J. Edmonds: **A. Pilgrimage to Lalish,** London, 1967]*

96) Êzidiler'in kutsalı Laliş Tapınağı'nda Şeyh Adi'nin mezarı (1943)
*[John S. Guest: **Yezidilerin Tarihi/Melekê Tavvus ve Mıshefa Reş'in İzinde;***
Auesta Yay. 3. Bas. İst. 2012]

III. BÖLÜM
ASIRLIK KARTPOSTALLARDA ÊZİDÎ KÜRTLER

Dersim sürgünü ünlü şair **Cemal Süreya,** bir şiirinde şöyle diyor:

Ta çocukluğumdan beri
Kılıç, kalkan, gürz ve at
Ne buldumsa okudum
Sonunda anladım ki
Bir kitapta resim şart.

Cemal Süreya'nın, öncüsü olduğu 2. Yeni şiir akımının şairlerinden **Ercüment Uçarı**'nın *"Albatros Adı Birgün Gelecek"* adlı şiir kitabının ithaf bölümünde de yer alan bu şiirinden habersiz, gerek kendi eserlerimde gerekse editör sıfatıyla yayımladığım eserlerde, görsel ürünlere hep önem verdim. Kitapları saman kağıda bastığımız dönemlerde de, kitabın sonuna birinci hamur kağıttan birkaç forma ekleyip, bu uygulamayı yürütmeye çalıştım.

Nitekim, hemen bütün eserlerimde yer alan gravür, desen, fotoğraf ve kartpostalların yanında, biri doğrudan ***Kürt Gravürleri***'nden oluşan bir albüm *(Bı Gravuran Kurd, 2002)*; diğeri Kürt kadın gravür, fotoğraf ve kartpostallarından oluşan bir ***Kürt Kadını*** albümü *(Jınen Kurd Dı Serdema Osmani De , 2007)* yayımladım.

Yılların birikiminden sonra, ilk kez 1991'de, **Prof. Dr. Celile Celil**'in ***Osmanlı İmparatorluğu'nde Kürtler*** kitabının Türkçe yayınına bir forma gravür eklemiştim.Bu da demek oluyor ki, en az 25 yıldan bu yana gravür, fotoğraf ve kartpostal derlemesi yapıyorum. Şu an arşivimde 10'larca Kürdistan haritası, 100'lerce Kürt gravürü, 100'lerce eski Kürt fotoğrafı ve 100'e yakın Kürt kartpostalı bulunuyor.

Bu kartpostalların bir bölümüne **Kürt Tarihi Dergisi**'nin 1. ve 2. sayılarında yer verdim. Şimdiyse, bu türün Êzidîler'e ilişkin yeni örneklerini paylaşmak istiyorum.

Görsel Tarih Ürünü Olarak Kartpostal (Postcard)

Bilindiği gibi, insanlar gördüklerini çok eski tarihlerden beri gerek mağara ve kaya resimleriyle, gerek heykellerle, gerek çizgi-resim dediğimiz desenlerle, gerek bunun daha gelişmiş biçimi olan gravürlerle, gerek ilk ortaya çıkışı bugün itibarıyla 185 yıla dayanan fotoğrafla, gerekse bunun daha yaygın ve etkili bir türevi olan kartpostallarla resmetmiş ve bilince çıkarmışlardır.

İlk kez 1869 yılında Avusturya'da kullanılmaya başlanan kartpostallar, 1880'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülmeye başlıyor (1) Daha önce gravür olarak örneklerine rastladığımız figürlerin fotoğrafları ortaya çıkıyor ve bu fotoğraflardan giderek kartpostallar boygöstermeye başlıyordu. Dahası, fotoğraflar, üç renkli baskının verdiği olanaklarla renklendiriliyor ve kartpostal tarzında daha da cazip bir hal alıyordu. Böylece, fotoğrafçıların önünde yeni bir pazar açılıyordu.

Öyle ki, bu kartpostallar sadece Osmanlı elitleri arasında rağbet görmüyor, Batılılar da bu türe büyük ilgi gösteriyorlardı: *"Şehir panoramalarından başlayan, günlük yaşam kesitlerinden ve halk tiplerinden oluşan Batılıların yabancısı olduğu bu görüntüler, gittikçe artan yabancı ziyaretçiler tarafından satın alınmaya başlandı. Bunlar arasında en ilgi çekenleri,* ***Sebah- Joaillier*** *stüdyolarında büyük bir ustalıkla yaratılan Doğulu kadınlar ve harem görüntüleriydi."* (2)

3 Ekim 1839'da fotoğrafın bulunuşu, bütün dünyada yansımasını bulurken, Osmanlı İmparatorluğu'nda da büyük yankı yapıyor ve sevinçle karşılanıyordu. Öyle ki, çeşitli dillerde yayın yapan dönemin Osmanlı gazetesi *Takvim-i Vekayi,* bu olayı hem sevinç hem de şaşkınlıkla karşılıyordu. Bundan dolayıdır ki, çeşitli Osmanlı memleketlerini ve büyük şehirlerini Batılı gezgin fotoğrafçılar kaplamıştı. Bu Batılı fotoğrafçılara, daha sonra Ermeniler ve Rumlar başta olmak üzere Osmanlı vatandaşları da katılıyor ve başta İstanbul olmak üzere, belli merkezlerde stüdyolar kuruluyordu.

Gezgin fotoğrafçılardan sonra, İmparatorluğun ilk yerleşik stüdyosunu 1850 yılında İstanbul/ Pera'da Rum asıllı **Basile Kargopoulo** kuruyordu. Bunu, 1854 yılında Macar kökenli **Raif Efendi**'nin Çemberlitaş'ta, 1856 yılında Alman kimyager **Rabach**'ın Beyazıt semtinde kurduğu stüdyolar izliyordu. Rabach, - bir görüşe göre Diyarbakır Ermenileri'nden olan- **Viçen Abdullah**'ı yanına rötüşçü olarak alıyor, 1858'de ise stüdyoyu **Abdullah Biraderler**'e devrediyordu.

Artık İstanbul/ Pera'nın en ünlü fotoğrafçısı **Abdullah Freres (Biraderler)** idi. Viçen, Hovsep ve Kevork adlı üç kardeşten oluşan **Abdullah Biraderler,** artık fotoğraf sanatını yerlileştirmiş ve binlerce fotoğrafa imza atmışlardı. Bir dönem Saray fotoğrafçısı da olan Abdullah Biraderler, Saray çevresindeki şahsiyetleri resmederken, başta **Bedirxanlar** olmak üzere çok sayıda Kürt aydınını da fotoğraflamışlardı. (3)

Tabii, bu arada yine İstanbul'un ünlü fotoğrafçılarından **Pascal Sebah**'ı (1823- 1886) ve bunun devamı olan **Sebah- Joaillier**'i unutmamak gerekiyor. Tanzimat hareketi dolayısıyla Batı'ya açılan Osmanlı Devleti; toplumunu tanıtmak amacıyla Paris, Viyana ve Londra gibi çeşitli Batılı başkentlerde sergilere ve festivallere katılıyor ve fotoğraf albümleri hazırlıyordu. Nitekim, Osmanlı müzecisi ve ressamı **Osman Hamdi Bey** öncülüğünde 1873 yılında Paris'te basılan ***Elbise-yi Osmaniye***'nin *(Osmanlı Giyim- Kuşamı)* büyük boy fotoğraflarını Pascal Sebah çekmişti ki, bunlar arasında çok sayıda Kürt fotoğrafı da yer alıyor ve bunların bazıları sonradan kartpostal haline getiriliyordu. (4)

Bu fotoğraflardan bir bölümü, doğrudan gerçek yaşamdan alınmış, kimiyse mankenlere Kürt giysileri giydirilerek çekilmiştir. Zaten, kartpostallar dikkatle incelendiğinde bu kolayca anlaşılmaktadır.

Bir Kartpostal Ustası: Max Fruchtermann

Kartpostalın çok moda ve yaygın bir sanat dalı olmasından dolayı, başta İstanbul olmak üzere çeşitli merkezlerde çok sayıda kartpostal yayıncısı türemişti. Sözgelimi büyük bölümü Galata ve Pera semtlerinde olmak üzere salt İstanbul'da 20 dolayında kartpostal yayıncısı çıkmıştı. (5)

Fruchtermannlar da, Abdullah Biraderler gibi üç kişi olarak çalışıyorlardı. Ancak bunların en ünlüsü **Max Fruchtermann**'dı. Avusturya asıllı bir İstanbul beyefendisi olan Max Fruchtermann (1852- 1918), 1890'larda kartpostal yayıncılığı yapmaya başlar. Meslek hayatı boyunca sayısız kartpostal ve albümle bir dönemin, bir kentin ve çok sayıda etnik topluluğun ayrıntılı görsel birikimini oluşturur.

Gerçekten de, **Mert Sandalcı** tarafından üç cilt olarak yayımlanan kartpostallar, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş sürecini merak edenler için bir görsel envanter ve görsel tarih niteliğindedir. *"Fruchtermann, 1852'de Avusturya- Macaristan'ın Kalucz kentinde doğar ve 25 yaşında İstanbul'a yerleşir. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde kartpostal yayıncılığını başlatarak bir çığır açan Fruchtermann'ın görüntülediği İstanbul manzaraları arasında dervişler, Kağıthane eğlenceleri ve Büyükada da yer alıyor. Bunun dışında dönemin önemli toplumsal olayları da Fruchter-*

mann'ın gözünden kaçmıyor ve her biri birer fotoğraf karesi gibi kartpostallara konu oluyor." (6)

Kuşkusuz, dünyanın dört bir yanına yayılan bu kartpostallar yoluyla yalnız İstanbul değil; burada yaşayan halklar ve etnik toplulukların bireyleri de tüm dünyaca tanınmaya başlıyordu. Bunların bir bölümü, tıpkı eski gezgin seyahatnamelerinde olduğu gibi ekzotik bir bakışaçısının ürünü olsa da, önemli bir bölümü tam da gerçek hayatı yansıtıyordu.

Araştırmacı **Rohat Alakom**'un da vurguladığı gibi; özellikle "etnoğrafik ve folklorik fotoğraf türü bu yıllarda kartpostal olarak çok satılıyordu. İstanbul'daki etnik azınlıkların temsilcileri, burada yaşayan sanatçıların temel ilgi alanları içine giriyordu. Bunlardan kimileri de Kürt tiplerinden seçilmişti." (7)

Sözkonusu 3 ciltlik Albüm, kitaplığımızda olduğu halde kartpostalların adedini saymış değilim. Rohat, bunları yaklaşık 2 bin olarak veriyor. Ancak, vereceğimiz örneklerde de görüleceği gibi, bunların bir bölümü diğerlerinin çok figürlü ya da renkli türevileri niteliğindedir.

Kuşkusuz, sadece Kürt tipleri değil, Kürdistan şehirlerinden fotoğraflar da bu kartpostallara konu olmuştur. (8) Bu nedenle de, özellikle Kürt halkının görsel tarihi ve toplum hafızası açısından bu kartpostallar son derece önem taşımaktadır.

Dipnotlar

1- Engin Özendes: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf**; Osmanlı Ansiklopedisi, Cild-11, Ank. 1999, s. 505

2- Agy, s. 506

3- Bunun örnekleri için bkz. **150 Yılın Sessiz Tanıkları/ Dolmabahçe Sarayı Fotoğraf Albümleri;** TBMM yay. İbrahim Çeçen Vakfı, İst. 2007

4- Bu Albümün **"Türkiye'de Halk Giysileri"** adıyla yeni yayını Sabancı Üniversitesi tarafından 1999'da yapılmıştır.

5- Bunların listesi için bkz. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmi Kartpostal Yayımcıları;** Tarih ve Toplum, Sayı:100/ 1992

6- Bkz. **Eski İstanbul Kartpostalları;** Milliyet gaz. 11.3.2002

7- Rohat Alakom: **Kürtler ve Osmanlı Fotoğrafçılığı;** Tarih ve Toplum, Sayı: 188/ 1999 ve **Objektifte Kürtler**, Gündem/ Sanat, 4 Kasım 2000

8- Bunların çok sayıda örneği için şu iki Albüme bakmak yeterlidir:

- Haz. Susan Meiselas: **KURDİSTAN/ In the Shadow of History;** New York, 1997
- Haz. Osman Köker: **100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler;** Birzamanlar yay. İst. 2005

1) Sürmeli'de Êzidî Kürt kadını (1938 - Gürcistan Müzesi)

2) Ermenistan'dan Ezidî Kürt kadını (1938)

3) Bir Êzidî kadını (1938, Gürcistan Müzesi)

4) Ermenistan'da bir Kürt kadını (1938 - Gürcistan Müzesi)

5) 1917 öncesinde eski bir Êzidî kartpostalı

6) Şemdin Ağa Kürt aşiret reisi
*[Desen: Prens G. Gagarine, Paris - 1847; S. Boghossian: **Iconographie Armenienne;** Paris-1998 içinde]*

7) İbo Mehmet Oğlu, ermenistan Kürdü
*[Desen: Prens G. Gagarine, Paris - 1847; S. Boghossian: **Iconographie Armenienne;** Paris-1998 içinde]*

8) Êzidğî Kürt Resul Ağa (1847)
*[Desen: Prens G. Gagarine, Paris - 1847; S. Boghossian: **Iconographie Armenienne;** Paris-1998]*

9) Ermenistan'da bir Êzidî Kürt (1918, Gürcistan Müzesi)

10) Bir Êzidî erkeği (1938, Gürcistan Müzesi)

11) Ermenistan'da bir Êzidî Kürt (1938, Gürcistan Müzesi)

12) Ermenistan'ın güneyinde bir Êzidî Kürt (1938)

13) Halklar köprüsü Kafkasya'da Êzidî Kürt tipleri

14) Kafkasya'da kadınlı-erkekli-çocuklu Êzidî Kürt tipleri

IV. BÖLÜM
20 YIL ÖNCE HAZIRLANMIŞ ÊZİDİLİK VE ÊZİDİLER ÜSTÜNE TÜRKÇE YAYINLAR BİBLİYOGRAFYASI DENEMESİ (*)

Akpınar, Turgut: **"Ölmekte olan bir Din: Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri",** Tarih ve Toplum Dergisi, Ocak-1995.

Ali Tevfik: **Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası,** İst. 1890/91.

Aydn, Dr. Mehmet: **"Şeytana Tapma, Yezidilerin İnanç Esasları",** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-23, Ank. 1978.

Aydın, Doç. Dr. Mehmet: **"Yezidiler ve Onların Folklorik Özellikleri",** III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bak. yayını, Ank. 1987.

Bakışık, S-Ş.Nevroz: **"Yezidiler Üzerine",** Azadi gazetesi, Sayı: 78-81/1993.

Bayrak, Mehmet: **"Alevilik'le Yezidilik Arasında Benzer Çizgiler",** ***Alevilik ve Kürtler*** içinde, Öz-Ge Yay. Ank. 1997, s. 27-29.

Bender, Dr.cemşid: **"Aleviliğin Kökeni Üzerine Düşünceler",** Özgür Politika, 26-28 Eylül 1996.

Beysanoğlu, Şevket: **İnançları, Gelenek ve Görenekleri ile Yezîdîler,** Ank. 1988.

Campanile, Prof. G.: **"Kürdistan'da Dinsel Mezhepler: Yezidiler ve Şemsiler" (1818),** ***Alevilik ve Kürtler*** içinde, s. 275-279.

Çağatay, Prof. Dr. Neşet-çubukçu, İbrahim Agah: **"Yezîdîlik"** maddesi, kİslam Mezhepleri Tarihi içinde, Ank. 1985.

Çem, Munzur: **"Yezidi ve Alevi Kürt Gelenekleriyle İlgili Bir Karşılaştırma",** ***Alevilik Sorunu ve Dersim Ayaklanması Üzerine*** içinde, Stockholm, 1995.

Çubukçu, Prof. Dr. Agâh: **İslam'da Mezheplerv e İnanç Yolları Ansiklopedisi,** ***Yezidilik*** maddesi, Güneş Gazetesi yay. İst. (tarihsiz)

Dehil Şimo: **"Babê Çaviş/Yezidiler, Ayinleri ve Şeyhleri",** Armanc, Mayıs-1988.

Driver, G.R.: **"Kürtler'in Dini/Yezidilik" (1922),** ***Alevilikve Kürtler*** içinde, s. 549-561.

Düchting, Johannes: **"Yezidi Kürtlerin Tarihi,** Deng der. Sayı: 25/1993.

Düchting, Johannes: **"Yezidi Dininin İçeriği",** Deng der. Sayı: 26/1994.

Erk. Erol: **"Yezidiler Arasında",** Hürriyet gaz. 13-19 Mart 1966.

Evliya Çelebi: **Seyahatnâme,** (Haz. Necib Asım), İst. 1896-1900, Cilt-4.

FEKA: **Laliş** (Denge Yekîtiya Êzidiyan), Sayı: 1-10/1995ve sonrası.

Fığlalı, Prof. Dr. Ethem Ruhi:**"Yezidilik"** maddesi, Türk Ansiklopedisi, Cilt-33,s. 441-443.

Fığlalı, Prof. Dr. Ethem Ruhi: **Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklpodesi, İst. 1987, s. 216-218.**

Giridî Mustafa Paşa:**Abede-i İblis Yahud Tâife-i Bagiye-i Yezidiyeye bir Nazar,** Musul, 1323 (1905).

Giridî Mustafa Paşa: **Abade-i İblis, Yezidî Tâifesinin İ'tikadâtı, AdÂTI, Evsâfı,**İst. 1328 (1912).

Gölpınarlı, Abdülbaki: **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar,** Gerçek Yay. İst. 1969.

Hançerlioğlu, Orhan: **"Yezidilik"** maddesi, İnanç Sözlüğü içinde, Remzi Ktb. İst. Mayıs-1975.

İzady, Prof. Dr. Mehrdad R.: **"Kürtler'in Din ve İnanç Yapısı/Yezidilik...vs.",** ***Alevilik ve Kürtler*** içinde, s. 573.

Karay, Refik Halid: **Yezid'in Kızı,** roman, İst. 1939.

Kaşgarlı, Prof. Dr. Mehlika Aktok: **"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi İnanç Yapısı",** Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 40/1986.

Konyar, Basri, **Diyarbekir Yıllığı,** Ank. 1936,s.97-104.

Malmîsanij: **"Yezidi Kürtlerinin Kutsal Kitabı Meshefî Reş",** Medya Güneşi, Sayı: 55/994

Mehmed Şerafeddin: **"Yezîdîler",** Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Sayı: 3, Ağustos-1926 *(Bu yazının bir bölümünün Osmanlıcadan çevrim yazısı için bkz. M. Bayrak:* ***Kürdoloji Belgeleri,*** *Ank. 1994, s.321-324).*

Menzel, Prof. Dr. Theodor: **"Yezîdîler"** maddesi, İslam Ansiklopedisi, cilt-13, s.415-423. *(Bu madde geniş şekilde İhsan SüreyyaSırma tarafından gözden geçirilmiş ve geliştirilmiştir.)*

Okçu, Davut: **İslamdan Ayrılan Cereyanlar: Yezidilik ve Yezidiler,** Van, 1993.

Örnek, Prof. Dr. Sedat Veyis: **"Yezidiler"** maddesi, Etnoloji Sözlğü içinde, Ank. 1991.

Özgünel, Emin: **"Şeytan' Tanrı Bilenler",** Hürriyet gaz. 4-8 Nisan 1982.

Öztemir, B. Murat: **Yezidiler ve Süryaniler,** Ekin yay. İst, 1988.

Semenof, Prof. A. A.: **"Küçük Asya Yezidilerinin Şeytana Tapmaları",** İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Sayı: 20/1931. *(Bu makalenin notlanmış yayını için bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri,** 1994, s. 311-324).*

Sever, Erol: **Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni,** Berfin yay. İst. 1993.

Süleyman Sabri Paşa: **Van Tarihi ve Kürtler Hakkında tetebbuat,** İst. 1928.

Şapolyo, Enver Behnann: **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, *"Yezidilik"* bl.İst. 1964, s. 372-380.**

Şemseddin Sami: **Kamûsü'l-A'lâm,** İst. 1889-1898, *"Yezidiler ve Yezidilik"* bl. Cilt-4.

Şeyh Ali: **"Yezidiler",** Azadi gaz. Sayı: 58-59/1993.

Tawakkoli, Muhammed Rauf: **"Kürdistan'da Tasavvufun Tarihi/Yezidiler ve Yezidilik",** ***Alevilik ve Kürtler*** içinde, s. 702-708.

TevfikVehbi: **"Irak Kürdistan'daki Hatra'da Mitraizm Kalıntıları ve Yezidilikteki Etkileri",** Özgürlük Yolu dergisi, Sayı: 15-16/1976 ve *Alevilik ve Kürtler* içinde, s. 563-572.

Tori: **"Çarpıtılan Bir İnanç: Ezidilik",** Özgür Politika,22.5.1997.

Tori: **"Manişeizm, Hürremizm ve Yezidilik",** Özgür Politika, 8.5.1997.

Tori: **"Yezidiler'in Kürtlüğü",** Hêvi gaz. Sayı: 27-30/1997.

Wheeler, C.H.F **"Fırat Boylarında Kızılbaş ve Yezidi Kürtler"** (1814), *Alevilik ve Kürtler* içinde, s. 271-273.

Yazgan, İlhami: **"Bir Belge. Vicdani Red ve Yezidilik",** Özgür Politika, 7.3.1997.

*(*) Hâlen Almanya'da yaşayan Êzidî Kürt şair ve yazar **Eskerê Boyik**'in isteği üzerine 20 yıl önce hazırlanmıştır.*

*Ahmet Taşğın'ın konuya ilişkin, bizim de basılmadan incelediğimiz **"Türkiye Yezidiler Bibliyografyası"** (Çizgi Yay. İst. 2014) adlı kitabı şimdilik alanının en kapsamlı çalışması niteliğindedir.*

ACILI COĞRAFYANIN
KEDERLİ ÇOCUKLARI

ÊZÎDÎLER

Kürdistan Tarihinin Görsel Belleği

•

Asırlık Gravür, Fotoğraf ve Kartpostallarla Êzidî Kürtler

•

Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları: *Êzidîler*

•

Êzidîler'in Despotizm ve Fanatizmle Ölümcül Dansı

•

Sincar Êzidîleri'nin Belgesel Romanı: *"Yezidin Kızı"*

•

Tarihleri ve İnanç Kültürleriyle Êzidîler

•

Êzidîler'in Kutsal Mekânları ve Tapınakları

•

Êzidîler'in Ana Tanrıları ve Kutsal Kitapları

9 789757 861256

www.ozgeyayinevi.com
info@ozgeyayinevi.com

Özge